

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1903.

TARTALOM.

Értekezések :

	Lap
Ifj. Péczely József (Első közl.) <i>Balkányi Kálmán</i>	257
Az irodalomtörténet módszerei (Harmadik közl.) <i>Décsi Lajos</i>	274
Radványi verseskönyvek (Első közl.) <i>Baros Gyula</i>	296

Adattár :

Guzmics Izidor apáti naplója. (Első közl.) <i>Sörös Pongrácz</i>	323
Ismeretlen hungaricum I. Lipót korából. <i>Zoványi Jenő</i>	347
Kazinczy Ferencz családi levelezése (Befejező közl.) <i>Dékány Kálmán</i>	357
Adatok Balassa Bálintról. <i>Illéssy János</i>	371
Az Ali basa házasságáról és haláláról szóló históriás énekről. <i>Dr. Pekár Károly</i>	374
Néhány ismeretlen adat I. Péczeli József szülői életéhez. <i>Dezső Loránt</i>	377

Ismertetések. Bírálatok.

Regös énekek, Regösök, írta Dr. Sebestyén Gyula. L. M. R.	378
--	-----

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	383
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas*.

IFJ. PÉCZELY JÓZSEF.

(Első közlemény.)

Ifj. Péczely József egyike a legnevezetesebb férfiaknak, kik a mult század első felében Debreczenben éltek. Történetíró tehetsége, bámulatos ékesszólása ismertté tette a város határain kívül is. De ezen a jelentőségén kívül van egyéb is, a mi vonz bennünket hozzá: az érdekessége. A mit érdekességen manapság érteni szokás, az megvolt Péczelyben. »Érdekes, írja Alexander Bernát, a mi vonzó, de rejtelmes, a mi különösségével meglep, megdöb-bent ugyan, de kiválóságával elbájol, a mi belső ellenmondásaival nyugtalanít és szépségével megszeretteti magát velünk.« S a debreczeni puritán tudósban többet találunk e belső ellenmondásból, mint gondolnánk. Nem vonz-e bennünket az a költői hév, lelkes hazaszeretet, a mi történeti műveit átlengi, a mely frissen érezhető ma is az elfakult lapok olvasása közben; nem vonz-e az a hatalmas alak, a ki nagy tudománya mellett, — a mi abban a korban nagy szó, — nem átalált leereszkedni az ifjúsághoz, hogy példát adjon neki, buzdítsa a költészet ápolására s a kinek legnagyobb érdeme, hogy az ifjúság gondolkozását hozzásimította az új időknek a régítől elütő szelleméhez?

Viszont tekintete zord, modora rideg, ellenmondást meg nem tűrő, tanítványaival szemben szigorú, a kötelesség teljesítését feltétlenül megköveteli. Tisztvársaival szemben sem enged a maga álláspontjából, a melyet mindig törhetetlenül megvédelmez s nagyrészt ezért nem is válik előttük népszerűvé. Magánéletében takarékos a fukarságig s az a néhány szó, a mi öregek ajakán megmaradt róla, kevesebbet beszél úttörő érdemeiről, keveset történelmi munkáinak becséről, de annál többet kapzsiságáról. Mondjuk ki nyíltan, Péczelynek városában ma is uzsorás híre van. Az volt ezelőtt 50, 60 vagy 70 évvel is. *A kofák bankárja* — ez a gúnynév ép úgy kijárt neki, mint a *viaszkatona* — a mivel ridegségét, feszes tartását csúfolták.

Másrésről gondos alapítványokkal, nem egyszerű tanár, de főurakhoz illő ajándékokkal, közművelődési intézmények támogatásával találkozunk. Mindmegannyi belső ellenmondás, a mely az elfogulatlan ítélő bírálatára, az utókor igazságszolgáltatására vár.

A nagy történettudós életének elejét és végét nem kisebb

határkövek jelzik, mint a francia forradalom kitörése és a magyar szabadságharcz lezajlása. 1789-ben születik, 1849-ben hal meg. Igazi történettudósnak való időpont a születésre és halálra!

A debreczeni kollégiumban tanul és tanít. Erre az időre esik a háromszáz éves főiskola újjáépítése. Mintha ez szimbolizálná, mint látja nagy tudósnk a kollégium régi falait, majd megújítását. Látja a régi időköt, a hagyományokban megrögzött ósdi szellemet s szeme előtt történik lassanként a megújulás. Látja, a mint az új szellem belopózik s megerősödik nagy küzdelem, hosszú harcok után, *quorum pars magna fuit*.

Tudományos műveit még a külföld is méltányolta; legelső tudományos társaságaink tagjuknak vették fel. Érintkezésben állott az ország számottevő tudósaival s akadémiai megbízatásai elárulják azt a tekintélyt, a melyben részesült.

Sírkövén alig lehet elolvasni a betűket. A debreczeni kollégium udvarán játszadozó gyermek nem ismeri nevét. A főiskola könyvtárában érzéketlenül, minden elfogódás nélkül lépked el képe előtt az ifju.

De az ő síri nyugalma ez nem zavarja. Ám ha a síron túl él a lelke, a mint hisszük, hogy él: megelégedve, büszkén néz le a mennyekből. Az út, a mit ő tört, járhatóvá lett, kiszélesedett. Az ifjuság szelleme szabad s a nemzeti költészetten nagyobb lelkesedéssel csügg mint valaha.

Ez, illik elismerni, ez az ő dicőssége. Megérdemli, hogy sírfelirata szavaival: neve, a mint életében, olyan tiszta fénynyel tündököljék halála után.

I.

Péczely József Rév-Komáromban született 1789. november havában s ott ugyanezen hónap 26-án meg is kereszteltetett. Feltűnő, hogy életrajzai egymástól kapták sorban azt a hibás adatot, mely szerint írónk december 25-én született volna. Ezt írja az 1863. évre szóló Akadémiai Almanach,¹ a Moenich-Vutkovics-féle Magyar Írók Névára² meg a Magyar Lexikon. Sőt még az újabb források nem elégsznek meg az egy hónappal s egy egész esztendőtt vesznek el írónk életéből. Így 1790. december 25-ére teszi születését Bakóczi János³ a Sárospataki Füzetekben⁴ megjelent életrajza, a Pallas Lexikon, sőt e tévedést hirdeti kőbe vésve a tudós sírfelirata is a debreczeni Kossuth-utcai temetőben.

Ezzel szemben minden félreértést kizárva állapítható meg a

¹ 261. l.

² 163. és 412. l.

³ Bakóczi: A debreczeni főiskola tanárainak életrajzi adatai.

⁴ Sárospataki Füzetek. Szerk. Bihari Imre 1869. XIII. évf. IV. és V. szál.

pontos adat a rév-komáromi ev. ref. egyház születési anyakönyvének I. kötetéből. Ennek 92-ik lapján van a következő bejegyzés:¹

Év: 1789.

Hónap: November.

N. Dom.	Dies	Baptisat	Nomen		Baptisantis
			Parentum	Patrinorum	
771 ²	26	Joseph	RD. Joseph Péczeli ministr. H. C. N. Cath. Varjas	Sam. Mindszenti Min. H. C. N. Clara Thaly	S. Mindszenti

E bizonyára közös töről fakadt tévedés okát keresni haszontalan fáradság volna. Annyi bizonyos, hogy 1789. november 26-án öntötte az újszülött fejére a keresztvizet Mindszenti Sámuel, édesapjának pályatársa. Következésképp a születése egy pár nappal előbbre eshetett.

A Péczely-család régi nemes család, noha az y-t csak írónk kezdi használni s atyja kezeirésében csak a szerény *i*-vel találkozunk. Eredetére nézve biztosat nem mondhatunk; genealógiánk legnagyobb művelője Nagy Iván³ csak találgatás gyanánt említi, hogy a pestmegyei Péczelről származhatott. Takács Sándor írónk atyjának életrajzában *péczeli* előnévről tesz említést.⁴

Siebmacher nagy címerkönyvében⁵ van egy Péczely-czímer: felemelt jobbában három kalászt tartó oroszlán. De a kommentáló siet hozzá tenni, hogy volt és van Magyarországon több Péczely-család, a melyek különböző címert viselnek. Csakugyan Péczelynk is a család más ágához tartozott; címerében⁶ egy egyszarvu ágaskodik, míg a korona felett kardot tartó kéz nyúlik ki.

Édesapja: id. Péczeli József, komáromi prédikátor, irodalmunk halhatatlan díszé s egyik legtisztetéreméltóbb alakja, a kitől ő nemcsak nevét, hanem a szépnek s jónak rendületlen tiszteletét, az irodalom művelésére s az idegen nyelvek elsajátítására való hajlamot örökölte.

Írónk atyja korán jutott árvaságra s Debreczenbe került diáknak. A szorgalmas s tehetséges ifju felkeltette a debreczeni kollégium nagynevű és még nagyobb lelkű tanárának Csákvári Varjas Jánosnak érdeklődését. Gyakran hívta házához s egész Debreczenben tartózkodása alatt kitüntette jóakaratóval. A Varjas-

¹ Rácz Elemér révkomáromi s. lelkész úr szives közlése.

² Ebben a házban született Tóth Lőrincz is.

³ Nagy Iván: Magyarország családai: IX. 190. l.

⁴ Péczeli József élete. Nemzeti könyvtár 39. sz.

⁵ Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch III. k. 357. tábla.

Szöveg 489. l.

⁶ Ifj. Péczely József végrendeletének pecsétjén, Debreczen város levéltárában.

ház emléke felejtethetlen maradt Péczeli József előtt, a mikor már messze szakadt az alma matertől s midőn tanulmányaival elkészült és prédikatori pályára lépett, visszajött Debreczenbe, hogy magával vigye tanárának, a ki atyja helyett atyja volt, leányát feleségül.

Varjas Katalin hűséges hitvese lett Péczelinek, gyöngéd lelkű nő, a ki férjéért, gyermekeiért minden áldozatra képes volt.

Három gyermekök született: Krisztina, Klára és József. Krisztina világrajötte volt az öreg Varjasnak utolsó öröme. A mikor értesült róla, már közel érezte halálát s vejéhez írt utolsó levelében így sóhajt fel: »Krisztinám, Krisztinám! esméretlen kis leányom, láthatlak-e téged valaha?«

Bizony nem láthatta, 1786-ban meghalt. Péczeli gyermekei közül csak a két fiatalabbik maradt életben. Krisztina, ki, a mint a M. Hirmondó írja, »jeles reménységű és sok minemőségekkel ékeskedő vala,« elhunyt 1792-ben.²

A családnak a kis Jóska gyerek volt a szemefénye, az édesapa legfőbb büszkesége. Író barátainak is eldicsekszik vele, a kik szerencsét kívánnak a boldog tudósnak és kis fiának. Érdekes *Gvadányinak*, a Peleskei Nótárius híres szerzőjének levele, melyben *egyenest megjósolja, hogy nagy ember lesz a kis Jóskából, sőt nagy poéta*: »Jóska kis druszámat is nevelje isten örömeire én oly itülettél vagyok felőle, hogy Latonia első fürödésére Castalius kútjából merített vizet, mely is oly nagy poétának fogja formálni, mely nagy az ő kedves és érdemes József atyja, másként is nem szokott az alma fájától messze höngörögni.«³

De az édesapa boldogságának ideje meg volt mérve, a túlfeszített munka, az óriási irodalmi elfoglaltatás, melyet csak méltóan kellett végeznie, rögös papi pályája mellett, megtörte a javakorbéli férfit. Betegségbe esett s a jó Péczeliné, a ki még alig sirta el könnyeit elsőszülött gyermekeért, nemsokára férje halálos ágyán roskadt össze.

Péczeli József 1792. deczember negyedikén csendesen kisenvedett.

Óh, ha tudta volna az a sokat szenvedett nagy magyar az elmúlás fájdalmas pillanatában, hogy abban a hároméves gyermekben, a ki betegágya körül lézeng, fel se tudva fogni a reá váró szörnyű gyász nagyságát, abban a kis izmos fiuban nevének méltó örököse, chauvinista eszméinek méltó továbbhordozója, a magyar irodalomnak, a magyar tudománynak, hasznos, derék bajnoka támad! Lelkesedésben a rajongásig menő, akarátának keresztültitelében a ridegségig . . .

Elmult a temetés.

¹ Takács Sándor dr.: Id. P. J. élete 44. l.

² Takács Sándor dr.: Id. P. J. élete 44. l.

³ Gvadányi József gróf levele: id. Péczeli Józsefhez 1790. márcz. 4. A M. T. Akad. kéziratárában. Kiadva Tört. Eletr. Széchy Károly: Gvadányi életrajza 305. l.

A szegény özvegy szívét a nagy fájdalomon kívül nem csekély gondok is tépdesték. Két apró gyermekével mihez fogjon? Hogy tartsa el őket?

Elismeréssel kell feljegyeznünk, hogy a nehéz anyagi gondokkal küzködő komáromi eklézsia méltón bánt nagynevű papjának családjával.¹ De Péczeliné sem volt az az asszony, a ki könnyű szívvel tűri, ha nagylelkűséget gyakorolnak vele. Lemondott a kegydíjról s engedett édesanyja hívó szavának, haza ment gyermekeivel Debreczenbe.

Csákvári Varjas János özvegyéhez odaköltözött a második szomorú asszony.

Írónk emlékezetében hamar nyomja el az elmosódó gyermek-kori benyomásokat, az édesanya gondtalan kacagását, a szőke allonge-parókás édesapa öröкке derült arcát a nagyanyai ház szerető, de mindig komoly képe.

A korán fürkésző gyermek tekintete hozzászokott a nagyanya komor arcához, szegény édesanyjának sírásra álló szeméhez.

Komoly körülmények között indult meg ifju kora. Az édesanyai szeretet hamar beléoltotta a munkakedvet s a végtelen kötelességérzetet, a mely annál nagyobb táplálékhoz jutott, midőn eljött az iskolába járás ideje.

Péczely József életének vizsgálatánál különösen szemügyre kell venni azt a hatást, a mivel az iskola volt reá. Mit talált ez a nagy tudósunk az ősi főiskolának padjain, hogy azt majdan meg-huszoszorozva adja vissza a katedráról?

Miután, a mint később látni fogjuk, 1804-ben szubszkribált, következők, hogy körülbelül hét évvel előbb, 1797-ben lépett az iskola kötelékébe.

Alig néhány év telt el a legújabb tantervváltoztatás óta.

1777-ben adta ki Mária Terézia óriási fontosságú tanügyi rendeletét, a *Ratio Educationis*-t, óriási fergeteget támasztva a protestantizmus vizein. Oly erővel, oly kitartással folyt az ellenállás, hogy a rendelet zátonyra kerül s éveken át nem tud érvényre jutni, míg nem II. József az összes alkotmányellenes rendeletekkel együtt ezt is visszavonja. Tehát, a mint a debreczeni kollégium tudós történetírója, Sinka Sándor² megjegyzi, »a protestáns egyház a Ratio elleni küzdelemben közjogi tekintetben diadalt aratott, de nem így volt azon szervezet tanügyi oldalával. E tekintetben ezen korszakalkotó mű hatása elől nem tudott elzárkózni«.

Így 1791-ben módosítják a húsz esztendő tantervet, még pedig elvitathatatlanul a Ratio modern szellemében. S e változtatásból a legnevezetesebb kétségtelenül a történelem behozása. Beteljesül az 1770-ki Methodus jámbor óhajta: »Optaremus, ut

¹ V. ö. Péczely levelével Toldyhoz (1843. jan. 13.), mely egyéb életrajzi adatokat is tartalmaz atyjára vonatkozólag.

² A debreczeni ref. főgymn. milleniumi értesítője 103. 1.

brevis notitia historiae universalis imprimis historiae patriae hujus classis alumnis tradi posset.»

A főtantárgy természetesen a latin nyelv és irodalom, mellyel a második osztálytól kezdve foglalkoznak roppant alapossággal. A három felső osztályban tere van a magyar nyelvnek is. Emellett egy kevés mathezis, földrajz, valamivel több a vallástanból, — s előttünk a Péczely diákkorabeli tanítás képe.

Az 1792-iki törvényekből megítélhető, milyenek voltak a fegyelmi viszonyok; a törvények szigorúak, de sok helyen találkozzunk méltányos, humánus intézkedéssel, különösen nagy súlyt fektetnek a vallásosság ápolására; az esküdözés, Isten nevének emlegetése szigorú büntetéssel jár.

Az alsóbb osztályokat évszázados hagyományok szerint végzett diákok oktatták, míg a felügyelet az u. n. *classium inspectorokra* hármlott.

1801-ben *Budai Ézsaiás*, a jeles történetíró, később superintendens, lett *classium inspector*. Ekkor lépett írónk vele közelebbi ismeretségbe.

Szántszándékkal domborítottunk ki az imént egy pár fővönást írónk atyjának diákéletéből, hogy el ne kerülhesse a figyelmet a két pálya kezdetének hasonlósága. Mind a kettő árva fiú, szegény prédikátor árvája. Debreczenbe kerülnek diákoskodni s a drága *alma mater* feljök is tartja duzzadó emlőit, onnan szívják a tudomány édes anyatejét. Aztán támad mind a kettőjöknek egy-egy jóságos pártfogójuk, »a ki az atya helyét pótolja a korán atyját vesztettnek.¹ Amannak Varjasban, ennek Budai Ézsaiásban.

Budai Ézsaiás az ébredő magyar irodalom derék munkása volt s igaz tisztelettel csüggött az idősebb Péczelin, megsiratta annak korai halálát. Hogyne tüntette volna ki érdeklődésével a költő-pap elárvult fiát, a ki iskolalátogatásai alkalmával mindig kivált társai közül! Ha hozzávesszük, hogy a fiú édesanyjával atyafiságban² is volt: elég magyarázatát leljük a Budai és Péczely közt kifejlődött, hosszú ideig tartó benső barátságnak.

A Budaiék házában töltött idő több volt pusztá szórakozásnál. A vajas kenyérnél, a mit a jó Klári néni kent fel, kiről öreg korában is végtelen szeretettel³ emlékszik meg, nagyobb élvezettel fogadta a gyermek azt a táplálékot, a mit a nagy professzor adott neki. Figyelemmel csüggött az ajkán, midőn a történelem valamely megragadó részét emelte ki, midőn munkára serkentette s kitartásra buzdította.

Nem megkedveltette vele a történetet, — lelkesítő szavaival szenvedélyévé tette a növekedő ifjunak. Kétségtelen, hogy a *Magyarország históriájának* szerzője hatott történetírónkra legközvetet-

¹ Péczely J.: Emlékbeszéd Budai Ézsaiás felett. Akad. Évk. VI. k. 43. l.

² Budai neje Ercei Klára volt, Ercei Dániel mezőtúri lelkész és Varjas Klára leánya, Csákvári Varjas János unokája.

³ Emlékbeszéd Budai É. felett. Akad. Évk. IV. k. 53. l.

lenebbül s nem pusztá szóbeszéd volt, midőn az akadémiában felújítván emlékezetét, elmondta, hogy a megboldogult neki közeli rokona, tanára, mestere, fiatal éveiben vezetője és buzdítója volt.¹

Múltnak az évek. József könnyű szerrel járja ki egymásután a *classis*okat, 1804-ben befejezi a gimnáziumot és az akadémiára kerül s ebben az évben aláírásával kötelezi magát a főiskolai törvények megtartására.²

Ekkor kezdi tanítani Budai is, a ki a történelmen kívül a görög nyelvet és a latin ékesszólást adta elő. Tanította még Sárvári Pál a matematikára és fizikára, Szilágyi Gábor teológiára meg egyháztörténetre és Széplaki Pál a hazai jogra.

Az ismeretszerzés, a gyűjtés egyforma, hasznos esztendei ezek, melyeknek egyformaságába annál élénkebb változatosságot hoz, annál kedvesebb meglepetést okoz egy pár sor írás.

Pár sor, de azt nem kisebb ember vetette papírra, mint *Kazinczy Ferencz*.

A széphalmi bölc 1808-ban levelezni kezdett *Kölcsey* Ferenczcel, a kiben korán felismerte a lángészt s gyakran írt neki, még mint debreczeni tanulónak. Kölcsey 1805-ben szubszkribált, egy esztendővel később mint Péczely, a kinél egy évvel fiatalabb is volt. Kazinczy öt első leveleinek egyikében méltatja figyelmére, midőn így ír:

»A kis Péczeli 's a' kis Dobos » a Budai Préd. fíja, Debreczenben vannak-e még s barátjai-e Kedves Öcsém Uramnak? Óhajtanám, hogy azok volnának. Köszöntöm őket. Mondja meg nekik, hogy őket szemmel tartom. Gyűjtsenek, míg a' gyűjtés' ideje tart. Kevés idő múlva a mézcsinálás ideje áll bé.«⁴

Milyen érzés töltötte el az ifjút, midőn társa hozzá lépett s a levelet mutatta, az ország legnagyobb írójának levelét, a melyben őrá is esik szó, szeretettel, érdeklődéssel: könnyű elképzelnünk. Magasra szökellő becsvágyát meghatványozta, szilárd akaratának még nagyobb lökést adott.

Kölcsey pár nap múlva felelt. »Azon ifjak — írja, — kik szerencsések voltak a' Tekintetes Úrtól szemmel tartatni, még a' mi Collégiumunkban tanulnak. — — Péczelinek megvittem a' Tekintetes Úr köszöntését, ki is azt mindazon tisztelettel fogadta, melyet az érdemel. Ezek mindketten nagyreménységű Ifjak és hiszem is, hogy azon reménységnek meg is fognak felelni.⁵

Kazinczy jóakarátának és érdeklődésének egyéb jeleivel is

¹ Emlékbeszéd Budai Ézsaiás felett. Akad. Évk. IV. k. 43. l.

² Subscriptionalis könyv. (Leges Coll. Helv. Conf. Addictorum Debr. A. Chv. D. 1792. Item Nomina Discentium Sen. Studiosorum 1792—1824. 199. l.)

³ Dobos József 1803-ban szubszkribált, később duna-pataji pap, aztán a solti egyházmegye proshéniora. (Szél Farkas följegyzése.)

⁴ Kazinczy levele Kölcseyhez Széphalomról 1808. jun. 13-án. (Kazinczy levelezése. V. k. 501. l.)

⁵ Kölcsey levele Kazinczyhoz Debreczenből 1808. jun. 25-én. (Kazinczy levelezése V. k. 514. l.)

találkozunk. Fazekas Istvánhoz intézett levelének¹ végén ott áll azoknak a neve, a kiknek meg akarta küldeni legújabb munkáját. A 13 név között van kilenczediknek »a kis Péczeli« is. Erre vonatkozik Szentgyörgyi József Kazinczyhoz írott levelének² egy részlete: »Péczy József Uramnak elindulása előtt egy pár órával magam adtam át a számára küldött nyomtatványt; ez az igen jó reménységgel kecsegtető Ifju Túrra ment Rectornak, mivel a Seniorság mostani világban igen tsekély jövedelmű és oda is jobban fűzhet szárnyakat, további céljának elérésére.« De Péczy nem-sokára maga is kifejezte háláját egyik levelében.³

Kazinczynak ez a figyelme mindenesetre az idősebb Péczy József fiának szólt s nincs okunk feltenni, hogy ez időtájt ő maga irodalmi hajlamainak már olyan jelét adhatta, a mely Kazinczyhoz jutva, a nagy író figyelmét felkelthette volna.

De ezzel nem mondtuk, hogy Péczy József a debreczeni kollégiumban töltött évek alatt az irodalommal nem foglalkozott, még csak verset sem írt. Ez ellen szól mindjárt az is, hogy első fenmaradt önálló költeménye Anglia libertatis Germaniae Vindex, melyet a göttingeni Georgia Augusta egyetemen írt,⁴ egy és más tekintetben az ügyesség, a gyakorlottság olyan fokát mutatja, hogy nem tekinthető a költő első szárnypróbálásának.

Ezek a költői kísérletezések azonban megsemmisültek. Milyenek lehettek: következtethetjük az 1832-iki *Epigrammák 's Apróságoknak* ifjúkori darabjaiból. E könyvecske fordításait, mint maga mondja előszavában, még ifjúkorában szerezte.⁵ Nehány híres klasszikai sort ad vissza a nyelv és verselés gyakorlása végett. Nehány diák méri össze barátságosan az erejét, melyik fordítja le legügyesebben ezt vagy azt a nehéz versszakot. »A cél nem annyira a győzelem, mint a meggyőzés volt« — írja Péczy⁶ s a tizenkét darab között egy pár igen sikerült akad.

A debreczeni kollégiumban Péczy nemcsak tudományának alapját vetette meg s ismereteinek javát szerezte, de az itt töltött évek egyéniségéhez nem egy új vonást adtak.

Péczy diákévei alatt a kollégium puritán iránya teljesen meg volt szilárdulva. Ezt a szellemet sok kritika érte Csokonaitól kezdve, a ki gyűlölte, Kazinczyn, a ki gúnyolta, csipkedte és Kölcseyt át, a ki szintén kiméletlenül pálczáat tört felette, egész napjainkig, mikor elfogulatlanul tudunk e kérdésben itélkezni. Az azonban kétségtelen, hogy a puritánizmus iránya a kollégium kevés tanítványára volt oly áldásos, kevés ifju lelki hajlandóságá-

¹ Kazinczy levelezése VIII. k. 347. I. 1811 febr. 24.

² Kazinczy lev. u. o. 1811 márcz. 27.

³ Ez a levél jellemző egy és más tekintetben szerzőjére, ezért egész terjedelmében közöljük a függelékben.

⁴ Pallas Debrecina 60. I.

⁵ Epigrammák 's Apróságok, 5. l.

⁶ U. o. 7. l.

nak felelt úgy meg, mint a Péczelyének. Ha lehántjuk a puritánizmus bántó felső rétegét, a kicsinyességet, modorosságot, alatta vallásos buzgóság, a régihez, a múlthoz való ragaszkodás, komolyság, jellemzilárdság tűnik szemünkbe. E jellemvonásoknak, melyek mind élesen kidomborodnak majd a felnőtt Péczelyben, az eredete ide, a kollégiumi kiképzés idejébe nyúlik vissza.

Az 1809-ik év határkövet jelent pályája folyásában. Mint végzett diákra rábízák a poéták osztályának tanítását.¹ Állásának becsülettel megfelel s ismereteit közben is folyton gyarapítja. 1811 márcziusában Mező-Túrra viszik az ottani iskolába rektornak. A mezőtúri iskola afféle algimnázium volt, a debreczeni kollégium partikulája. Ottani működéséről néhány jellemző adatot találunk a mezőtúri egyházi jegyzőkönyvekben.² Elismeréssel jegyzik fel, hogy »tanításbeli tsak nem hozzá hasonlíthatatlan dexteritása teljes gyönyörűségére vált az Eklézsia mind külső, mind belső Előljáróinak, úgy hogy nyerteseknek tartották magukat, hogy még esztendeig való szolgálatra ajánlotta magát.«³

Még nagyobb dicséret ömlik el a működése befejeztével kiadott szolgálati bizonyítványon. Lelkesen magasztalja az előljáróság a huszonnégy éves rektor érdemeit s szavait így fejezi be:

»Szép talentomával s tudományával a tanításbeli szorgalmatosság, jó mód és szerencsés előmenetel szinte két esztendőnk alatt szakadatlanul egybe lévén köttetve: nagyobb gyönyörűséggel és örömmel nem tudjuk, ha teljesítettük-e valaha Oskolánk Rektorára nézve azon kötelességünket, melyet tőlünk fent tisztelt Rektor Urunk kívánt (t. i. szolgálati bizonyítvány kiadását). Szeretett és tisztelt Oskolánk Rektorának magaviselete feljül haladván minden dicséretet, többet nem mondhatunk, mint ezt óhajításunkba befoglaljuk, hogy: *A Jóltevő Isten, a mely oskolát meg akar áldani s virágzóvá tenni, adjon abba Tanítóul Péczely Józsefet.*«⁴

A Mezőtúron töltött idő vége felé beteges volt. Kitűnik ez az egyházi gyűlés 1813. márcz 20-án kelt végzéséből, a mely másrészt még jobban kidomborítja azt a szeretetet, a melyre kitűnő működésével méltónak bizonyult.⁵ Elrendeli a gyűlés, hogy a rektort jó alkalmatosságon vigyék be Debreczenbe édes asszony anyjához. Hozzáteszi Magyar Mihály prédikátor, ki a jegyzőkönyvet vezette, hogy: »Rector Péczeli József uram bemeneteléről oly jó rendelés tétetett, hogy a legjobb alkalmatosságon, jó szán által innét reggel megindulván, estve öt óra előtt már Debreczenben volt és az utazás miatt legkisebb szenvedése sem volt.«

¹ Tanárkari jknyv 1804—31. 158. l. — Nem pedig a veteránus rhetorokat tanította, a mint a debreczeni gimn. milleniumi értesítője (198. l.) írja. Ezt az osztályt oktatta Kétzeli Sándor.

² Egyh. jknyv. 1750—1832. 141—142., 164., 172. l.

³ U. o. 164. l.

⁴ Egyh. jknyv. 1750—1832. 141—2. l.

⁵ U. o. 172. l.

A kiről így írnak, azt nemcsak becsülik, nemcsak az érdemeit ösmerik el, itt már a szeretet, a gyöngéd ragaszkodás szól.

Életének tehát nem csekély jelentősége az, a mit a mezőtúri gimnázium objektív-látású jelenlegi igazgatója *Faragó Bálint* megállapít: hogy utódjával, a derék *Péteri* Andrással együtt Péczely az, a ki a túri iskolát felemelte annyira, hogy abba távoli vidékről, sőt a »külföldről is számosan gyülekeztenek.«¹

A mezőtúri rektorság természetesen csak lépcső volt Péczelynek — magasabbra. Még ugyanazon év 1811. augusztusában töltötte be az egyházkerületi gyűlés a Magyar Mihály tanári állását, ki mezőtúri lelkésznek választatván meg, hivataláról lemondott. Az új választásból úgyszólván helycsere lett, Magyar Mihály utódjául Mezőtúrról hívták vissza Péczely Józsefet, a ki ez állást el is fogadta, csak szabadságot kért, hogy három esztendőre külföldre mehesse ismeretei gyarapítása végett s addig Tatai Sándort alkalmazzák »*interimális professor*«-nak.²

Képességeinek, tehetségének nem mindennapi jelét adhatta az az ifju, a kit alig 22 éves korában ért az a kitüntetés, hogy az ország egyik legnevezetesebb főiskolája tanárának választotta. A biztosított pálya nyugalomával néz a jövőbe s készül a külföldre, soha nem látott tájakra, hogy tudásvágyát kielégítse. A dolog azonban huzódik, bizonyosan az anyagi részét nem tudta egykönnyen rendezni, úgy hogy még két esztendőt kellett Mezőtúron töltenie, míg végre »1813-ban az iskola akadémiákra küldte.«

A külföldön töltött két év végtelenül fontos volt Péczelyre nézve. Látóköre táguult, tudása nagyobbodott.

Látta Bécset s megfordult a császárváros híres egyetemén is, de aztán sietett tovább, a »világ egyetemére,« ahogy lelkesülten nevezi a göttingeni főiskolát. Az itt töltött idő maradandó hatását semmi sem bizonyítja jobban, mint azok a magasztos szavak, a melyekben e főiskoláról jó harmincz év múlva is megemlékezik.³

A debreczeni kollégium kitűnő növendéke otthonosan érezte magát Göttingen levegőjében, ebben a komorságig komoly tudományos légben, a mely a könnyebb gondolkozású ifjak ezrére oly nyomasztólag hatott. (Elég a nagy német költő irónikus szavaira czéloznunk.)⁴

Lelkesedéssel csüggött tudós tanárainak a magyarázatán, a nagy Heynét Budai felett mondott, többször idézett emlékbeszédében meghatottan említi, Schlötzernek pedig, a jeles történettudósnak a

¹ A mezőtúri ref. főgymn. története. Az isk. 1894—5. értesítőjében 37. l.

² Bakóczy J. feljegyzései. A debreczeni ref. főisk. levéltárában. Debreczeni ref. superint. jegyzőkönyve 1811 aug.

³ Emlékbeszéd Budai É. felett. Akad. Évk. VI. k. 55. l.

⁴ Heine H.: Harzreise. Az akkori göttingeni viszonyokról, a diákéletről bőszes felvilágosítást nyújt egy 180 oldalas füzet: »Der Göttinger Student. Oder Bemerkungen, Rathschläge und Belehrungen über Göttingen und das Studentenleben auf der Georgia Augusta. 1813.«

hatása, a feltétlen óvatosság a történelmi kutatásban: félreismerhetetlen későbbi műveiben.

De a göttingeni évek hatása nemcsak erre szorítkozott. Péczely nem volt zárkózott természetű, noha gyermekkorában sokat volt magára utalva. Itt Európa minden részéből ezrével gyűlt össze az ifjuság, a kik közül írónk sokkal érintkezett. Tökéletesítette magát nemcsak a német nyelvben, hanem a francziában is, más emberekkel, más viszonyokkal ismerkedett meg, új, eddig nem ismert életfelfogás nyílt meg előtte. 1815 őszén, két esztendő kellemes emlékeivel és hasznos tapasztalataival, megérve, megemberesedve tért vissza Debreczenbe.

II.

Tanár lett abból, a kit az istenek gyűlöltek, — énekli a költő tréfásan, de olyan tréfával, a mibe nagyon sok komolyság vegyül, — s mosolyog, miközben a könnye is kicsordul.

Péczely József harmincznégy éves tanári pályával nem úgy tűnik fel az esztendőök távolságában, mint az istenség haragjának tárgya. A ki negyedfél évtizeden át szeretettel ült tanszékén, a ki oly hosszú időn át nem csüggedett fáradságos, sok nyomorúsággal vert pályáján, azt nem gyűlölték az istenek, de szerették tanítványai.

Külföldi utjáról visszatérve, legott átvette Péczely helyettesétől a tanítást, miután ünnepélyesen beiktatták hivatalába, a mit maga jegyez fel a tanári kar jegyzőkönyvében.¹

»9^a Nov. 1815. Prof. hivatalomba, a' Köz. Historia Görög és Deák Literatura tanítására, Fő Tiszt. Superintendens *Benedek* Mihály Ur Mélt. Fő Curator és Palatinus Péchi *Péchy* Imre Ur és az egész helybeli T. Curatoratus jelenlétében inauguráltatván, azolta, mint a' Professori Collegátusnak legifjabb tagját, engem illetett a' jegyezni valók feljegyzése.«

Mielőtt tanári működésének egyes mozzanatait vennők sorra, vessünk pillantást tanításának módjára.

A classica literatura tanítása Péczelynél annyiból állott — írja *Kovács* János,² — hogy fordítottat egyet-mást a latin auctorokból, leginkább Livius- és Tacitusból. A görög órákon Homérosszal foglalkozott legtöbbet s ezeknek a szerzőknek élettörténetét is előadta, de általában a görög és latin irodalmat nem ösmer-tette meg.

Annál nevezetesebbek voltak történelmi előadásai. Miután ezidőben már a gimnáziumban megismerkedett a gyermek az ókor

¹ Acta Publica Incliti Curatoratus et Professoratus Ill. Collegii Helv. Confessionis Add. Debr. 1804—31. 269. 1.

² A szerzőhöz írt levelében (Szalacs 1900. jul. 8.) *Kovács* János, ki később Arany Jánosnak volt nevelőtársa a Tisza-családnál, Geszten, maga is tanítványa volt Péczelynek.

történetével s nagyjában a középkorral is, — Péczely teljesen az újkorra s a hazai történelemre szorítkozott. (Az akadémiai szakon utódja Tóth Ferencz hozza be az ó- és középkor oktatását.)

Előadását nem lehet szebben jellemezni, mint tanítványa, majd pályatársa *Szücs István*:³

»Ha a különben szikár, de jelentős alak tanszékebe lépett; átszellemült arcza, lángoló heve, velőt rázó, lelket indító érczhangja, az összes hallgatóságot egyiránt meglepő, ünnepélyes beszédje, eszet figyelni, szívet érezni késztető szónoklata, egyiránt hozta ámulatba mindenkinek elméjét. És midőn tőle az egyetemes vagy magyar történelem valamely részének ecsetelését hallók: remegtünk a leczkeóra rövidségéért s óhajtók, vajha legalább 24 óráig tartott volna egy előadása; s őt hallván, méltán kérdők a költővel: Hol lakik ennyi erő és tűz ily gyenge alakban?»

Előadása nem volt terjengős, e tekintetben élesen elütött nagynevű elődjétől Sinai Miklóstól, a kit egykori irások szerint az egyházkerületi gyűlés szólított fel, hogy történelmi előadását, melyet husz éven át folytatott évről-évre, egymásután, valahára fejezze be.

Péczely József minden évben előadta az egész újkori történetet, még pedig 1827, illetőleg 1830-tól kezdve egészen haláláig, saját tankönyve, a Summarium szerint. Ebből aztán tanítványai magyarul csináltak kivonatot. Így készültek el a terjedelmes anyagra.⁴

De igazi elemében a magyar történelmi órákon volt. Minden előadása egy-egy szónoki remek volt. Híre messze földre elterjedt s Debreczen egy művelt vendége sem mulasztotta volna el a nagy Péczely meghallgatását. Ekkor még nagyobb lendülettel szónokolt s szavai az idegenekre felejthetetlen benyomást tettek. Míg a legújabb kor történetében a hollandi és észak-amerikai szabadságharczok, Stuart Mária szomorú története, a harminczéves háboru, a lengyel nemzet bukása, meg a franczia forradalom vonzották; a magyar történetben Nagy Lajos, a Hunyadiak kora, a mohácsi vész volt a legkedveltebb tárgya.⁵

Előadásai rég elhangzottak, itt-ott él még egy-egy tanu, a ki homályosan emlékszik rájuk. De ezeknél is biztosabb képet nyerünk az ő tanításáról, ha a *Magyarok történeteit* olvassuk. A történet egy-egy fontosabb, lelkesítőbb mozzanatánál elnyomja a komoly megfigyelőt a szónok, kitör s nyugodt fejtegetés, az események egykedvű mérlegelése helyett izgatott, szenvedélyes szózatot halunk, tele tűzzel, honszeretettel, nemzeti érzéssel.

S a mint olvassuk, mintha föltámadna, mintha magunk előtt látnánk katedráján előre hajolva a fakó arczu, izzó szemű tudóst.

Egy évvel beköszöntése után, midőn a tanárkar megállapítja

³ Debreczen sz. kir. város története III. k. 964. l.

⁴ *Thót F.* nyug. akad. tanár közlése, a szerzőhöz intézett levelében. Szepes-Szombat 1900 jul. 3.

⁵ Szücs J. u. o. 964. l. *Dr. Kola János* szives közlése.

a tudományok tanításának új rendjét, szükségessé vált a debreczeni alsóbb osztályok számára egy pár Manuális (kézikönyv) készítése. Ez alkalommal Péczelyre is két munkát bízta. Kellett készíteni egy *ó- és új Geographiát Magyar Nyelvenn, olly móddal, hogy az egyszersmind Physico-Politico-Geographia is legyen.* A másik megbízás pedig abban állott, hogy a »Langvius¹ Colloquiumai után a Brocdex Grammatikájából és másnann tegyen rövid Deák Meséket és Narratiokat.«² Ezen felszólításnak eleget tett-e: nem tudjuk. Azokról a nagyszabású könyvekről, melyeket első sorban szintén tanítványai számára írt, — áll ez különösen a Summariumra — másutt emlékezünk meg.

1818-ban lesz először rektor; még nincs 29 éves és az ország egyik legelső akadémiájának kerül az élére. Az igazgatás tiszte eredetileg sorban száll tanárról-tanárra. De ez nem olyan szabály, a mely nem ismer kivételt. Lemondás, átugrás által gyakran változik a sorrend s a Péczely rektorságának az évei is ilyenformán alakulnak: négyszer volt rektor, 1818-ban, 1822-ben, 1829-ben és 1847-ben.

Ezt a majd husz esztendőszünetet tanártársaival való hercehurczái, összetűzései idézték elő, a minek ép úgy oka volt a tanári karnak az újításokkal szemben való konok magatartása, a mint oka volt Péczelynek is bizonyos rideg hajthatatlansága. S ha túlzó mende-mondának tartjuk is azt az egykori szóbeszédet, mely szerint Péczely rektorsága alatt gyakran mondta:

»Sic volo, sic jubeo, sic erit, sic stat sententia!«³

Annyi bizonyos, hogy olykor nem riadt vissza az erőszakoskodástól sem s könnyű megértenünk, hogy azok ép úgy nem szerették volna az igazgatói széken látni, elütő szellemű társukat, a mint neki sem lett volna kellemes az előtűlés. Így ha egyébben nem igen értettek egyet, a rektorságnál valló mellőzést illetőleg megvolt a hallgatóságos megegyezés. Ő maga szívesebben viselte az alsóbb osztályok felügyelője, meg a könyvtári igazgató tisztségét.

De a mikor forma szerint nem is vezetője a tanári karnak, valósággal mégis ő a vezére. Annak mutatkozik mindenkor, ha reprezentálásra kerül a sor; például mikor 1845 október 6-án Széchenyi István vidéki körútja közben Debreczenbe is ellátogat: a tisztelgők között *első a professzorok Péczelyvel.* Így emlékszik meg róla naplójában, őt emeli ki a legnagyobb magyar.⁴

1847-ben aztán, mikor a viszonyok megváltoztak, régi ellenfelei elhaltak vagy pályát cseréltek: élete alkonyán még egyszer visszakerül a rektori székbe.

Első rektorsága alatt semmi nevezetes sem történt, annál

¹ Joach. Langii Colloquia Latina una cum praemisso tirocinio paradigmatico. Debrecini 1813 (Debr. gimn. ért. 1894—5. 216. l.)

² Acta Professoratus stb. 1804—31. 293. l.

³ Vecsei Viktor szíves közlése.

⁴ V. ö. Zichy Antal Sz. I. életrajza II. 8. l.

több újítás esett a másodikra, ekkor szabályozzák újabban a ruha kérdést, a rend érdekében elrendelik a törvény mennél gyakoribb olvasását és — a mi nevezetes: feltétlenül megtiltják a színieselődések látogatását.¹

De ha nem került is rá jó darabig az előlülés, a vezetés rendje: Péczely József nagy érdeklődéssel kísérte a tanítás menetét s nem mondott le arról, hogy a saját nézetét érvényre juttassa.

Mária Terézia korától kezdve a tanítás ügye általában forrongásban van, de ez még nagyobb mértékben van így a debreczeni kollégium falai között. A fejlődés kezdetét és további folyamatát már az imént szemmel kísértük. A reális és humánus irány küzdelme az 1817-iki tantervben a humanisták győzelmével végződött, de ezzel a nevelés, a tanítás folytonos tökéletesítése nem ért véget.

1833-tól 1845-ig az u. n. tudományos küldöttség állandóan működik s ez idő alatt sok új terv, nem egy, később megvalósult eszme merült fel.

Az 1841-ben megújódott s a Vay Miklós báró főgondnok előlülése mellett nagy buzgalommal megindult küldöttség veszi tárgyalás alá Péczely József tantervét is.

S ha eddig néhány, szórványosan megismert intézkedésében már láttuk pedagógiájának körvonalait, ebben a javaslatban előtűnik áll az egész Péczely József, a korát megelőző tantervír.

Legelsőbbben is a testi erők fejlesztését emeli ki s 1845-ben behozták azt az újítást, hogy a testgyakorlásért ettől kezdve nem kell külön díjat fizetni. *Minden tudományt magyar nyelven kell tanítani* s egyes tantárgyak előadását az értelem fokozatos fejlődéséhez mérten meg kell ismételni. Egy tanító keze alá 50—60-nál több gyermeket nem kell bocsátani, a magántanítói intézmény (bizonyos feltételek mellett) szűnjön meg. Hangsúlyozza a négy éves iskolakötelezettséget. Végre nagy súlyt fektet az ítélőképesség gyakorlására.

Az elemi iskola négy, a gimnázium hat osztályból áll a Péczely javaslata szerint s ezt a tudományi bizottság el is fogadja, a mint egyéb részéből is sokat vesz át. De az így összeállított bizottsági javaslat annyi ember gondolkodásából volt összeszöve, hogy céljának sehogy sem felelhetett meg.

A 48-diki vihar aztán, mint annyi más, ezt is elseperte.

Nem kevésbé nevezetes az a javaslata, melylyel 1844-ben az iskolai fegyelmi állapotot igyekezett rendezni. Vecsei Józseffel egyidőben dolgozta ki, de az ő tizennégyezikes törvényjavaslata amazétól a legfőbb elvekre nézve eltér.

Péczelyé sokkal rövidebb is, mint a másik törvény tervezet. Vezérlő motívuma, hogy az egyes esetek elbírálása a tanítók atyai belátására bízandó. Nem úgy Vecsei. Ő azt vallotta, hogy a tör-

¹ Tanárkari jknyv 1822.

vény szilárd alapjáról semmi feltételek között sem szabad lelépni; a tanár kötelessége a pontosan megszabott törvényt az előfordult esetre alkalmazni.

Mennyivel humánusabb, mennyivel közelebb áll a mai fel-fogáshoz a Péczely munkája. De kisebbségben maradt.

Előbb Kerekes Ferencz foglalt ellene állást, *Atyáskodás* című dolgozatában, majd az egész bizottság Vecsei javaslata mellé csatlakozott. Élő törvény azonban nem lett ebből sem.¹

Általános pedagógiai feladatain kívül egyéb kötelességei is voltak. Tizenhat esztendeig volt vezetője a kollégium nagykönyvtárának, 12 évig pedig classium inspector volt, az alsóbb osztályokra ügyelt fel, mint Maróthi Györgynek, a kollégium újjászervezőjének méltó utóda. Munkabíráására jellemző, hogy egy esztendőben (1812) volt rector, bibliothecae praefectus és classium inspector. Ha hozzávesszük, hogy e mellett tanszékét sem hanyagolta el: fogalmunk lehet Péczely munkásságáról.²

*

Most pedig vizsgáljuk azt a szellemi hatást, a mivel Péczely működése volt tanítványaira. A hosszú, szikár férfi szívét a hon-szeretet érzése hevítette, minden lépésével, minden szavával a nemzeti tökéletesedést akarta előmozdítani.

Czélja, a melynél — úgymond a *Lant* első évfolyamának bevezetésében, — »a magyarnak semmi elébbvaló nem lehet: hogy nyelvünk, ezzel együtt nemzeti létünk minden lehető módon, minél előbb teljes kifejtődést, virágzást, önállási pontot, életet és állandóságot; Nemzetünk Európa legműveltebb, legtiszteltebb Nemzetei között főfő helyet és rangot nyerhessen.«

Ez a cél vezérelte egész életében. Hivatásának vallotta, hogy testben erős, lélekben egészséges nemzedéket neveljen, nemzeti érzést öntve beléjük. S van-e erre a célra biztosabban vezető eszköz, mint a költészet ápolása?

Nem szorítkozott hát a tudomány elhíntésére, hanem elvezette tanítványait ahhoz az oltárhoz, a hol a költészet múzsájának mutatnak be áldozatot.

S az oltárhoz vezető út lejtős volt, lépcsőfokon kellett rá felhágni.

Előbb latinul íratott, jobbára ódákat. Nem itt a helye, hogy ezeknek a *Pallas Debrecinában* összegyűjtött daraboknak költői értékét számba vegyük, most csak ízlésfejlesztő és erkölcsisztító hatásukat akarjuk kiemelni. A mikor ezután a komoly, többé-kevésbé

¹ V. ö. Sinka Sándor: A gimn. oktatásügy tört. 1848-ig. A debreczeni ref. gimn. értesítője 1894—5. 134—142. II.

² Egyszer-másszor panaszkodik is nagy megterheltetése miatt. I. például Toldyhoz írt levelét (1827. ápr. 4.): »Annyi az iskolai mindenféle bajjal elfoglaltatásom, hogy Históriaimnak is csak lopom az időt.«

tehetséges ifjak kedvet kaptak a költéshez, megszerették azt: kinyitotta előttük a magyar költészet ajtaját s megszületett a *Lant*.

Most már nem kellett az ifjakat tanárkari határozatokkal biztatni latin versek faragására, midőn valamely királyi herceg Debreczenen átutazott vagy szemét lehúnyta, egyre-másra teremnek az ifjak zengeményei, melyek közt Péczely igazsága bírálatot tud gyakorolni. Megválogatja, melyik méltó a legfőbb kitüntetésre, hogy kis évkönyvében, a szerény című, szerény formájú *Lant*-ban helyet foglaljon. A diáksereg buzdítására szolgáltak a korán elhunyt Némethi Pál versei. Negyvenhét évvel a jobb sorsra, hosszabb életre méltó debreczeni ifju halála után adja ki Péczely azzal a világos czélzattal, hogy a kollégium mostani tanítványai derék elődjöknek példáján buzduljanak.

S ez, ugyanez az eszme vonul végig abban a hajdan sokat emlegetett, nagy port felvert ügyben, mely a *Csokonai* síremlékéhez kapcsolódik. Ez az eset érdekességénél fogva megérdemli, hogy tiszta képet nyerjünk róla.

Harmincz esztendővel Csokonai halála után már szinte lehetetlen volt a költő sírkövének felállítását tovább húzni-halasztani a kegyelet megsértése s a város jó hírnevének fogyatkozása nélkül. Sírja beroskadt, fejfája elkorhadt.

A városban megindult a gyűjtés. Péczely József nem hagyott semmi alkalmat elveszni, a mi az ifjúság lelkében a nemzeti érzést, a költészet tiszteletét szíthatta s ilyen volt ez az emlék is. Azt akarta, hogy ez a kő necsak nyárspolgárok, Csokonait meg nem értő emberek adományából készüljön, hanem járuljon hozzá, ha filléreivel csupán, de járuljon hozzá: az ifjúság is; azok az ifjak, a kik ugyanabba az iskolába járnak, a hová Csokonai járt, a kiket ugyanazok az épületek, ugyanazok az emberek vesznek körül, a kik a boldogtalan költőt.

Bár Péczely törekvése megakadt ellenfeleinek makacs ellenállásán, kik a síremlékre való gyűjtésben a szegény emberek megsarczolását látták s a Péczely gyűjtőit a kollégiumból kitiltották, azért az ő igyekezete nem maradt haszontalan. Oroszlánrésze van benne, hogy a síremlék a következő év elején felállítatott.

Négy év múlva még szebb siker koronázta Péczely törekvéseit. Szép dicsőség érte ekkor a debreczeni alma matert, két derék tagja által, kik közül az egyikre már nem is süthetett a kitüntetés derült sugara.

A Kisfaludy-Társaság ekkor már harmadik éve tűzött ki pályázatokat s az előretörő ifjak előtt nem volt kecsgetőbb babér, mint a Kisfaludy-Társaság pályakoszorúja. Péczely ösztönzésére egyre többen vesznek részt az országos versenyben és senkinek sem nagyobb az öröme a Péczelyénél, midőn 1839-ben az első meg a második díjat debreczeni diák, az ő tanítványa nyerte meg. Nagy Imre volt az egyik, a tragikus sorsu, fiatalon

meghalt poéta, a másik Szilágyi István, a kinek meg késő öregség s egy nagy magyar költő első buzdítása jutott osztályrészül.

A mennyire örült Péczely az eredménynek, igyekezett is azt ügyének hasznára fordítani. Mindig kedves volt előtte a példával való lelkesítés s találhatott volna-e alkalmasabb példát ennél a két ifjunál, a kik társaikkal egy iskolában nevelődtek, egy városban nőttek fel?

Az ünnep szép volt, nemes volt és megható.¹ Néhány professzor s az egész ifjúság jelenlétében nyújtotta át a Kisfaludy-Társaság nevében Péczely a serleget Szilágyi Istvánnak s megemlékezett az *Árpád* szerzőjéről, Nagy Imréről, a ki nem érhetette meg dicsősége napját. Kevéssel az eredmény nyilvánosságra hozatala előtt sírba dőlt.

Péczynek ez a beszéde nemcsak a legtöbb kiadást ért műve, hanem a legközvetlenebb is. Az ifjak, a kik körül állották, érezték, tudták, hogy a mit mesterük mond, nem szónoklati sallang, czifraság, hanem igaz, őszinte szó. »Minden előmenetel, melyet a nemzeti literatura mezején teszték és így társaitoknak is azon közelebb aratott babérjai senkinek nagyobb benső örömet nem okoz, mint nekem.« »Én javaitokért, becsületetökért buzgó, a ti ártatlan örömeiteket, mint magáét tekintő szives barátotok s legrégibb oktatótok vagyok.«²

Az is volt.

BALKÁNYI KÁLMÁN.

¹ V. ö. Péczely levelét Toldyhoz 1840. ápr. 16.

² Nagy Imre versei Pesten 1846. Nagy János kiadásában 10. 1.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

Harmadik közlemény.

4. §. Platon. (Folytatás.)

Azon kérdésre, melyek azok a mesék és milyenek, kitérő választ ad a Platon képében beszélő Sokrates. Ő és társai, úgy mond, most nem költők, hanem államalapítók; ezeknek az elveket kell ismerni, melyek szerint a költők meséiket költsék s ha azok vétenek ellene, nem kell megengedni azokat, de azért nem szükséges, hogy maguk meseírók legyenek.

Szabály legyen továbbá a költőkre, hogy istent olyannak ábrázolják, a minő, akár eposban, akár dalokban, akár tragoeédiában énekelnek róla. Az isten jó és így a rossz okozója nem lehet. Megrovandó tehát a költő, még ha Homeros is az, mikor ilyeneket mond:

»Két vödör áll ugyanis felhős Kronides küszöbénél: Egyik az áldással, másik meg a szörnyű bajokkal«¹
és a kinek Zeus mindkettőt vegyítve osztogatja:

»Édes öröm s keserű bánat felváltva jut annak«,²
a kinek pedig csak az egyikből, vegyítetlenül, azt:

»... a dicső földön meggyötrik a szörnyű keservek«;³
vagy azt, hogy:

»Mind öröminknak, mind bajainknak Zeus okozója«;⁴
nem helyes, ha valaki azt mondja, hogy Pandaros eskü- és szerződésszegésének Athene és Zeus, vagy az istenek gyűlölködésének és veszekedésének Themis és Zeus volt az oka;⁵ Aiskhylosnak sem szabad az ifjak előtt úgy nyilatkozni, hogy

»Ember szívében bünt fakaszt előbb Zeus, Ha egy családra mond halálítéletet«.⁶

¹ Ilias XXIV. 527—8. Az idézeteket *Kemenes* (Kempf) József fordította szerint (1902) adjuk (525—6 sor).

² U. o. 530. (Kemenes: 528).

³ U. o. 532. (Kemenes: 530). Az eredetiben βούβρωστις (éhség).

⁴ Az Ilias IV. 84. és XIX. 224. soraira emlékeztet.

⁵ Ilias IV. 55 és XX. 1—30.

⁶ Valószínű, hogy ez idézet Aiskhylos »Niobe« című elveszett tragoeédiájából való.

Hanem a ki Niobe szenvedéseit, a miben vannak e jambusok is, vagy a Pelopidákét, vagy a trójai eseményeket, vagy más ehhez hasonlókat énekel meg, ne nevezze azt isten művének, mert isten jó és rossz szerzője nem lehet. Ugyanezt lehet mondani az olyan költeményekre, melyekben az istenek alakoskodnak. Kárhoztatandó példáulül Homerosnál az ilyen hely:¹

»... a mennybeliek sokszor más-más utasoknak Vándor alakjában járlák meg a városokat«.

Se Proteusról² és Thetisről ne hazudozzék senki; se tra-goediákban, se más költeményekben ne léptesse föl úgy Hérét, mint a ki papnő képében koldul.³ Homerosban sem lehet dicsérni, úgymond, bármennyire magasztaljuk is őt különben, az ilyeneket, sem Aiskhylosban,⁴ és a ki az istenekről efféle dolgokat mond, megharagszunk rá s megvonjuk tőle a Kart és azt sem engedjük, hogy a tanító azokat az ifjúság tanításánál használja.

A harmadik könyvben tovább folytatja erkölcsi kifogásait a költők, különösen Homeros ellen. Az Állam ifjait vitézekké nevelik s ezért zsenge korukban semmit sem szabad hallaniok, a mi bátorságukat csökkentené. A Hades borzalmainak költői leírása, a mely Homerosnál is gyakori,⁵ törlendő, nem azért mert nem költői, vagy mert sokan nem örömet hallgatnák, hanem mennél költőibb, annál kevésbé szabad hallani olyan gyermekeknek és férfiaknak, kiknek a halálnál is jobban kell a szolgaságtól irtózni. Hasonló szempontból tiltja meg a nagy emberek költői elsratását és Homeros azon eljárását, hogy hősöknek, fejedelmeknek hozzájuk nem illő szokásokat, erkölcsöket tulajdonít, épen úgy, mint az isteneknek kéjvágyat, rablást és mindenféle roszt.⁶ Továbbá az erkölcsi igazságszolgáltatást szigorúan alkalmazni kell az emberekre. Tehát költők és regösök ne mondják azt, hogy a gonosz boldog s az igaz ember inséges lehet, hogy a gonoszság, ha titokban marad, hasznot hajt; a mások igazsága jó dolog, a magunké kárunkra van.

Ezután a költői kifejezésre tér rá: mit és hogyan kell a költőnek mondani? A regélők vagy költők munkája vagy a mult, vagy jelen, vagy a jövő elbeszélése s e szerint vagy egyszerű elbeszéléssel, vagy utánnázással, vagy mindkettővel adják elő. Pl. az Ilias elején előbb a költő a maga szavaival mondja el, hogyan megy Khryses a görög táborba leányát kiváltani, azután a Khryses képében

¹ Odysseia XVII. 485 — 6. Kempf fordítása szerint.

² U. o. IV. 364 s. köv.

³ Célzás egy elveszett darabra (Inakhos), melyet Sophoklesnek vagy Aiskhylosnak tulajdonítanak.

⁴ Például idézi a Zeustól Agamemnonra bocsátott álmot (Ilias II. 6.) s a Thetis lakodalmáról szóló részletet Aiskhylos »Psychostasia« cz. elveszett darabjából.

⁵ Odysseia XI. 488 kk. — Ilias XX. 64. — U. o. XXIII. 103. — Odysseia X. 495. — II. XVI. 856. — XXIII. 100. — Odyss. XXIV. 6. kk.

⁶ Ellenben tetszik neki, ha a költő ilyeneket ad hősei szájába: »Tűrj szívem, tűrtél vala ennél már nehezebb sort.« Odyss. XX. 17.

beszél s azt a hitet kívánja kelteni, hogy nem Homeros, hanem az agg pap maga beszél és ez körülbelől így tart az egész Iliason és Odysseián keresztül. Midőn a költő más képében, más hangjával beszél, utánozza azt, a kihez hasonlítani akar: utánzással ad elő. Ha a költő nem rejtőzik el, pl. ha Homeros Khryses esetét egyszerűen csak elmondaná és senkit sem beszéltetne, akkor műve egyszerű elbeszélés lenne utánzás nélkül; ennek ellentéte, ha valaki a költő elbeszélését elvéve csak a párbeszédet hagyná ott. Innen a költészet és regélés három faja: egészen utánzással, mint a tragoedia és comoedia; a költő elbeszélésével, a mint ezt leginkább a dithyrambosban találjuk;¹ végül mindkettővel, mint az eposi költeményben és sok más helyen. E megkülönböztetés arra való, hogy ennek alapján meg lehessen ítélni, milyen költők foglalhatnak az Államban helyet. Itt mindenkinek csak egyféle foglalkozása van: s ez az utánzó költészetre is alkalmazandó, mivel nehezen lehet valaki egy személyben jó tragoedia- és komoediaköltő,² úgy egyszerre rhapsodos és színész, vagy tragikus és komikus színész is egyszersmind. A felügyelők tiszte arra is kiterjed, hogy az utánzó költők csak az Állam céljainak megfelelő dolgokat, vitézeket, okosakat, vallásosakat, szabadokat és több efféleket, de semmi nemtelent ne utánozzanak. Nem utánozhatnak se fiatal, se öregebb, se férjével veszekedő, se az istenekkel perbe szálló, se boldogságában pöffeszkedő, se sorsüldözött, gyászos, könyező, se beteg, szerelmes vagy vajudó nőt, se rabszolgákat, vagy rabnőket, vagy szolgamunkát végezőket; se rossz embereket, se gyávákat, kik az ellenkezőt teszik, mint a miről most beszélünk, szitkozódókat, egymást gyalázókat, mosdatlan szájuakat, akár részegen, akár józanon, vagy bárki bármi más bűnt szóval vagy tettel maga vagy más ellen elkövetett. Egyáltalában tilos utánozni mindazt, a mit tenni az Államban tiltva van, pl. nem szabad utánozni még az ércz- és más munkásokat, evezősokeket stb. sem. E szerint a kifejezésnek és elbeszélésnek van egy olyan módja — úgymond Sokrates — melylyel a valóban derék és jó ember élhet, ha valami mondani valója van és egy másik, ezzel ellenkező mód, a melylyel mindig az élhet, a mely szerint az adhat elő, a ki ellentétes szellemben nőtt és nevelkedett.

Egy derék ember, ha elbeszélése folyamán egy jó ember valami beszédére vagy tetteire kerül a sor, úgy igyekszik azt előadni, mintha ő maga volna és nem resteli utánozni sem; kevésbbé szívesen teszi ezt akkor, ha az illetőt betegség, szerelmi láz, részegség vagy más baleset lepte meg; midőn pedig valami hozzá

¹ Már Steinhart megjegyezte, hogy legkevésbé joggal lehetett erre például a dithyrambost idézni, melyben aránylag legtöbb a drámai elem. Platons saaml. Werke V. 165.

² V. ö. a platoni »Lakoma« következő helyével: »Sokrates elismertette velők (t. i. a lakomában résztvevőkkel), hogy egy ugyanazon embernek kell a komoedia és tragoedia írásához érteni, és a kinek művészete a tragoedia-készítés, azé a komoediakészítés is.« 223D. (39).

méltatlanhoz jut, őrizkedni fog attól, hogy a rosszabbhoz csak rövid időre is hasonlítson. Tehát azzal az előadási móddal fog élni, a melyet kevésbé előbb Homeros énekeiről mondtunk, vagyis előadása a kettő között, az utánzás és puszta elbeszélés között marad s a sok beszédben kevés hely jut az utánzásnak.

Az emberek másik, hitványabb faja mindent utánzó, semmit se tartva magához méltatlannak, még a mennydörgést, szélzúgást, trombitálást vagy kutyaugatást sem. Ezek után szinte feleslegesnek is tűnik föl a kérdés, hogy melyik előadási mód foglalhat helyet az Államban, az egyszerű előadások valamelyike, vagy a mindkétfelét egyesítő előadási mód? Adeimantos a kifogástalan embert utánzó egyszerű előadásra szavaz. Sokrates azzal a megjegyzéssel, hogy az is kellemes, mely mind a kétféle előadásmódot egyesíti, sőt a gyermekek és nevelők, valamint a nagy tömeg az Adeimantostól választott előadási mód ellenkezőjét tartják a legkellemesebbnek, természetesen az állam érdekei szempontjából szintén ezt fogadja el.

»Ha — úgymond — városunkba érkeznék egy olyan ember, a ki bölcsesége révén minden tudna lenni, mindent tudna utánozni és költeményeit akarná bemutatni: leborúlnánk előtte mint szent, csodaszerű és kedves lény előtt, de megmondanánk neki, hogy ilyen ember nincs városunkban, se törvényünk rá, hogy legyen benne és fejét myrrhával öntözve és gyapjúkötelékkel koszorúzva elküldenők más városba, mi pedig megmaradnánk hasznos volta miatt a ridegebb és kellemetlenebb költő és regélő mellett, a ki nekünk a kifogástalan ember beszédét utánozza és mondandóit azon szabályok szerint mondja el, a melyeket kezdetben, midőn a katonák neveléséhez fogtunk, megállapítottunk.«¹

A tizedik könyvben ismét visszatér Platon a költőkre. Eddig a költői művek tartalmával és előadási formájával inkább gyakorlati szempontból foglalkozott, most az elméleti vizsgálódás terére lép. Meg kell vallanunk, hogy ilyen irányú, eszmetanából kiinduló vizsgálódása még kedvezőtlenebb eredménynyel végződik a költőkre. Ezt előre sejteti, midőn kijelenti, hogy nehezebb esik ez az eljárás, különösen Homerosszal szemben. Meg kell mondanom, úgymond, bárha bizonyos vonzalom és ragaszkodás, melyet Homeros iránt gyermekkoromtól fogva éreztem, akadály a szókimondásban, mert úgy tetszik, hogy minden jeles tragikusoknak ő az első tanítója és vezére.² De az igazságnál nem kell az embert többre becsülni. Ezután áttér az utánzás fogalmának meghatározására, úgy miként erről már fentebb is volt szó.³ Valamely tárgy, pl. egy ágy vagy asztal, eszméje istentől ered; az asztalostól készí-

¹ III. könyv 397E—398B.

² Platon Homeroszt állandóan a tragikus költők közé sorozta, nemcsak itt, de más művében is, pl. Theaitetos 152E. (8). V. ö. Aristoteles költészettana 4, 5, 13. fejezet.

³ 138. lap.

tett ágy csak hasonló az eszméhez, miként az is, melyet a képi-
ró fest. Az ágy ezen három faja (az isten, az asztalos és a képi-
ró műve) közül a két elsőt az ágy mestere alkotta, de a képi-
ró csak utánozta az ágyat, mert a valóságtól harmadik helyen álló mű-
szerzője csak utánzó.¹ Ugyanilyen utánzó a tragoediaköltő és min-
den más költő. Ilyen Homeros is. Már pedig nagyon távol áll az
utánzó művészet az igazságtól, mivel csak egy kis részt fog meg
mindenből és az is csak kép. De ez nem is csuda, ha meggon-
doljuk, hogy a képi-ró fest egy vargát, ácsot vagy más mester-
embert a nélkül, hogy e mesterségekhez értene. De gyermekekkel
és együgyű emberekkel, messziről mutatva nekik a képet, el tudja
hitetni, hogy valóságos ácsmesterrel van dolguk. Minden ilyenről
így kell vélekedni: Midőn valaki bennünket arról értesítene, hogy
olyan emberre akadt, a ki minden mesterséghez és minden egyébhez
ért, a mit más valaki tud, sőt alaposabban érti bárkinél: az ilyen
emberről azt kell föltennünk, hogy bárgyú és valószínűen valami
szemfényvesztő vagy utánzó becsapta, hogy mindentudónak tar-
totta azt, mert nem tudta a tudást, tudatlanságot és utánzást
egymástól megkülönböztetni. Ezután, úgymond, a tragoédiát és
annak vezérét Homeroszt kell szemügyre vennünk, miután néme-
lyektől azt hallottuk, hogy ezek minden mesterséghez, minden
emberi, akár erényre, akár bűnre vonatkozó, akár isteni dolgokhoz
értének, mert a jó költőnek, ha tárgyát szépen akarja megéne-
kelni, ismernie kell azt, máskülönben nem képes reá. Ezt a sza-
bályt alkalmazza azután Platon (Sokrates) egész ridegen Homerosra
és a költőkre. Azt vizsgálja meg legelőször is, hogy ismerték-e
azt, a miről énekeltek? A Homeros orvosi tudományát nem firtatja,
bár, mivel művében erről is szó esik, megkérdehetné, hogy hány
embert gyógyított meg s hol vannak tanítványai? de a legnagyobb
és legdicsőbb dolgokról, mint háboru, hadviselés, államigazgatás
és embernevelés, a melyeknek tárgyalására vállalkozott főként
Homeros, jogosan meg lehet kérdezni, hogy, ha nem képalkotó
vagy utánzó, mondja meg, melyik államnak adott alkotmányt,
melyik háborúban vezérkedett, micsoda hasznos találmányokat
fedezett föl, vagy magánérinkezés és példaadás által javította-e
az embereket, mint Pythagoras vagy Protagoras? Platon szerint
egyiket sem lehet bebizonyítani, mert akkor az emberek nem
is hagyták volna őket ide-oda kóborolni, s így kimondja az
ítéletet, hogy Homerosztól elkezdve minden költő mint az erény
és más tárgyak képeinek utánzója a festővel áll egy rang-
ban, a ki egy vargát fest, mely igazának látszik, (bár maga a
vargamesterséghez nem ért) azoknak, a kik hozzá szinte nem
értének, hanem csak a színt és alakot tekintik. Ép így mondjuk
a költőről is, hogy mindenféle művészet bármely színét nevek-
kel és szavakkal akként festi, noha maga csak utánozni tud,

¹ V. ö. Kratylos 423D.

hogy más hasonszőrűeknek, kik a szavakat nézik, nagyon szépnek látszik beszéde, még ha a vargamesterségről mond is valamit, csak mérték, rhythmus és összhang legyen benne, vagy akár a hadviselésről vagy bármi másról. Mindezek természet szerint ilyen nagy gyönyörűséget nyújtanak. A költők művei a zenei színezéstől megfosztva olyanok mint a nem szép, de fiatalos arcz, midőn üdeségét elvesztette. Ezután Platon (Sokrates) még hosszasan bizonyítgatja az utánczó művészet hiábavalóságát, mely a dolgok lényegével és rendeltetésével nem törődik s az utánczóknak hiányzik is az ehhez szükséges tudomány (ἐπιστήμη) és vélemény (δόξα). Fejtegetései eredményéül kijelenti, hogy az utánczás gyermekjáték és nem komoly munka és a kik tragikus költészettel foglalkoznak, akár jámbusokban, akár hősi versekben, mind olyan utánczók, a milyenek csak lehetnek. Azt is megmondja, miért becsüli az utánczó művészetet oly kevésre. Azért, mert nem lelkünk jobbik tehetségét, a számító ész (τὸ λογιστικόν) kívánja foglalkoztatni, mint a mértan és számtan, hanem megelégszik a lélek alsóbbrendű, érzéki, a bölcseségtől messze eső részével és vagy a látásra hat, mint a festészet, vagy a hallásra és szenvedélyre, mint a költészet. Örökös meg hasonlítás és harc van a lélek e két része között. A sorstól lesújtott embernek a lélek nemesebb része, az ész (λόγος) és a törvény a fájdalom leküzdését tanácsolja, de a szenvedély jajveszékeltet. Az indulatos lelki állapot az utánczó-művészetnek sok és változatos anyaggal kínálkozik, míg az okos, nyugodt, magához mindig hű lelkületet nem könnyű utánozni, utánczására se azonnal ismerhet rá az ember, legkevésbé a népgyülekezet és a színházak vegyes közönsége, mely előtt ismeretlen ez az utánczott érzés. Az utánczó költő nem ilyen lelki állapotra termett, bölcsesége se ennek iparkodik tetszeni, mikor a sokaság tetszésére pályáz, hanem az indulatos és változatos lelkületre, mivel ez könnyen utánozható. Ha a költőknek ilyen kártékony a hatása a lelkekre, csak természetes a következtetés, hogy az államba való felvételt meg kell tőlük tagadni az államérdek szempontjából. Platon ezt ki is jelenti s nyomban újabb vádak is hoz fel ellenük. Homerosznál és »más tragikus költők«-nél gyönyörűséggel és feszült figyelemmel szemléljük a jajveszékélő hősokeket, együttérzünk velük s mint jó költőt magasztaljuk azt, a ki bennünket leginkább képes megindítani, holott ha bennünket ér gyász, nyugodtnak és erősnek mutatjuk magunkat, mert ez a férfias. Az ember saját szerencsétlenségében erőszakkal elfojtja könnyeit, panaszát s mégis gyönyörködik a költő jajveszékélő hőseiben, a helyett hogy eldobná az ilyen költeményt, mely saját ellenálló erejét gyengíti. Ugyanezek illenek a nevetségésre: vígjátéki és otthoni utánczás alkalmával mulat az ember olyanon, a mit szégyelne maga megtenni. Így van a szerelemmel, haraggal és a lélek minden kellemetlen és kellemes vágyaival, a melyek működésünket nyomon követik: a költői utánczás itt is ilyen munkál bennünk; mert öntözgetve ápolja, holott ki kellene

száradniok és uralkodóvá teszi bennünk, holott rajtok kellene uralkodnunk, hogy jobbak és boldogabbak, nem pedig rosszabbak és boldogtalanabbak legyünk.

Itt újra Homeros ellen fordul s az ítéletet rá az eddig mondottak rövid egybefoglalásával így mondja ki:

»Midőn azért te . . . Homeros-magasztalókra akadsz, kik azt mondják, hogy ez a költő Hellas nevelője és érdemes arra, hogy az emberi működés berendezésére s fejlesztésére nézve folyvást tanulmányozzák s e szerint intézzék egész életük folyását: szeretni és becsülni kell őket, mint a kik olyan derék emberek, a milyenek csak lehetnek, és el kell ismerni, hogy Homeros a legnagyobb költő¹ és első a tragoediaköltők között, de tudni kell, hogy a költészetből csak az isteneknek szánt hymnuszok és a jó emberekre írt magasztaló költemények (ἐγκώμια) fogadhatók be a városba; ha pedig énekek és epikus versek alakjában az élvezetes Musát is befogadod a városba: élvezet és bánat uralkodnak a városban a törvény és az egy akarattal mindig legjobbnak tartott szó helyett«.

Kemény ítéletére mentségül, hogy valaki »szigorúsággal és parasztsággal« ne vádolja, azt hozza még föl Platon, hogy régi a viszálykodás költészet és bölcsészet között,² mely számtalan mondasban jutott kifejezésre, mint »az urát megugatató lármás kutya,« »nagy a bolondok szószátyárságában,« »az istennél is bölcsőbbek rakoncátlan csöcseléke,« »finom gondolkodók, mivel szűkölködnek« s több efféle kifejezések. Mindamellett ő, a bölcsélet barátja, kész arra, hogy örömmel befogadja az élvezetre szánt költészetet és utánzást, ha valaki kimutatja, hogy az egy jól szervezett városba való, mivel a költészet, különösen Homeros, őt is elbűvölte. Megengedi, hogy a költőbarátok, de nem költők, a költészet védelmére keljenek, de nem versben, hanem »versmérték nélkül«, azt is kikötve, hogy e beszéd nemcsak élvezetes, hanem hasznos is legyen. Addig, míg ez meg nem történik, olyan bánásmódban részesül, mint a szerelem, melyről, habár nehéz szívvel, mégis lemondanak, a kik szerettek, ha belátták, hogy az romlásba vinne. A költészet gyönyörének szeretete ehhez hasonló, azért szintén így kell vele bánni, »mert nagy a küzdelem, úgymond, nagy, nem olyan, a milyennek látszik, hogy jó legyen valaki, vagy rossz«.

Ezzel fejezi be Platon az »Államban«-ban a költészetről írott fejtegetéseit.

Platon ezek szerint lenézően bánik a költőkkel s kiüzi Államából. Lenézi, mint philosophus, igazságkutató azokat, kik az igazságtól távol estek, harmadik fokra süllyedtek és csupán utánzók s így előtte a kézműveseknél is alsóbbrendűek, kik legalább második fokon állanak. Kiüzi őket, mint az erkölcsöket veszélyeztető lényeket, kik az Állam alapjait költeményeikkel fel-

¹ ποιητικώτατος.

² V. ö. Törvények XII. könyv. 967CD.

forгатnák. Platon igazságtalan velük szemben. Olyan bűnért lakoltatja őket, melyet örökölték. Legalább a mythologia tanait az istenek vizsgálkodásairól, bűneiről nem a költők találták ki s mégis nekik rója fel vétkül. Igaz, hogy Homeros és más költők képelete szabadon bánt a mythossal és mondával s megtoldotta azt egész új részekkel, de Platonnak is vannak megalkotta mythosai.¹ Számúzi az epost Homerossal együtt mythológiája és erkölcstelensége miatt; a meséket, mert a gyermekek ijedeznek tőle; a tragoediát, mert emberi szenvedélyt, bűnöket, gyarlóságot, szerelmet, kéjvágyat, gyilkolást hoz színpadra, a komoediát, mert nevetünk benne azon, a mit szégyelnünk kellene. Csupán a valóságos lyrának, az istenek magasztalására készült hymnusnak s a nagy férfiak dicsőségét hirdető ódának ad helyet Államában. Ezen kívül elnézi még a dithyrambost és a didaktikus irányú mesét, melyből azonban hiányozni kell a mumusnak és a Vasorrú Bábának. Sőt még a verses forma iránt is idegenkedést érez, legalább arra mutat az a kívánsága, hogy a költészetet védő költőbarát prózában nyújtsa be védelmét. Nehéz elképzelnünk a költészetet úgy, a mint annak feladatát Platon megszabja! Mit mondhatnánk a görög költészetről, ha abból hiányoznék a számkivetett Homeros, Sophokles, Aiskhylos, Euripides és Aristophanes neve. Rimay panasza jut itt önként eszünkbe, melyre akkor fakadt, midőn Balassa »szerelem argumentomában való énekének munkáját« kárhoztatták: »A deáki nyelvnek kincses tárháza is — úgy mond — felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen ábrázatjának a képe is, ha az ábrázatját igen ékesítő egyéb színe közül ezt a tekintetit felette szépítő miniumját [t. i. a szerelmi költeményeket] letörtenők róla.«²

Mindamellett, bármily különös is Platon nézete a költészetről, komolynak kell azt tartanunk s nem ironiának, mint némelyek teszik.³ Először azért, mert bölcsészeti rendszerével összefüggés másodikra azért, mert más műveiben is ezzel egyező felfogást találunk. A fejlődés szempontjából ugyan meg kell említenünk, hogy nem minden művében (pl. a »Lakomá«-ban) nyilatkozik Platon kicsinyléssel a költőkről,⁴ ez kivétel. A kicsinylés hangja kiérzik »Ion«-ból, hol a költő az istennek pusztá eszköze, mi kéntra rhapsodos ennek pusztá tolmácsa, azért nevezte azt Goethe, bizonyára tulzással, a költők ellenintézett persiflage-nak⁵; ugyanezt érezzük a »Sokrates védelmé«-ben a Sokrates szájába adott következő mondanban: »Az államférfiaktól — úgy mond — a költőkhöz fordultam, kik tragoe-

¹ »Phaidros«, »Gorgias«, »Phaidon«, »Menon«, »Timaios«, »Lakoma és »Állam« cz. műveiben.

² Rimay J. munkái. Kiadja B. Radvánszky B. 1903. 255. lap.

³ Az Egger által idézett példa, hogy Antimakhos költeményeiért Kolophonba küldte Heraklides, nem elég bizonyíték arra, hogy P. nem volt »komolyan« ellensége a költőknek. Histoire de la crit. gr.³ 167.

⁴ Lutostawski: The origin and growth of Plato's logic London. 1897. 356.

⁵ Plato, als Mitgenosse einer christl. Offenbarung.

diákat, dithyrambosokat és másokat írnak . . kezembe vévén tehát azon költeményeiket, a melyek leggondosabban kidolgozottaknak látszottak, kérdezősködtem tőlük, mondanának meg egyet-mást, hogy, ha már itt vagyok, valamit tanuljak tőlük. Szégyenlem nektek megvallani az igazat, . . de meg kell mondanom. Mert, hogy úgy szóljak, kevés híján minden ott lévő jobban hozzá szólt, mint magok a költők. Hamar rájöttem tehát arra, hogy a költők nem bölcseségből költik, a mit költenek, hanem valami természeti adomány folytán és ihlettől megszállva, mint a jósok és jövődö-mondók, mert ezek is sok szépet mondanak, de sejtelmük sincs arról, a mit mondanak. Ugy tetszett nekem, valami ilyen betegséggben leledzettek a költők is. Ugyanakkor azt is észrevettem, hogy a költészet révén egyebekben is bölcsőbbeknek tartják magukat embertársaiknál, pedig nem azok.¹

»Gorgias«-ban elég nyíltan kifejezte, milyen kevésre becsüli a költészetet, midőn azt a hízelgéssel azonosította; »*Euthyphron*«-ban² leplezetten szintén Homeroszt és Hesiodost támadja; nem is említve a »Törvények«-et, melylyel alább még foglalkozni fogunk, mely habár jelentékeny módosítással, az »Állam« tanításait ismétli.

Mi vitte Platont erre a gondolatra, melynek, mint maga megvallja, szíve ellenmondott? Talán úgy gondolkodott, hogy egy ideális államban költőkre nincs már többé szükség: ők csak a reális életben töltik jól be hivatásukat, midőn a képzelet szebb és boldogabb országába varázsolják a lét küzdelmében és nyomorában kifáradt emberiséget?³ Ha így lenne, akkor egyéb műveiben nem írt volna olyan becsmérően róluk. Talán saját kemény ítéletének okát mondja meg akkor, midőn a bölcsélet és költészet közt lévő régi visszavonásra célzott s így állt boszút a gúnyért, melyet a költészet szakadatlanul szórt a bölcseletre, és a mire ő is számos példát tudott idézni.⁴

Platon a maga felfogásával nem áll egyedül. Hogy saját hasonlatával éljünk: se nem kezdő, se nem záró láncszem a költészet ellenségeinek hosszú lánczában. Hasonló szellemben nyilatkozott már előtte Pythagoras, Xenophanes, Herakleitos és mások.¹

¹ 22BC (7).

² 6C (6. fejt.).

³ Mennyivel igazságosabb *Timokles*, a ki egy szép töredékében mintha csak Platon ellen védelmezné a költőket: »Csupa vesződség, baj az ember élete. És keble, hajh, mi sok bűbánatot takar. Vigasztalásul ő hát ezt találta föl: Mert itt feledve a maga ügyét, baját, Részvétellel csúg a mások szenvedésin S gyönyört élvezve és okulva távozik. Mert, nézd, mindannyiunknak mennyi haszna van A tragikus mesékben: ott van a szegény Ha még nagyobb nyomorba' látja Telephost, Könnyebben túri el a maga nyomorát; kit lelki baj bánt, Alkmaiont az nézze meg; Szemed ha fáj, nézd, a Phineus-fiak vakok; A gyermekvesztes enyhül, látva Niobét; A sánta nézze Philoktetes kínjait; Öreg ha búsul, Oineus ke-ervét nézze csak; Mert látva, hogy volt minden bánatnál még nagyobb; Minden keservnél volt seb még tájdalmasabb: Kevésbé nyög majd a saját baja miatt.« (Hegedüs I. ford.)

⁴ Lásd feljebb a 280. lapon s eléggé ismeretes Aristophanes folytonos gúnyolódása a philosphusok ellen: »Felhők« stb.

Ő azután egész iskolát alapított, melynek számos és tekintélyes képviselői voltak s vannak ma is. A keresztyén egyház kebelében, melynek dogmái a Platonismus hatásának számtalan jeleit viselik,² Platon itt ismertetett nézeteinek is számos követője akadt. Az egyházi atyák közül csak Tertullianus nevét említjük meg, ki a színi előadásoknak a keresztyén vallásra és erkölcsre veszedelmes hatását bizonyítgatta;³ az újabb korban Bossuet,⁴ Rousseau⁵ és Tolstoj,⁶ habár nem teljesen, nem is módosítás nélkül, szintén Platon álláspontjára helyezkedtek s szellemi utódai annyiban, hogy a költészet államából egyik vagy másik régóta polgárjogot nyert tagot száműzni kívántak. A bölcselők és természettudósok egy tekintélyes phalanxáról nem is szólunk. Azonkívül is a censura, az Index intézménye s általában a vélemény- és sajtószabadság megszorítása végelemzésben ide vezethető vissza. Sőt azokban a kifakadásokban, melyeket mondáink, népmeséink és virágénekeink ellen papok és tanítók szőszékről és az irodalomban hangoztattak, Platon rideg hangját véljük felismerhetnie).

Az »Állam«-hoz tartalomra és eszmemenetre Platon utolsó⁷ és leghosszabb műve, a »Törvények«⁸ áll legközelebb. Ez is utopistikus mű, mint amaz, bár Platon életbe léptethetőnek gondolta s az »Állam« szigorúságából engedett az egész vonalon. Kevesebb benne a költészet, de még így is messze jár a valóságtól. Nem Athénben játszik, mint a többi dialogusok, hanem Krétában; Sokrates vonzó egyénisége is hiányzik belőle. Itt már nem találjuk meg a nőközsége, a bölcselők uralkodását, az eszmék világát stb. A költészettel⁹ szemben tanusított szigorúságon is enyhített, bár a róla hozott törvények még mindig nagyon ridegek ahhoz, hogy enyhéknek nevezhessük. A költőket nem száműzte, hanem nehéz bilincseket vert rájuk, hogy tetszésük szerint ne mozoghassanak.

¹ Természetesen más szempont alá esik Xenarkhos költő töredéke, a ki nem a saját véleményét fejezi ki abban: »Költő beszéde — úgymond — mind csak üres csacsogás, Nem mond az újat egy sem, ámde csak egyet hajt egyre, azt forgatva úntalan« (Hegedüs ford.).

² H. v. Stein: Sieben Bücher zur Gesch. d. Platonismus II. Th. (Göttingen 1864) 354 kk., 385—6 és III. Th. 18—19., hol az ide vonatkozó irodalom fel van sorolva.

³ De spectaculis. Nöldechen: Tertullian und das Theater (Zeitschr. für Kirchengeschichte XV. 1894. 161—203.). Tertullian u. das Spielwesen. (Zeitschrift f. wissensch. (?) Theologie XXXVII. Neue Folge II. 91 kk.

⁴ Réflexions sur la Comédie.

⁵ Lettre à d'Alembert sur les spectacles.

⁶ »Mi a művészet?« cz. művében (Hegedüs P. ford.). 44, 45, 52, 54, 59. l. V. ö. azzal, a mit a zenéről mond a »Kreutzer-szonátá«-ban. Somogyi ford. (1895) 125—7. l.

⁷ Az *Epinomis* platoni eredetét ugyanis általában kétségbe vonják.

⁸ Plato's Gesetze mit Kommentar von Konstantin Ritter. Leipzig 1896. U. a. Pl.'s Gesetze. Darstellung des Inhalts. Leipzig, 1896. C. Bandham: De Platonis legibus 1866.

⁹ Ide vonatkozó helyek: II. könyv: 656B—663C., 668A—C. III. k. 700A—701B. IV. k. 719B—D. VII. k. 808B—813A., 815C—818D. XI. k. 935D—936B. XII. k. 967B—E.

A nevelésnek ebben a realisabb alapokon nyugvó államban is elsőrendű fontosságot tulajdonít, ennél fogva a második könyvben behatóan foglalkozik vele. A költészetnek már itt van szerepe, mivel a tánczczal együtt az éneket is megkívánja. (Az istenek a megfáradt emberiségnek pihenőül adták a váltakozó ünnepeket s ünneplőtársakul adták a Musákat, Apollo Musagetest és Dionysost. Kinek ereiben fiatal vér buzog, nem tud nyugodtan maradni, hanem örömeiben tánczol, játszadozik és mindenféle hangokat ad. A különbség itt ember és állatok közt az, hogy más állatok mozgásaiban nincs meg a rend és rendetlenség érzése, a melyeknek rhythmus és harmonia a neve, de az embereket az istenek ezzel is megajándékozták. Megengedett e szerint a dal, ének és táncz, de csak úgy, ha szép; szép pedig akkor, ha testi vagy lelki erényekkel függ össze. Ebből az is következik, hogy a musai nevelés vagy játék nem bízható a költők önkényére; nem lenne semmi értelme, hogy a költő olyan rhythmusra, dallamra és szavakra tanítsa a jótörvényű emberek gyermekeit, a milyen a költészetben neki tetszik. Igaz, hogy Egyiptomot kivéve, ez mindenütt meg van engedve, de leghelyesebb Egyiptom példáját követni. A tömeg ítéletére sem lehet bízni e tekintetben a döntést. Ha versenyt tűznének ki, határozott szabályok nélkül s arról szavaznának, a mi legjobban gyönyörködtetett s egyik, pl. Homeros, rhapsodiát, másik kitharodiát, ez valami tragoediát, amaz komoediát adna elő, vajjon nem az a szemfényvesztő lenne-e a győztes, a ki csudadolgokat mutogat? A gyermekek erre szavaznának, a komoediára a nagyobb gyermekek, a tragoediára a művelt nők, az ifjak és egyszersmind a közönségnek csaknem egész tömege; az Iliast és Odysseiát vagy valamit Hesiodosból szépen előadó rhapsodost meglehet az öregek hallgatnák legszívesebben s a győzelmet neki ítélnék oda. Tehát az élvezet szerint kell ugyan ítélni, de az a legszebb Musa, mely a legjobb és eléggé művelt embereket, legkivált pedig a mely egy erényben és műveltségben kimagasló egyént gyönyörködtet. A bírának erényre van szükségük; nem tanulni, hanem tanítani ülnek a színházban, mint a színi előadások bírái s nem a tömeg tetszémorajából kell következtetést vonniok; a költőket is elrontotta a régi görög világ azon szokása, mely most — úgymond — sici-liai és itáliai szokás, hogy a közönség kézföltartással határoz a győztesről.

A színházra a harmadik könyvben is visszatér, a hol azzal vádolja a költőket, hogy a különféle költői műfajokat összezavarták. Régen a musai termékek¹ műfaj és forma szerint voltak felosztva: az énekek bizonyos fáját, az istenekhez intézett fohászokat, hymnusoknak nevezték, ezzel ellentétes a *θρηνοί*-oknak nevezett más énekfaj, más faj a *παίων*-ok és ismét más a Dionysostól eredő,

¹ A *Μουσική* (sc. *τέχνη*) nem csak a zenét, de a költészetet, éneket és tánczot is magában foglalja.

a dithyramboshnak vagy más névvel, mintha más ének volna, *νόμος κῑθαροφῑδός*-nak hívott énekfaj. Ilyen és más határok voltak szabva s nem volt szabad azokat áthágni s ahhoz értő volt a bíró, a ki az előadás végéig, akár megfenyítéssel is, csendben tartotta a sokaságot. Idővel a költők nem költői tehetség hiánya miatt, hanem a Musa jogáról és a törvényszerűségről megfélemedkezve, bacchicus tobzódásban, kelleténél jobban gyönyörökbe merülve összevegyítették a *δρῆνος*-okat a hymnuszokkal, a *παίων*-okat a dithyrambosokkal s sípénekeket utánoztak czitera-énekekkel¹ s a sokaságot tették meg bírává; ez tette az addig néma színházakat hangosakká, mintha értene ahhoz, hogy a Musákban mi a szép és mi nem az s abban az aristokratiából valami gonosz theatrokratia lett; később pedig ezt a szabadságot vakmerőségükben egyébre is átvitték.

A művészi utánzásról e művében is megemlékezik Platon és sokkal több jóakarattal szól róla, mint az »Állam«-ban tette. Elismeri, hogy élvezetet találunk az utánzás alkotásaiban s ezt az élvezetet jogosnak és megengedhetőnek tartja. De az utánzás helyességét hangsúlyozza, mely abban áll, hogy az utánzat nagyság és minőség tekintetében megfeleljen annak, a minék mása akar lenni, ezt pedig csak úgy tartja lehetségesnek, ha az utánzó az illető tárgy lényegét ismeri. A műbírálatra nézve három szempontot állít föl: a műbírálónak, akár festői, akár musai, akár más művészet által alkotott képről van szó, először tudnia kell hogy mi az, azután hogy helyesen, végül harmadszor, hogy jól van-e az szavak, dallamok és rhythmusok által alkotva.

Később (IV. könyv) újra felveti a kérdést, hogy vajjon a költőknek tetszésükre-e lehet-e bízni, hogy mit énekeljenek, mikor azt sem tudják, micsoda törvénybe ütköző kijelentésekkel lennének a város kárára?

»Régi rege — ez rá a válasz, — mi is mindig hangoztattuk és mások is mindnyájan egyetértettek velünk ebben, hogy a költő nincs akkor öntudatánál, midőn a Musa háromlábú székén ül, hanem olyan mint valami forrás, mely a fölbugyogó vizet akadálytalanul ömleni hagyja s mivel mestersége az utánzás, ellentétes jellemű embereket szerepeltet költeményében, e miatt sokszor kénytelen önmagával ellenmondásba keveredni s azt se tudja, ez-é igaz, vagy amaz abból, a mit mondott?»²

A következőzés ebből természetesen csak az lehet, hogy a törvényhozó ügyeljen föl a költőkre. A költők művei felett bizonyos censura gyakorlását erősen hangsúlyozza Platon másutt is, sőt az ifjúság használatára készült szemelvényes kiadás eszméjét is fölveti.

Egy angol philologus³ az »Állam«-ot költeménynek, a »Tör-

¹ *ἀολφῑδία* és *κῑθαροφῑδία*.

² IV. 709BCD.

³ Jowett: The dialogues of Plato III°. CCXXIV. 1.

vények«-et beszédnek nevezi s ez utóbbinak csakugyan sokkal szembetűnőbb vallási és erkölcsi irányzata. A költőkre alkalmazva az erkölcsi kíváncsiság abban nyilvánul, hogy műveikben semmi olyan ne foglaltassék, a mi az erkölcsre nézve káros hatású. De miként az »Állam«-ban, úgy itt sem elégszik meg a jövőre vonatkozó jámbor óhajtással, hanem a multat is támadja. Hevesen kifakad az olyan költők ellen, kik mindentudóságot szenvedlegnek, az isteneket tagadják, szentségtörésre vetemednek, s a hiába ugató kutyákhoz hasonlítanak.¹

Érdekes, hogy itt a komikai, pantomimikus előadásnak is helyt ad Platon ebben a realisabb államban, azzal a megokolással, hogy a nevetséges ismerete nélkül a komoly dolgot sem lehet megérteni, de egyszersmind azt is megszabja, hogy csak rabszolgák és bérelt idegen színészek játszhatnak ilyen darabokat, mivel éretnyes ember nem foglalkozik ilyennel. De azt szigorúan megtiltja, hogy akár komoediában, akár a jambusnak nevezett műfajban, akár dalban, akár szóval, akár képből, haraggal vagy a nélkül kifigurázzanak valamely polgárt.

A tragoediáról szólva ugyanaz a kép vonul el szemeink előtt, mely az »Állam«-ban. A tragoediaköltők megjelennek itt is a város kapuja előtt s bebocsátást kérnek.

»Ha egyszer a komoly költők közül, a kik, mint mondják, tragoediáírással foglalatostkodnak, jönnének hozzánk némelyek s így szólítanának meg: Óh, idegenek, bemenjünk-e közibétek a városba és országba, vagy ne s bevigyük és bevezessük-e a költészetet, vagy mit szándékoztok erre vonatkozóan tenni: helyesen mit felelnétek ezekre ez isteni férfiaknak? Én ezt látnám jónak: Óh, derék idegenek, mondanám, mi is írunk tragoédiát, mely a lehető legszebb és legjobb; egész államunk a legszebb és legjobb élet utánzásán alapul s ezt valóban a legigazabb tragoediának nevezhetjük. Ti is azoknak vagytok költői, mi is, verseny- és vetélytársaitok a legszebb drámában, a melynek alkotására, a mint mi reméljük, egyedül az igaz törvény hívatott. Ne gondoltok, hogy olyan könnyen megengedjük nektek, hogy sátraitokat piacunkon felüssétek és széphangú színészeiteket behozzatok, kik harsányabban beszélnek nálunk s hogy szabadságot adunk nektek arra, hogy szónokoljatok a gyermekeknek, nőknek és az egész sokaságnak, ugyanazon tárgyról beszélve, de nem ugyanazt mondva a mit mi, hanem sok mindenfélét s azzal homlokegyenest ellenkező dolgot. Mert csaknem örültek volnánk mi és az egész város, ha megengedné nektek, hogy megtegyétek azt, a miről most van szó, mielőtt főnökeink megbírálnák, vajjon olyan elmondható és hasznos dolgokat írtatok-e, hogy nyilvánosan előadhatjátok, vagy nem? Most tehát, elpuhult Musák szülöttei, előbb mutassátok be a felvigyázóknak a ti énekeiteket a mieink mellett; ha a mit

¹ XII. 967C. V. ö. 280. lap.

ti elmondottatok, ugyanolyannak vagy jobbnak látszik, kart bocsátunk rendelkezésekre, de ha nem, akkor, barátaim, soha se tehetjük». ¹

Ime ez az »Állam« ismeretes jelenete más kiadásban, szelídített formában. Nem utasítják el a költőket, hogy menjenek más városba, de bizalmatlanul és hidegen fogadják s szigorú censura alá vetik s ha »megméretett a fontban s híjjával nem találtatott,« csak akkor kap költői vagy előadási szabadságot.

A *Protagoras* ² című dialogusban érdekes példát találunk arra, hogy Platon szerint miként lehet elemezni és magyarázni egy költeményt. ³ Ez a didaktikus színezetű költemény kheosi Simonides műve, melyet a thessaliai Skopas győzelmének dicsőítésére (ἐπινίκιον) írt. ⁴ A költeményt Protagoras és Sokrates együtt bírálják meg, a Prodikos segítségül hívásával. A Protagoras bírálata főképen arra szorítkozik, hogy ellenmondást mutasson ki a költemény két része között, a mely ítélet, ha helyesnek bizonyulna, egyszersmind a költő és műve kárhoztatását is magában foglalná. Fejtegetését ezzel a figyelemre méltó kijelentéssel vezeti be:

»Oh, Sokrates, így szólt, nézetem szerint az ember műveltségének legfontosabb alkatrésze a költeményekben való otthonosság. Ez pedig abból áll, hogy meg tudja ítélni, milyen a költő műve; miket énekel helyesen és miket nem, hogy tudja azt magyarázni és a felmerülő kérdésekre tudjon válaszolni. Most pedig ugyanaz lesz a kérdés, a miről én és te értekezünk, t. i. az erény, csak-hogy a költészetre való vonatkozással, csupán ez a különbség.«

Itt idézi a költemény azon helyeit, melyek szerinte egymásnak ellenmondók. Az egyik: »Terhes az út, ha igaz: derék legénynyé maga lábán lenni; karja legyen szilárd; jellemét, a míg él, ne érje gáncs soha.« A másik: »Nem helyeselhetem így a Pittakostól eredő mondást, habár ez a bölcs szava: Terhes, mondja, nemes szívűnek tetszeni.« ⁵ Sokrates úgy hárítja el Simonidesről

¹ VIII. könyv 817A—D.

² Különkiadásai közül megemlíti: Platons Protagoras. Mit Einleitung u. Anmerkungen von T. Wildauer. Innsbruck 1857. P.'s Protagoras. Mit Einl. u. Anm. v. Ed. Jahn. 3. Aufl. Wien 1878. (Anhang: Das Epinikion des Simonides auf Skopas.)

³ Idevonatkozó rész: 338E—347A. (Cap. 26—31.)

⁴ Simonides költeménye: a Protagorasban előforduló idézetek alapján többek közt rekonstruálta Bergk: Poetae lyrici Graeci III⁴. (Lipsiae (1882) 384—9. l. Magyarra először Fábich fordította. »Magyarra fordított Pindarus... Simonides... (Győr 1804)« cz. művében 196. l. 28—30. sz. Újabb ford. Sarudy Györgytől: »Görög lyrai anthologia (Budapest, 1902)« 182—3. l. Az ide von. irodalomból felemlítjük: Blass F. Das Simonideische Gedicht im Protagoras des Platon. 1872 (k. ny.). — Heidhues B., Das Gedicht des Simonides in Platons Protagoras. 1890. 4°. (Progr.)

⁵ Simonides költeményét a Sarudy verses fordítása szerint közöljük. Mivel éppen e helyek fordítása Sarudynál nagyon szabad, közöljük azokat eredetiben is: Ἄνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλὰ θάως γενέσθαι γαλεπὸν, χερσὶν τε καὶ ποσὶ καὶ νόῳ τετραγώνον, ἀνευ φόγου τετραγμενον: (Nehéz dolog ugyan igazán jó, kézre, lábra s értelemre tökéletes (tul. négyszögletű), kifogástalan emberré lenni.) A másik

az ellenmondás vádját, hogy Prodikos lélektani elveire hivatkozva hangsúlyozza, hogy egészen más jóvá lenni (Pittakos), mint jónak lenni (Simonides),¹ azaz, ha valaki egyszer megjavult, könnyebb jónak megmaradnia, mint rosszból jóvá változnia. Protagoras nem fogadja el e magyarázatot, mert a költőnek tudnia kellett, hogy legnehezebb az erény útján megmaradni. Sokrates ekkor más magyarázási módot ajánl. Talán, úgymond, a *χαλεπόν*-nak (nehéz) tájnyelvi jelentése van s a *κακόν*-nal (rosz) egyenértékű szó és Simonides a miatt rója meg Pittakost, mert mondása ezt jelentené: rossz dolog jónak lenni. Sokrates ezen, saját kijelentése szerint is tréfás megjegyzés után rátér előbbi kijelentése bizonyítására és itt kezdődik tulajdonképp a költemény magyarázata is. Mindjárt nagyon tanulságos a bevezetés, mely a költemény keletkezésének okait vizsgálja és célját is meghatározza.)

A bölcsélet szülőföldre, mondja a Sokrates képében beszélő Platon, Kréta és Lakedaimon, különösen pedig ez utóbbi. A leg-egyszerűbb lakedaimoni is bámulatba ejtette az embert a társalgásba vegyített velős mondásaival. Ez mindenfelé köztudomású volt s csakhamar azt is észrevették, hogy e képességnek magas műveltség az alapja. Ezért utánczó is akadtak e lakonikus bölcselkedésnek: így utánozta a hét bölcs s köztük Pittakos is ama híressé vált mondásában: »Nehéz jónak lenni.« (Simonides szintén vágyva a bölcs hírnevére, e költeményben célul tűzte maga elé a Pittakos megcáfolását. Ellene írta az egészet. Azt hitte, hogy a ki a híres bajnokot legyőzi, maga is híressé válik. Platon (Sokrates) szerint ez a költemény célja. Lássuk, hogyan bizonyítja ezt be. Magyarázata grammatikai és logikai. A *μὲν* (ugyan) kötőszó, úgymond, ok nélkül állana a költemény elején, ha nem ellentétet fejezne ki: ellentétet a Simonides és Pittakos felfogása között. Az *ἀλαθέως*-nak (igazán) is úgy van értelme, ha a szórendet megváltoztatva, a *χαλεπόν*-hoz vesszük, — mivel nem lehet egyik ember jó, másik igazán jó — és ismét mint ellentétet fogjuk fel a következőképen: Pittakos azt mondja: Oh, ember, nehéz jónak lenni, Simonides pedig erre azt válaszolja: Óh, Pittakos, nem mondasz igazat, nem jó, azaz kézre, lábra s értelemre tökéletes, kifogástalan ember lenni, hanem azzá lenni igazán nehéz. E magyarázat támogatására, melynek erőltetett volta nagyon is szembeütő, a további bizonyítékokat Platon (Sokrates) a »kedves és gondosan készült« költemény többi részéből veszi. Szerinte a költemény logikai menete és összefüggése is a mellett szól, hogy jó emberré lehet valaki ideig-óráig, de hogy jó ember maradjon, az csak isteni adomány. A költő szerint is: »Nem lehet, hogy az ember rossz ne legyen, ha

mondás: Οὐδέ μοι ἐμμελέως τὸ Πιττάκειον νέμεται, καίτοι σοφοῦ παρὰ φωτὸς εἰρημένον· χαλεπὸν γὰρ ἐσθλὸν ἔμμεναι. (Nem tartom találónak azt a Pittakosi mondást, bárha bölcs volt, a ki mondta: Nehéz, úgymond, nemesnek lenni.)

¹ γενέσθαι és ἔμμεναι.

ügyefogyottan balsors porba dönti,¹ tehát jó volt, míg a balsors le nem dönté. Nem a földön heverőt ütik le, hanem a fentállót, a bátor hajóst sodorja le a vihar stb.

Igy veszi pontról pontra Platon Simonides költeményét, egy pillanatra sem tévesztve szem elől maga elé tűzött célját: a megjavulás és a jóban megmaradás logikai distinctióját minél világosabban feltüntetni. Mindazáltal a beható fejtegetés és változatos eszmecsere mellett is a költemény magyarázata befejezetlenül maradt. Félbehagyják azt, azzal a megokolással, hogy a költeményeknek a bölcséleti fejtegetésekbe bevonása kevés sikerrel kecsegtet, mivel a költemény szerepe a társalgásban olyan, mint a sípszóé és tánczosnóké a mulatozásnál: művelt emberek nélkülök is tudnak mulatni és társalogni s azonkívül — Platónnál többször ismétlődő gáncs — azért is, mert a költőket nem lehet megkérdezni, mit mondtak s a kik idézik, más-más értelmet tulajdonítanak az idézett helyeknek.

A mi a Platon költeménymagyarázási módját illeti, korántsem lehet azt, már csak egyoldalúsága miatt sem, követendő példakép ajánlani. Tudvalevő dolog, hogy a magyarázó csak akkor jár el helyesen, ha a költő intentióját keresi meg a költeményben s ha a költőnek abban kifejezett eszméjét, gondolatát és érzületét megvilágosítva tárja föl. Platon értelmezésében nem ezt a módszert követi. Nála a fejtegetett bölcséleti problema a fő, a magyarázott költemény mellékes s a fejtegetés során nem által olyan értelmet tulajdonítani a költeménynek, a milyenre a költő alig gondolhatott. Meg kell még jegyeznünk, hogy Simonides itt fejtegetett költeményét csak Platon tartotta fenn s annyira töredékesen, hogy gondolatmenetét teljes összefüggésében nem foghatjuk föl. Annyit azonban e töredék is mutat, hogy Simonides nem a jóság és javulás esélyeit fejtegette benne, hanem Skopast, az inkább szerencsés, mint erkölcsös zsarnokot dicsőítette benne, közbe-közbe mentegetőzve, hogy ilyen dicstelen szerepre vállalkozott.

A *Gorgias*² című dialogus, melyet Platon a híres szónokról s egyszersmind a retorika tanáráról nevezett el, a szónoklat lényegének vizsgálásával foglalkozik. Gorgias szerint a szónoklat a rábeszélés művészete, mely a hallgatóságban, akár politikai, akár törvénytörő, akár más, a nyilvános és magánéletben előforduló ügyekben a jogos és jogtalanra vonatkozva nem tudást, hanem hitet akar kelteni. A vitatkozásban Platon nézetét képviselő Sokrates ebből kiindulva s Gorgiást ellenmondásba keverve bebizonyítja,

¹ Sárudynál: »Nem maradhat erényes az, kit a sors emelt könnyű szárnyaival«.

² Platons *Gorgias*. Erklärt von Sauppe, herausgegeben von Gercke, Berlin 1897. *Hülsebeck J.*: Über Plato's *Gorgias* und *Phädrus*. 1869. 4°. (Pr.) *N. S. Sybrand*: De Platonis *Gorgia*. 1829. Újabb magyar fordítása *Péterfyöl* 1893, *Brassaitöl* 1894-ben jelent meg, ez utóbbi a Kisfaludy-Társaság Évkönyvjai XXVII. (1892/3.) kötetében.

hogy akkor a retorika csak a látszattal foglalkozik, csupán hízeltételezési képesség s mint ilyen értéktelen s művelőinek nincs joguk arra, hogy az államban olyan nagy hatalmat gyakoroljanak. Ugyanis csak annak van igazi értéke, a mi tudáson alapul és a léleknek vagy a testnek valóságos jólétét kívánja előmozdítani. Ilyen pl. az államtudomány két része az igazságszolgáltatás és törvényhozás a lélekre, a torna és orvosi tudomány a testre nézve. Ezekkel szemben áll a hízeltételezési képessége (*κολακωσιτική*), mely nem tudáson, hanem látszaton alapul, nem is érdemli meg a művészet (*τέχνη*) nevet; ez az élvezetet vagyis a test vagy lélek látszatos jólétét tartja szem előtt, szintén négy osztálylyal, az előbbieket utánzataival: retorikával, sophistikával, pipere- és szakácművészettel.

Érdekes, és ez tartozik szorosabban tárgyunkhoz,¹ hogy a tudományok ezen osztályozásában a költészet is a retorikában kap helyet. Mert nem a lélek javára, hanem csak gyönyörködtetésére törekszik, mint a sípének vagy a versenyek cziterajátéka. Ilyen szempontból bírálendő meg a karok betanítása és a dithyrambos-költészet. Kínésias költő, kinek ez a foglalatossága, korántsem gondolt hallgatói megjavítására, csak mulattatására; sem apja Meles, ki cziterásénekével még ezt sem érte el, mert csak untatta azokat.

»Hát — úgymond Sokrates — vajjon a tragoediának magasztos és csodás költészete, mit gondolsz, mire törekszik, vajjon az é feladata és igyekezete, hogy csak gyönyörködtesse a nézőközön-séget, vagy az is, hogy küzdjön az ellen, hogy olyan kifejezés forduljon elő benne, a mely neki kellemes és tetsző, de káros, ellenben ha valami kellemes, de hasznos találna lenni, azt elmondja és énekelje, akár tetszik, akár nem? Vajjon a kettő közül, mit gondolsz, melyikre törekszik a tragoediaköltészet? *Kallikles*. Világos, ó Sokrates, hogy inkább a gyönyörködtetésre és a nézőközönség kedvében járásra igyekszik.«²

Ezután következik annak bebizonyítása, hogy a költemény csakugyan szónoklat. Mert — úgymond — ha a költészetből eltávolítaná valaki a dallamot, rhytmust és mértéket, csak a beszéd maradna ott belőle. Ez a beszéd a sokasághoz és néphez van intézve, tehát a költészet népszónoklat, s a költők a színházakban szónokolnak.

Ezt e szerint bebizonyította volna Platon, de a kiindulásnál tévedett, t. i. nem vette észre, hogy a gyönyörködtetés ellehet hízeltételezés nélkül, valamint azt sem, hogy a tragoediának erkölcs-nemesítő, tisztító hatása is van, jóllehet nem ez a célja.)

¹ Idevonatközo részek: 500E—502D (56—57. fejezet).

² Érdekes összehasonlítani ezzel a »*Philebos*« következő helyét: »*Sokrates*. Bizonyára emlékszel a szomorújátéki előadásokra is, melyeknél egyszerre örül is, sír is az ember... A mi pedig illeti lelki állapotunkat a vigjáték alkalmával, erről is tudod jól, hogy itt is megvan a fájdalom és gyönyör vegyülete.« (48A.)

A »*Phaidros*«¹ című dialogus, melyet egy kiváló philologus az »Állam« tizedik könyve pótlékának tekint,² szintén foglalkozik irodalombírálattal.³ Első részének szerelem a tárgya, második része egy rendszerbe nem foglalt rhetorika. Sokrates és Phaidros Akheloos folyamisten és nymphái platánoktól övezett hús berkében előbb Lysias szerelemmagasztaló beszédét olvassák, azután ugyanarról a tárgyról értekeznek s végül épen Lysias írott beszédének ötletéből azon vitatkoznak, hogy az élőszó mennyire feülmúlja jelentőségben az írottat s ezzel kapcsolatosan a szónoklat és irodalom lényegét is igyekeznek meghatározni.

E tárgyról Phaidros azzal kezdi meg a társalgást, hogy befolyásos és tekintélyes államférfiak szégyelnének beszédet írni s hátrahagyni, attól félve, hogy később sophistáknak nevezik el őket. Sokrates azon közbevetett megjegyzés után, hogy ezek a tekintélyes államférfiak nagyon is hiú emberek, kijelenti, hogy nem is ez a fontos dolog: a beszédírásban semmi megróni való nincs, az a rút dolog, ha valaki rútúl és rosszúl beszél és ír. Azután a szónoki kellékekről vitatkoznak. Első sorban a szónoknak az igazságot feltozni tudó értelemre van szüksége, mert az igazság alapos ismerete a fő, nem pedig annak látszata.⁴ Az értelem természeti adománya mellett szükség van a szónoklattanra vagy a beszéddel való lélekvezetésre (*ψαλγῶν*) is. Ebből következik, hogy a szónoknak a lélektant alaposan ismernie kell. Az emberi lélek különféle s ahányféle a lélek, annyifélének kell lenni a beszédnek is; azonkívül a helyes időpontot is meg kell választani, mikor kell beszélni és mikor elhallgatni; valamint arra is tekintettel kell lenni, hogy az adott viszonyok szerint milyen és melyik beszédét mondja el a szónok, mert a beszédnek számtalan faja vannak. A szónoknak dialektikusnak is kell lenni: egy eszmébe foglalja össze a sokféle szétszórtakat, hogy mindeniket meghatározva érthetővé tegye, miről akar mindig tanítani; azután ismét tudnia kell fajok szerint szétbonczolni, tagok szerint, a mint az létrejött, de korántsem rossz szakács módjára szétdarabolni. Azután jöhetnek a szónoklattani szabályok, a mint a rhetorika-tanárok felsorolják: bevezetés, elbeszélés, tanúbizonyságok, bizonyítékok, valószínűségek stb., de azt nem kell hinni, hogy a ki ezeket a rhetorikai szabályokat ismeri, az már jó szónok is: ez épen olyan lenne, mintha valaki Sopho-

¹ Phaedrus cum scholiis Hermiae edidit Ast. Lipsiae 1810. Ast: De Platonis Phaedro. Jenae 1801. J. F. A. Berger: De rhetorica, quae sit secundum Platonem. Paris 1840. E. Haenisch: De oratione, quae sub nomine Lysiae in Platonis Phaedro legitur. 1825. 4°. (Progr.) A. H. F. Hartog: De principii eloquentiae e sententia Platonis. 1862. R. Kühner: Platonis de eloquentia in Phaedro dialogo judicium. 1868. (Pr.) G. Stallbaum: De artis dialecticae in Phaedro Platonis doctrina et usu. 1853. (Pr.) 4°.

² W. Lutostawski: The origin and growth of Plato's logic. London 1897. 332. l.

³ Idevonatkozó helyek: A szónoklatról 257B—274B. (39—58); irodalomról: 274B—297C. (59—64. fej.)

kleshez és Euripideshez menne és azt mondaná nekik, hogy jelentéktelen dologról hosszú s nagy dologról igen rövid beszédet tud költeni és ha akar, tud panaszos vagy ellenkezőképen félelmes és fenyegető és több más efféle beszédeket is s ezeket tanítva azt hinné magáról, hogy a tragoediaköltést tanítja, holott a tragoedia egészen más, mint e részek összeillesztése.

E retorikai szabályok és elvek szempontjából, melyek nincsenek tudományos rendszerbe foglalva, bírálja aztán Platon (Sokrates) Lysias írott beszédét, mely a szerelmet magasztalja. Sok kifogása van ellene. Ilyen az, hogy a szerelem fogalmát nem határozza meg, holott e fogalom nem olyan, mint a vas vagy ezüst, hogy mindenki ugyanazt érti alatta; másik hibája, hogy a tárgyelrendezés hiányzik belőle, azon kezdődik, a min végződni kellene; ebből következik ismét az a hibája, hogy a beszéd részei szét vannak szórva: a mi második helyen áll, nem szükségképen van ott, másutt is állhatna, pedig a beszédnek úgy kell szerkesztve lenni, mint egy élőlénynek: legyen teste fejjel, lábbal, közép- és külső részekkel, melyek egymással és az egészszel arányosak legyenek.

Ezek után kifejti Platon, hogy mi a véleménye az írott beszéd és általában az írás értékéről. Fejtegetését egy szép mondával nyitja meg. Hallomása szerint — úgymond — Egyiptomban Naukratis környékén volt egy Theuth nevű isten, kinek az ibis volt szent madara. Ez az isten találta föl a számot, számolást, geometriát, astronomiát, ostábla- és koczkajátékot, valamint a betűket is. Egyiptom királya akkor Thamus volt, a ki Thebaeben lakott. Ehhez vitte el Theuth találmányát, megmutatta neki és azt mondta, hogy közölni kell azt a többi egyiptomiakkal. A király kikérdezte mindenik felől, micsoda haszna van s magyarázat közben becsmérelte vagy dicsérte, a mint helyesnek vagy helytelennek tartotta azt, a mit mond. Midőn a betűkre került a sor, így szólt Theuth: Ez az ismeret, óh, király, bölcsesbökké és jobb emlékezetűekké fogja tenni az egyiptomiakat, mert vele az emlékezőtehetség és bölcsesség gyógyszerre feltaláltatott. Az pedig így szólott: Oh, legműértőbb Theuth, egyik arra termett, hogy műszaki dolgokat feltaláljon, másik pedig arra, hogy megbírálja, mily mértékben lesz kárára vagy hasznára a vele élni akaróknak. Te, a betűk apja, most csupa jóakaratból épen az ellenkezőt mondod róla, mint a mire képes. Mert ez a tanulók lelkében az emlékezet elhanyagolása miatt feledékenységet idéz elő, mivel az írásban bizakodva kívülről idegen jegyek által s nem belülről önmaguktól fognak emlékezni, tehát nem az emlékezőtehetség, hanem a visszaemlékezés gyógyszerét talátlad föl; a bölcseségnek pedig hitét, nem valóságát kelted föl a tanítványokban; mert tanítás nélkül sokról hallva, sokat tudóknak hiszik magukat, holott roppant sok dologban tudatlanok s kiállhatatlanok a társaságban, bölcssek helyett önbölcsék lévén.

Ezt a mythikus elbeszélést alkalmazza Platon (Sokrates) az írott beszédre és irodalomra. Phaidros megjegyzésére, hogy könnyen

kitalál, ha akar, Egyiptomból vagy máshonnan való mesét, Sokrates azzal vág vissza, hogy a régiek a dodonai szent tölgyfa jósmondásainak is hitelt adtak, mert nem azt nézték, hogy honnan jó, hanem igazat mond-e? Nagy jámborság kellene ahhoz, hogy azt higgye valaki, hogy a betűkben valami művészetet hagyott hátra, viszont ahhoz is, hogy azt úgy fogadja el valaki, mint a betűkből származó világos és megdönthetetlen dolgot, holott az írás annak, a ki tud valamit, csupán eszébe juttatja azt, a miről az írás szól. Az írásnak is az a hátránya, a mi a festésnek: ennek termékei is úgy állanak előttünk, mintha élnének s ha megkérdezzük, méltóságteljesen hallgatnak; az írás pedig mindig ugyanazt mondja; továbbá a mint forgalomba került, egyszer olyanok kezébe kerül, a kik megértik, másszor olyanokéba, a kiknek nem való s nem tudja, kikhez kell beszélnie, kikhez nem. Bántalmaztatva és igazságtalanul gyaláztatva, atyja segélyére szorul, mert magát sem védelmezni, sem magán segíteni nem képes. Mennyivel jobb és többre képes törvényes származású testvére, az élő szó, mely a tudománnyal együtt a tanuló lelkébe van beírva, tud védekezni, beszélni és hallgatni, akkor, a mikor kell. Ez a szó él és lelke van, míg az írott szó ennek csak képmása. Inkább játék, mint komoly munka, hasonló a maghoz, melyet nyárban ünnepségek alkalmával az Adonis-kertbe elvet a földműves s nyolcz nap alatt szépen kihajt. De a mitől komoly eredményt vár, szántóföldbe veti s örül, ha nyolcz hónapra megérett. Így van ez a betűkerttel is. Játékból veti be az ember s írásában visszaemlékezéseket halmoz föl, mintha kincseket gyűjtene maga számára arra az időre, mikor a feledékeny öregség elérkezik s mindazok számára, kik ugyanazon nyomon járnak és örömmel szemléli, mint nőnek gyenge plántái; mások más játékokban keresnek szórakozást. Mennyivel szebb a komoly munka, midőn valaki a dialektika alkalmazásával fogékony lélekbe ülteti s tudománnyal veti el a beszédet olyanokéba, a kik maguk is tudnak segíteni magukon s a plántáló is; ezek nem terméketlenek, hanem megőrzik a magot, honnan mások lelkében ismét mások növekedve, azt elenyészhetetlenül örökké meg tudják tartani és a vele bírót olyan boldoggá teszik, a mennyire ember boldog lehet. Még egyszer visszatér Platon (Sokrates) oda, a honnan Lysias írott beszédének fejtegetésénél kiindult, hogy t. i. az írott szó messze mögötte marad az élő szónak jelentőség dolgában s akár versben, akár prózában van írva, komoly figyelmet nem érdemel. A mi áll Lysiasról és más beszédírókról, ugyanaz áll Homerosról és más költőkről, Solonról és általában a törvényírókról. Ha közülök bármelyik az igazság ismeretével szerkesztette művét, ha kérdőre vonatva meg tudja védelmezni s képes élő szavához képest költeményét jelentéktelenné feltüntetni: akkor megérdemlik a legszebb elnevezést, a philosophus nevet, de az olyannak, a ki semmi becsesebb munkát nem tud felmutatni, mint a mit összetakolt, vagy írt, jó darab ideig jobbra-

balra csavargatva, összeraggatva és ki-kitörölve: joggal csak költő, beszédíró vagy törvényíró nevet lehet adni.

Platon e művében több feltűnő kijelentést találunk. Ilyen a költőkre vonatkozó is, melyre most kiterjeszkedni nem tartjuk szükségesnek azok után, a miket fent elmondottunk. Figyelemre méltó a lélektan fontosságának hangsúlyozása s a szétszórt gondolatoknak egy eszmébe való összefoglalása. Az irodalomtörténet módszertanával foglalkozót Platonnak ez a kijelentése különösen azért is érdekli, mert kibővítve Tainenél és iskolájánál újra föl-találja. Tulzás ugyan az az állítása, hogy a szónoknak minden egyes hallgatója lelkéhez alkalmazkodni kell, mert akkor nem a tömeghez, hanem csak egy emberhez beszélhetne egyszerre. Platon csakugyan így értette,¹ nem gondolva arra, hogy az emberek nagy tömegének egyenlő műveltsége és sok dologra nézve egyező véleménye van, tehát bennük a szónoki beszéd is egyenlő hatást kelt; kivált különösen hangzik ez a kijelentés a mai korban, midőn a nemzetek lelkének egyező vonásait, törvényeit igyekeznek megállapítani.² Az idő nem adott igazat Platonnak abban sem, a mit az írott szó jelentéktelenségéről mondott.³ »A betű megöl, a lélek megelevenít« mondást értjük, melyet ő más értelemmel ruházott föl. Az emberi művelődést az élő és írott szó együttes hatása hozta létre s a kettő közül a fontosabb szerep bizonyára az irodalomnak jutott. Ma, a könyvnyomtatás, az újságok és könyvtáralapítás korában, mindenki meg van arról győződve, hogy az emberi tudomány és művelődés számára hamisítatlanul az van megőrizve, a mi, hogy Platon gúnyos kifejezésével éljünk, a feljegyzések kincstárába belekerült. Igaz, hogy az írás, illetve a könyvnyomtatás által sok olyan is örökítődik meg, a mi csupán az »író játékának« tekinthető s az emberiség gondolkodását nem gazdagítja, sőt káros hatású, de az ebből eredő kár elenyésző csekély a végtelen haszonhoz képest, mely az irodalomból az emberiségre háramlik. Micsoda végtelen szellemi kár érte volna például az emberiséget, ha Platon gyönyörűséges bölcelete csupán tanítványai lelkében élt volna tovább nemzedékről nemzedékre s nem foglalták volna gondosan írásba. Itt jutott volna először eszünkbe kételkedni Platon kijelentéseinek

¹ Horn szerint, a ki Zellerrel szemben azt bizonyítja, hogy Platon előbb írta »Phaidros«-t, mint »Gorgias«-t, ez utóbbitan engedett Platon merevségéből. Itt jegyezzük meg, hogy bár az időrendre vonatkozó érvei meggyőzőknek látszanak, mi »Gorgias«-t »Phaidros« elébe tettük, mivel az egyes dialogusokkal tárgyi rend szerint foglalkozunk, mivel benne, mint azokban, a melyek után tettük, a költészetről is szó esik. *Horn: Platonstudien* 230. lap.

² *Fouillée: Esquisse psychologique des peuples Européens.* Paris 1903. Már előbb Bonstetten, Gobineau stb.

³ Érdekes *Jowett* magyarázata, a ki szerint Platon kora irodalmára célzott e kijelentésével, mely sophistikai szörszálhasogatásba, szóhüvelyezésbe s meddő retorikai formaságokba sülyedt, a helyett, hogy nagy költőket és írókat adott volna a világnak. *Jowett* azután ezt alkalmazza korunkra is, mely ezer számrá termeli a könyvismertetéseket s kritikákat — remekművek helyett. *The dialogues of Plato. Vol. I.* 418 és 424 kk.

komolyságán, ha idealismusából ilyen túlzásokat meg nem tudunk volna magyarázni).

Vessünk egy összefoglaló pillantást Platon irodalombírálatára. Senki sem foglalkozott ő előtt, a mennyire a fenmaradt művekből meggyőződhetünk, olyan behatóan irodalmi kérdésekkel, senki se bírálta annyi különféle szempont szerint az irodalmat. Nem csoda tehát, hogy maradandó hatással volt az irodalomtörténet módszerének fejlődésére is. Platon vizsgálta először az irodalmat a »valódi tudomány«, a bölcelet szempontjából s e tudomány elveit és eredményeit ő alkalmazta először az irodalom vizsgálatánál. Innen a szoros összefüggés bölceleti rendszere és kritikai elvei között, úgy hogy az előbbi ismerete nélkül az utóbbiak is homályosak maradnának. A bölcelet különféle szempontjai képesítették arra, hogy olyan mélyen bepillantasson az irodalom lényegébe, mint senki előtt, hogy az irodalomban a lényeg, a tartalmat, a gondolatot vizsgálja; mely fontosabb, mint a forma. Erre lélektani, etikai vizsgálódásai s dialektikai módszere vezették rá, melyek ezentúl helyet kívánnak mindenha az irodalomtörténeti vizsgálódásnál.

Tévedései jórészt dialektikájából (esztetanából) és hiányos lélektanából erednek. A költészet fogalmának egyoldalú meghatározása (μῦσικα), melytől a poetika századokon át nem tudott megszabadulni, szintén ezekből ered s viszont a költőkről, mint maga is bevallotta, jobb ösztöne ellenére mondott kedvezőtlen ítéletét az ezen meghatározáshoz való ragaszkodás és a következmények szigorú levonása magyarázza meg. Hiányos lélektana mellett etikája egyoldalúságának róhatjuk fel azt a vádat, melylyel a költőket illeti, t. i. hogy csak az emberek indulatára s általában alsóbbrendű lelki funcióira kívánnak hatni.

Valóban föltűnő körülmény, hogy a költőknek csak hibáit látja meg, — erényeik nélkül. Homeros költői szépségei, a nagy tragoediák fenséges jellemei és gyönyörű lyrai részletei, továbbá a költői alkotások erkölcsnemesítő hatása mind rejtve maradtak előtt. Azt hisszük, ez a hiba az idealis bölcelet módszerének hibája, mely az »én« vizsgálatából levont törvényeket alkalmazza a költészetre is. Hogy e tévedést elkerülje, a realis bölcelet azon sarkalatos principiumára lett volna szükség, hogy valamely tudomány vagy művészet törvényei magából az illető tudományból vagy művészetből állapítandók meg. Platon bölceletének egész iránya ezzel ellenkező, erre tehát ő nem lehetett képes. Megtette helyette a mesternél nem kisebb tanítvány, nagy kortárs, Aristoteles).

DÉZSI LAJOS.

¹ Már Goethe kijelentette »Plato als Mitgenosse christl. Offenbarung« című kis értekezésében: »Gewiss wer uns aus einander setzte, was Männer, wie Plato im Ernst, Scherz und Halbscherz, was sie aus Ueberzeugung, oder nur discursive gesagt haben, würde uns einen ausserordentlichen Dienst erzeigen und zu unserer Bildung unendlich viel beitragen; den die Zeit ist vorbei, da die Sibyllen unter der Erde weissagten, wir fordern Kritik und wollen urtheilen, ehe wir Etwas annehmen und auf uns anwenden.«

RADVÁNYI VERSESKÖNYVEK.

(Első közlemény.)

Szellemi életünk XVII. és XVIII. századbéli történetéhez szolgáltat adalékokat az a kis gyűjtemény, melynek bevezetéseül e sorokat írtuk. Anyaga a báró Radvánszky család zólyom-radványi levéltárában levő négy verseskönyvből és egy különálló darabokat magában foglaló verses gyűjteményből való. Az adalékok magyar és latin nyelvűek s nagyobb részük a XVIII. századból valók, de akad köztük számos XVII. századbéli is. Jelentőségük főleg abból a szempontból emelendő ki, melynek alapján az irodalmi termékek és a közélet közötti kapcsolatot szokás keresni. Az összegyűjtött és alább közzétett verseknek úgy szólván mindegyike e kapcsolat szoros volta mellett bizonyít.

Az 1728-diki országgyűlés idejéből való »Castrum doloris« egymaga egész sorozat verssel, latinul és magyarul írottal, bizonyítja állításunkat. De hozhatunk fel más példákat is. Ott van a túróczmegyei állapotokra vonatkozó »Irák két rendből áll az emberi nemzet« bekezdésű, vagy »Ha kérded, hogy mi légyen a grófság« kezdetű vers és számos egyéb, melyek mind az előbbi megjegyzés helyessége mellett tanuskodnak.

A XVIII. század magyar irodalma a költészet mezején — teremtető szellem hiányában — abszolút becsű művet keveset tud felmutatni; gyűjteményünkben is a kisebb számot ezek teszik, s ha mégsem tartottuk feleslegesnek a fáradságot, melylyel a kiadás járt, annak okának kell lenni. Erre nézve két idézettel felelünk. Az első, hogy »a mi irodalmi viszonyaink közt az ismeretlenség egymaga is elég ok arra, hogy egy-egy régi íróról a mit tudunk, azzal előhozakodjunk. Nincsenek ezek oly sokan, hogy már elegendő lehetnének s irodalomtörténetünk hézagai sokkal nagyobbak, sem-hogy összefoglaló ítéleteink megalkotásával a mulhatlan szűkségen feül sietnünk tanácsos volna.«¹ A másik körülmény, melyre hivatkozhatunk, hogy »irodalmi nyelvünk még nem jutott el a meg-állapodottság ama fokáig, honnan visszatekintve csak a vonal fölé emelkedő nagyságokat lehetne s kellene számba vennünk.«²

Irodalomtörténetírásunk kiváló buvárának, Szilády Áronnak

¹ Régi Magyar Költők Tára V. k. Bev. VII. 1.

² U. o. IX. 1.

e szavai lebegtek előttünk s irányították felfogásunkat a verseskönyvek ismertetésénél és kiadásánál. Az írók között, kik gyűjteményünkben helyet foglalnak, tényleg kevés a vonal fölé emelkedő, de szellemi életünk kimerítő ismerete szempontjából fontos, hogy kiemeljük őket az ismeretlenség homályából. Különösen áll ez, ha a XVIII. század magyar irodalmát tekintjük. E kor egyike irodalmunk legmeddőbb korának, mondhatnók: legszegényebb abszolút becsű termékekben. Kézíkönyveink egy része a »nemzetietlen« jelzővel bélyegzi, míg más része némileg eltérő álláspontból szemlélve a jelenségeket »tespedés kora«-nak nevezi az 1711-től 1772-ig terjedő időszakot. Minden esetre elszomorító látvány egy nemzet szellemi életének történetében az alkotó tehetség azon szegénysége, mely itt élénk táru. Benkő József híres mondása, mely a tudományok arany századának nevezi e kort,¹ paradox színben tünteti állításunkat, azonban csak színleg, mert tudnunk kell, hogy nemzeti szempontból semmi esetre sem, de — egy-két kivétellel — még a tudomány cosmopolita nézőpontja alapján se volt egészen jogos a tudós férfiú e büszke kitörése.

Rögtön megjegyezhetjük, hogy azoknak sincs mindenben igazuk, kik minden téren nemzetietlennek találják a XVIII. század ez időbeli magyarját. Kétségtelen, hogy a jelenségek nagy része nem a legkedvezőbb színben tünteti fel szellemi életünk állapotát; kétségtelen, hogy nemzeti jelleme sok kívánni valót enged meg, de mégsem hallgathatjuk el, hogy a megbélyegző »nemzetietlen« jelzőnél, a »tespedés kora«-féle elnevezés, mely az alkotó nemzeti lélek szunnyadására utal, bizonyára mélyebb alappal bír. Igaz, hogy törvényhozásunk s a megyei közigazgatás ellatinosodott, de hozzátehetjük, hogy az ezekre vonatkozó gúnyversekben, még a latin nyelvűekben is, a nemzeti lélek lobogását érezzük. A kik főúri társasköreink elnémetesedését emlegetik, azoknak azt felelhetjük, hogy egy nemzet intellectualis életének jelleme nem csupán e körök milyenségétől függ; a középnemesség pedig, a nemzet értelmiségének zöme, ha vegetált is, alkalom adtán — mint éppen az alábbi versek mutatják — tudott nemesebb szint is adni e vegetatív életnek. Az a kutya-cultus, meg azok a vadászatok, melyekre a XVIII. század magyarjának ostorozói annyira szeretnek hivatkozni s a melyek a Radvánszkyak kastélyaiban olyan költői szint öltöttek: nem mindig s mindenütt voltak léha időtöltések. A mi pedig magyarosságukat illeti, bizonyára más udvarházakra és kastélyokra is illenek Radvánszky János e sorai:

Minthogy tehát minket láttak szép kedvesen

— — — — —
Azért is magunkat mulattuk rendesen,
Régi magyar módot követvén erősen.

¹ A XVIII. századot.

Azonban bevezetésünk szűkebb kerete és kisebb igényei nem engedik meg, hogy itt az irodalmi kritikának egy szorosan ide nem tartozó kérdésébe kontárkodjunk, azért visszatérünk magukra a verseskönyvekre. Ezek jelentősége a már jelzett ponton kívül még abból a szempontból is említésre méltó, hogy egyes darabjai révén némi betekintést nyerünk a XVIII. századbeli magyar nemes magán-életébe, szabad óráinak időtöltéseibe és szórakozásaiba. A kép, mely így elénk tárul, nincs művészi kézzel színezve, de éppen egyszerűségében, közvetlenségében és hűségében áll kulturtörténeti becse. E tekintetben elég Radvánszky Jánosnak és Györgynek tréfás verseire hivatkoznunk. A Radvánszkyak általában a főhelyet foglalják el gyűjteményünkben. E körülmény újabb igazolása annak a nagy érdeklődésnek, melylyel e család tagjai irodalmi életünk iránt viseltettek s a melyre csak nem régen mutatott rá Benczúr József leveleinek kiadásakor Szentpétery Imre.¹ E családból, azonkívül hogy tagjai koruk majd minden nevezetesebb írójával összeköttetésben állottak, mint barátok, pártfogók vagy érdeklődők, csak egy század keretén belül hat Radvánszkyról tudjuk egész bizonyosan, hogy a szó irodalmi értelmében vett tollforgatók voltak.

Időrendben is, de egyéb tekintetben is első közöttük Radvánszky II. János,² Rákóczi Ferencz kiváló tanácsosa s az egyesült rendek genialis kincstartója, kinek pénzügyi találmányossága az akkori zavaros viszonyok közt valóban bámulatra méltó. Isten jóvoltából való lehetőségét a verseiben nyilatkozó természetes melegségen, formaérzéken és költői képeken kívül az a körülmény is igazolja, hogy a költészet iránti vonzalmát még az állásával járó gondok sem nyomhatták el egészen. Sorban utána következnek Radvánszky V. György és III. János; mindkettő verseket is ír, az elsőnek azonban főleg az 1728-diki országgyűlésre vonatkozó latin nyelvű naplója nevezetes. R. II. László³ a család történetét írja meg, míg III. Dénes és III. Ferencz ismét mint verselők szerepelnek. Utóbbinál arra is van adatunk, hogy egy pár versének kinyomatásáról is gondolkozott. A felsorolt verselők művei jobbra alkalmi jellegűek, de bizonyos szempontból mind érdekesek az irodalom buvárára nézve. A Balassa iskolájához tartozó kurucz kincstartó szerelmi énekei, Radvánszky György és János tréfás vadászversei ép úgy figyelmet érdemelnek, mint Dénes és Ferencz verses levelei, melyekkel egy új műfaj, a költői levél úttörőiként tűnnek fel irodalmunkban. Radvánszky Dénes, 1748-ban testvére halálakor, vigasztalásul küldi verses levelét öccsének, míg Ferencz, három évvel később névnapj üdvözlétül édes anyjának. Mindkét versből

¹ Irodalomtörténeti Közl. 1902.

² Költeményeit most rendezí sajtó alá br. Radvánszky Béla.

³ A különálló darabokból összerakott gyűjtemény két verse arra enged következtetni, hogy ő is írt verseket. V. ö. »Felső kastély condolentiája« és »Alsó kastély replicája.«

a költői levelet annyira jellemző természetes hang szól hozzánk, azzal a különbséggel, hogy Ferenczében több formaérzék nyilatkozik. De lássuk a verseskönyvekben helyet foglaló többi írókat is.

A magyar nyelven írók között *Barcsay* Ábrahám egy Prónay Éva¹ neve napjára írt elmés üdvözlő versével szerepel; *Gyöngyösi* János három alkalmi versével; *Jósa* Mihály és *Mokcsay* István egy-egy meglehetősen vaskos pasquilussal; *Platthy* András egy emlékverssel; *Petkó* Zsigmond két — hazafias érzéstől áthatott — nagyon szép katonaénekkel; gróf *Teleki József* egy verses epitaphiummal, melyet aposának királyfalvi Róth Tamásnak halálakor írt; gróf *Teleki Miklós* pedig egy mythologiai képektől átszőtt lakodalmi verssel, mely Radvánszky II. László és Révay Johanna Zsuzsanna bárónő esküvőjére készült 1730-ban s szerzője Mantuából küldte egy nagyon kedélyes hangú levél kíséretében.² Utolsó a sorozatban a tankönyv-író *Tolnay Ferencz* Zólyom vára ostromáról és bevételéről szóló verses krónikájával.

A felsoroltak közül Barcsay Ábrahám neve eléggé ismeretes, úgy véljük gr. Teleki Józsefé is. Petkó Zsigmondról, sajnos, nem tudunk többet, mint hogy talán végbeli katona volt. A többiek kisebb jelentőségű alakok, kivéve gr. Teleki Miklóst, a kinek említett lakodalmi verse írójának nem közönséges tehetségéről tesz bizonyosságot. Tőle eddig mindössze azt a két verset ismertük, melyeket Szilágyi István adott ki a Figyelőben,³ rövid életrajzi ismertetéssel együtt. Az ismertetés szerint gr. Teleki Miklósnak az idézett helyen közölt versei »abba a nembe tartoznak, a melyben nálunk báró Amadé László dolgozott. Bizonyos délczezség, derült s vidám életphilosophia lehellete vonul rajtuk el s a formában választékosság, mely a francia költészet ismeretét árulja el.« E jellemzés nagy része a gyűjteményünkben helyet foglaló darabra is állván, az a kérdés merül föl, hogy kit illet az eredetiség dicsérete? Amadé-e vagy Telekit? A kérdés minden esetre érdekes, de nehezen dönthető el.⁴

Tovább menve, a gyűjteményünkbeli magyar versek közül azok következhetnek, melyeknek szerzőit nem ismerjük. Műfajukat tekintve e darabok hazafias és szerelmi énekek, pasquilusok és erkölcsi vonatkozású oktató versek. Van közöttük egy Keczer Sándor halálára írt epitaphium, egy Nagy Frigyesre czélzó epigrammaféle és egy epithalamiumszerű hosszabb vers, mely, mint megállapítanunk sikerült, Prónay László és Radvánszky Rozália eljegyzésekor íratott 1759-ben. Az erkölcsi vonatkozású oktató versek közé sorozzuk »Az barátságnak tökéletes voltáról« és »A sze-

¹ Radvánszky III. Jánosné.

² Radvánszky II. Lászlónak.

³ XIV. 358. l.

⁴ Tény, hogy egy időben éltek s hogy Amadé verseiből még az istenes énekek is csak Teleky halála után jelentek meg nyomtatásban. Buzgó szívnek énekes fohászkodási. Bécs, 1755.

rencse forgandóságáról« szólókat, valamint a »Részegség gyalázata, ellenben józanság dicsérete« címűt. Tárgy és felfogás tekintetében mind a három régibb, közelebből XVI. századbeli költészetünkre emlékeztet s csak a tökéletesebb forma mutatja, hogy itt későbbi irodalmi termékekről van szó.¹

A szerelmi énekek Balassáé mögött maradnak, de a kort tekintve, melyből valók, nem tagadható meg tőlük a költői báj. Hazafias tárgyú az eddig négy változatban ismeretes »Passio deflenda sortis Pannoniae«, a mely egészében a viszonyokhoz alkalmazott bibliai párhuzamával, részleteiben pedig képeivel és erőteljes kifejezéseivel a politikai állapotok feletti elkeseredés meg-
rázó rajzát tárja elénk. A nagyszámu gunyversek részben egye-
sekre, részben testületekre vonatkoznak s inkább kortörténeti szem-
pontból becsesek. Krónikás hűséggel, legtöbbször vaskos, szinte
maró gúnnyal mutatnak rá a ferdeségekre vagy visszaélésekre. A kurucz-labancz viszálykodást jellemző olthatatlan gyűlölet és csaknem metszően személyes élű hang mindenütt feltalálható ben-
nük. Ugyanez áll a latin nyelvű gunyversekről is; ezekről azon-
ban, valamint a többi latinul írt darabokról az eléjük írt bevezető
sorokban lesz szó. És ezzel áttérhetünk a verseskönyvek ismer-
tetésére. Előzőleg azonban az anyag elrendezéséről megjegyezzük,
hogy az összes adalékokat két részben bocsátjuk közre; az első
részben a magyar verseket csoportosítottuk, míg a második rész
a latin nyelvűeket foglalja magában. Az egyes csoportokon belül
az anyag verseskönyvek szerint van rendezve, még pedig olyan
sorrendben, a mint az egyes darabok a verseskönyvekben egy-
másután következnek.

I.

Az alábbi versek egyes darabjait, mint említettük, öt gyűjte-
ményből szedtük össze: a Radvánszky-codexből, egy folio-kötetből,
két negyedréti alakú verseskönyvből és egy össze nem fűzött, tehát
különálló darabokból összerakott gyűjteményből. Lássuk először a
134 lapra terjedő folió kötetet. Kötése barnaszínű, kemény papiros-
ból készült. Alakja ívrét. Tartalmát vegyes tárgyú és különböző
időből eredő, részben verses, részben prózai — magyar, latin és
német nyelvű — feljegyzések és egy latin verses nyomtatvány teszik.
A kötet berendezése, az eltérő minőségű és alakú papiros, továbbá
az a körülmény, hogy egy nyomtatvány is van benne: világosan
mutatják, hogy itt nem egy folytatólagosan írt, vagy másolt, de
különböző időből származó s a tulajdonosra több-kevesebb jelen-
tőséggel bíró iratok gyűjteményéről van szó. A kötetben levő iratok,
a mennyire a keletezésekből megállapítható, az 1693. és 1780. évek
közti időből valók. Legrégibb darab a Caraffa-versek kézirata, leg-

¹ XVII. század végéről vagy a XVIII. elejéről való.

későbbi pedig, a melyen a leoninus-versekről híres Gyöngyösi versei olvashatók. Összegyűjtésük ideje a XVIII. század utolsó évtizedeire vihető vissza s valószínűleg Radvánszky III. Jánosnak tulajdonítható. Az egyes darabok ismertetése, a mint a kötetben helyet foglalnak, itt következik:

1. 1—4. 1. *Gratae mentis vota*, | quae | pro salute ac incolumitate, | perillustris ac generosi domini, | domini | *Josephi Stettner*, | patroni ac fautoris optimi | *Maecenatis* literarum venerandi | *nomini* ejus sacra | die XIX. Martij A. R. S. M.DCCLXXV. | pio pectore | fuderunt | devoti clientes | *M. H. et D. M.*, | Sanctorum literarum in academia Jenensi cultores | Hungari | Jenae | ex officina Straussii. | ¹

Az 56 sorból álló distichonokban írt latin vers a címlappal együtt 2 nyomtatott levélre terjed.

2. 5—6. 1. *Carmen in libellum Haphysii*. Az 50 sorból álló latin vers aláírása: Ita ludit *Joannes Comes Lázár* L. B. de Gyalakuta. Lázár VII. János, a Lázárok gyalakuti ² ágának egyik legkiválóbbja, élt 1703-tól 1772-ig. Tanult Nagy-Enyeden, majd Marburgban. Később előkelő hivatalokat viselt s érdemei elismerésül előbb bárói, azután grófi rangot nyert. Több magyar és latin nyelven írt munkája jelent meg és maradt kéziratban. Versének tartalma s a kétszer is előforduló Reviczky név mutatja, hogy megírására az alkalmat Reviczky Károly Hafiz-fordítása szolgáltatta. A fordítás latin nyelvű s Bécsben jelent meg 1771-ben.³ Utóbbi adatból következtetés vonható, hogy mikor írhatta Lázár a kötetben levő verset.⁴

3. 6. 1. *Az Éva almájának eredete s értelme*. Aláírva: *Barcsay* kapitány. E 16 sorból álló tréfás vers Radvánszky Jánosné, sz. Prónay Éva neve napjára írta Barcsay Ábrahám,⁵ a testőr, kinek Radvánszky Jánossal váltott költői leveleit Berkeszi István tette közzé a Kisfaludy-társaság évlapjainak XXI. kötetében. Az itt említett vers először az Uj Idők 1901. IV. 14-diki számában jelent meg.

4. 7—8. 1. *Pasquillus Posonii repertus Loqui didicit Resonabilis Echo*. Két részből áll. Az első részben: *Romae quaerens* — *Lisabonae respondens*; a másodikban *Aliud Echo: In Italia quaerens* — *in Hispania respondens*. A pasquillus 60 sornyi terjedelmű s a jezsuitákat gúnyolja.

5. 8.1. Következik egy Béza Tódorra⁶ vonatkozó 8 soros latin epigramma. Bevezető két sora:

Vir sine vi ferri, vi verbi, et inermibus armis,
Vir sine re, sine spe contudit orbis opes.

¹ Minden szó minden betűje nagy betűvel van nyomtatva.

² Maros-Torda m.

³ Czúne: Carolus, Alexander Reviczky, Specimen poeseos persicae sive Muhamedis Schems-Eddini notionis agnomine Haphyzi gazelae, sive odae sexdecim ex initio Divani depromptae, nunc primum latinitate donatae cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis. (8-r. XLVIII, 162 és 1 l.) Vindobonae, 1771. Ex typogr. Kaliwodiana. V. ö. Petrik, Rep.

⁴ Az életrajzi adatokra nézve l. Nagy Iván, Magy. családai. VII. 57. l. — Reviczkyról u. o. IX. 739. l.

⁵ Élt 1742—1806.

⁶ Calvin híres barátja, sz. 1519., mh. 1605.

6. 9—11. 1. *Hymnus per perfuncto Ladislao Szent-Ivaný*. A kurucz-világban »korpás gróf«-nak csúfolt Szentiványi László¹ halálára írt gúnyos latin vers. Áll 21 négysoros egyrímű versszakból.

7. 13—15. 1. Egy sajó-kazai (Borsod megye) vadászat verses leírása.² A leírás 14 négysoros strophából áll; a sorok nagyobbrészt aaaa képiet szerint rímelnék. Kezdeté:

Kazán a vadászók mondják egykor reggel,
Mihez kelljen fogni és ugyan mi véggel?

Aláírása: Kaza, 7. 9-bris 1755.

Radvánszky János.

A vers írójáról tájékozásul a következőket írhatjuk:

R. III. János született 1739. május 31-én. Fia volt R. II. Lászlónak, az első protestáns királyi udvari tanácsosnak és Révay Johanna-Zsuzsanna bárónőnek.

A közpályán való szerepléséről annyit tudunk, hogy Zólyom vármegyének alispánja és követje volt, továbbá hogy mint a protestánsok egyik megbízottja részt vett a budai evangélikus zsinaton. Később királyi tanácsos lett és mint aransarkantyús vitéz halt meg 1815-ben. Nejétől, Prónay Évától hat gyermeke maradt.

Itt közölt versét³ 16 éves korában írta. Kívüle még egy versét ismerjük, mely 1776-ból való s gyűjteményünkben szintén megtalálható.⁴ Hogy több verse is volt, általában hogy foglalkozott a költészettel, arra irodalmi összeköttetései közül főleg a Barcsay-val váltott levelek szolgálnak legerősebb bizonyítékul. A testőr-író bizonyára nem ok nélkül fordult tanácsért épen Radvánszky Jánoshoz irodalmi kérdésekben. Berkeszi ugyan azt állítja, hogy »maga nem írt . . . irodalmi műveket«,⁵ de ő még nem ismerte az itt közölt verseket s így tévedése menthető. Barcsayn kívül levelezett még Bessenyei Sándorral, gr. Teleky Józseffel, Czirjékkal, Kazinczyval és másokkal. A *költészet iránti érdeklődésének* s vonzalmának bizonyossága az a — radványi levéltárban levő — jegyzőkönyv is, melybe többnyire maga-csinálta költői kifejezéseit írta össze, az rókkal való összeköttetésére pedig világot vet az a levél, melyet Bessenyei Sándornak küldött válaszul, mikor ez öccsének, Györgynek, egy munkájával kedveskedett neki. Világosság és teljesség kedvéért Bessenyei levelét is közöljük. Ime:

¹ »Hajdan Caraffa vértörvényszékének tagja, azután szájas kurucz, míg Radvánszky a szemei közé nem vágta martyr-atyjának ártatlan véré.« L. Thaly, Ocskay László. Bp. 1880. 11. 1.

² Ugyanazon korból való másolatát l. a különálló darabokból összerakott gyűjteményben VIII. sz. Eltérés a két szöveg közt nincs.

³ Gyűjteményünkben: »Egy vadászat a XVIII. század közepe táján« címet adtuk neki.

⁴ L. ugyancsak a folio kötet versei közt: »Nemesi mulatozás 1776-ban« címen.

⁵ L. Kisf. társ. Évl. XXI. k.

Kedves Barátom!

Vedd jó néven ezt az öcsém gyenge elméjének a zsengejét. Hunyady Lászlót küldöm neked, a melyből egyebet nem tanulhatsz te, hanem egy-két Tisza hátí szót. Ha a szívedet nem esmernéd, annak némely részit belőle alkalmasint kivehetnéd. Nem tudom elébbeni levelemet vetted-e? Nem írsz már, pedig hidd el, hogy édesebb szempillantásim soha sincsenek, hanem mikor a leveledet olvashatom. Adieu. Az oldalcsontodat, a ki nékem a tisztelet szerint épen olyan drága, mint neked a szeretet szerint: alázatosan tiszteltem. Ne felejtkezz a te legjobb barátodrul

Bécs, 11-dik 7-bris, 1772.

B. Sándorrul.¹

U. i. Engedj meg, most futva kellett írnom.

Radvánszky János válasza:²

»Öcséd-uradnak böcsös könyvével való kedveskedésedet minő kedvességgel vettem, azt a magyar nyelvhez különös tekintetemből is sajdéthatod; melyet azonkívül úgy is mint böcsös adományodat, úgy is pedig mint hozzám való³ belső hajlandóságodnak főbb bizonyosságát tisztelni fogom, — következendőképen fentartani is kívánom úgy, mint megfedhetetlen kötelességemnek jeles örömét. Óhajtanám, hogy ezzel többi magyaroknak írásra ösztön adatni. Bánkeszi köz-barátunknál⁴ minap reménykedtem abban, hogy legalább számomra Volter és Gellert leveleit magyarra fordítja, de hijános volt minden a'béli fáradozásom, mivel minden fordítást csak csekélységnek tartá. En azonban azt tartom, mivel a németek — franczia, francziák pedig — Anglia könyvekből⁵ fordításokat minden orcza-pirulás nélkül megtehetik: annyival inkább mi abban minden kisebbségünk kívül nyomdokjok követői lehetünk. Ez az én futó elmém és óhajtásom, hogy lehessék . . .«

Mindkét levelet I. a br. Radvánszky-család levéltárában, egy negyed-rét alakú Radvánszky III. János levelezéseit magában foglaló kötetben.

8. 15. l. *Emlékvers Platty Andrától, 1760-ból.* Föléje ez a chronostichon van írva: HanC faCiant MagnI LongIVs Ire Del. Áll nyolcz sorból. Rímei: aaaa, bbbb.

A vers írójáról, hozzávetőleg, annyit mondhatunk, hogy talán azonos azzal a Platty Andrással, a ki Nagy Iván szerint⁶ csimhovai⁷ birtokos volt s 1731-ben Árva megye közgyűlésén megvizsgáltatva, ügyvédnek felesküdtetett. A Plattyakat különben rokonsági kötelék fűzte a Radvánsz-

¹ Bessenyei Sándor.

² Eredeti fogalmazat.

³ Ez a szó a levélben át van húzva.

⁴ Barcsay Ábrahámot érti.

⁵ Alatta áthúzva: nyelvekből.

⁶ IX. 315. l.

⁷ Árva m., trsztenai járás.

kyakhoz, a mennyiben az egyik Radvánszky leányt (Mária-Ágnes sz. 1737.) Plathy VI. László vette feleségül.

9. 16. 1. *Epitaphium* des Feldmarschals von Keuhl, welcher in verschiedenen Schlachten jederzeit siegreich: den Fuss, einen Arm und ein Aug verlohren. Nyolcz soros német vers, párrímekkel.

10. 16. 1. Egy hat soros, distichonokban írt s Doctor Taubmann aláírással ellátott tréfás latin »Recipe« a bolhák és szunyogok ellen.

11. 17—20. 1. *Tekintetes, Nemzetes Tsitseri Ferencz Uram Testamentuma*. 35 négysoros strophából álló gúnyvers. Négyes rímekkel. A vers hőse ugyanaz a Csicseri Ferencz, a ki az »Ungi lakodalom«¹ czímen ismert pasquillusban mint örömatya szerepel. Szóbanforgó »Testamentuma« a XVIII. század második évtizedéből való, még pedig valószínűleg 1714 tájáról. Csicseri Ferencz ugyanis ekkor halt meg, a mint ez Jósa Mihálynak² Bécsben 1714 ápr. 14-én Radvánszky II. Jánoshoz írott leveléből kitűnik: »oda fel szegény Csicsery Ferencz, ide le Beniczky Gábor bátyám megholtak. Talán most is élne szegény, ha lutheranusságban megmaradt volna; de invisus lévén (mint a bagoly) a luteránus knál per hoc Hont vármegyében recipiálta magát, a hol se doktor, se patika nem volt. Meghótt et sic omnis mutatio periculosa iuxta philosophos. Bezzeg Csicsery constanter viselte magát régi élete szerint, mert majd a patert is megverte, mondván: nem kell, nem kell a kutya kú-adta papja! Sicut vixit, ita morexit . . . Ugyan az boritalban csömörlött meg! . . . L. a br. Radvánszky család levéltárában, III. o. XVI. cs.

12. 21—23. 1. *Testamentarische Gedanken der Stadt Mantua*. Anno 1734. A »morbus Gallicus«-tól tönkretett s végóráit élő Mantua rendelkezik benne képeiről és könyveiről, melyeken kívül — úgymond — egyebe nincs. A könnyen érthető czélzatossággal leírt képeket és könyveket a pápának, a császárnak, a velencei és genuai köztársaságoknak, a savoyai és toscanai hercegeknek, továbbá anyjának (?) hagyja.

13. 24. 1. Egy négysoros, distichonokban írt meglehetősen éles latin epigramma, ilyen felírással: *Anno 1737. die 18. 9-bris. De Com. Gr. Seckendorff et Boneval*. (Seckendorf Frigyes Henrik gróf, osztrák tábornok és diplomatára vonatkozik, ki 1673-ban született s 1763-ban halt meg. Jeles katona volt, de úgy látszik, kevésbé kiváló jellem. Boneval, helyesen: Bonneval Kolozs Sándor gróf, később Achmed pasa, hírhedt kalandor. Élt 1675—1747-ig. Mindkettőről bővebben ír a Pallas lex.)

14. 24—28. 1. *Monumentum Eminentissimi Cardinalis Ducis Richelii*.³ Két részből áll s prózában van írva. Az első rész, 86 sor: komoly, — és ezzel az epigrammával végződik:

¹ L. Thaly, Irod. és műv. tört. tan. Bp. 1885. 358. 1. 19-dik stroph. V. ö. Ferenczy, Vásárhelyi daloskönyv, 216 l. Cantio Elegant. 1675. 10. és 28-dik stroph.

² A Beniczky Gáborról szóló pasquillus szerzője.

³ Richelieu Armand Jakab Duplessis, herceg, bibornok, a francia akadémia alapítója élt, 1585—1642-ig. Tizennyolcz évig a francia politika korlátlan vezetője.

Volvit opus natura suum. Cor, viscera, mentem,
Servat, habet, repetit Gallia, terra, polus.

A második rész, mely 50 sorból áll s gúnyos hangon van írva, »Epitaphium« czímet visel. Kezdeté ez az ismert sor: »Hic jacet Armandus, si non armasset amandus.«

15. 29—30. Mazarin¹ bibornokra, XIV. Lajos híres miniszterére vonatkozó nem épen hizelgő latin »Epitaphium«, 76 sor.

16. 30—31. I. *Anagramma Mazarinus*. Mars an jus? Tíz sor; distichonokban.

17. 31. I. *In Julium Mazarinum Epigramma*. 8 sor, distichonokban. Gúnyos.

18. 31—32. I. *Epitaphium Colberti*.² Négy darab Colbertre, XIV. Lajos pénzügyminiszterére vonatkozó, összesen 12 sornyi terjedelmű, distichonokban írt — csipős — latin sírfelirat.

19. 32. I. *Schilderung ein . . . Rechtschaffenen Mannes*. 20 sorra terjedő német vers (párrímekkel), melyben ismeretlen szerző azt írja le, hogy milyennek képzei a derék embert.

20. 33. I. *Caesare Francisco Ventis Veniente Secundis . . .* kezdetű tizenhat soros latin cronostichon; distichonokban írva.

21. 35—58. I. *Castrum Doloris Sive Avitae Libertatis Hungaricae Lessus Parentis Moeroris In Comitibus Hungariae Anno 1728 et 1729*. a Patriae filiis erectum. Descriptum a S. R. I. Comitte. Frideri(?) Ambrosio Teleki de Szék, quod Pro aeterna rei memoria post mortem ejusdem Comititis dono accepit a cognatione ei junctis N. D. R. E czím alatt tulajdonképen egész gyűjteménye rejlik az egy kivételével latinul és pedig hexameterekben és distichonokban írott verseknek, melyek mindegyike az 1728-diki pozsonyi országgyűléssel kapcsolatos politikai állapotokra s az akkori szereplőkre vonatkozik.

A bevezető sorok:

En ego qui quondam vigui Hungarus Orbis in Orbe?
Quique tuli circum victricia arma per orbem:
Oppressus lacrymor male fausta torte coactor.
Pondere sub proprio lacerato corde tatisco.

Után az egyes részek czímei ezek:

I. Aurea Libertas desperavit in vinculis. 12 sor.

II. Libertas deserta a filiis suis, lata mortis sententia, apoplexia tangitur, loqui desiit, sed ope nonnullorum filiorum loquela restituta Testamentum condit. Testamentum Libertatis. 14 sor.

III. In Agone constituta Libertas confitetur. 6 sor.

IV. Extrema Unctio datur Libertati. 10 sor.

V. Libertas moriens valedicit Filiis. 12 sor.

VI. Fumus. Humatur in Lazareto. 12 sor.

VII. Epitaphium sive Mausoleum parentantis doloris. 56 sor.

¹ Élt 1602—1661-ig.

² Sz. 1619., mh. 1683.

VIII. Inscriptio seu Titulus Vexilli. Záradéka: Obiit Posonii aetatis suae anno 984. Mense IVLII Ipsa pVbllCa regnI Hungariae Diaeta. Cronostichonja: 1728. — V. ö. Thaly, Adalékok II. 421. 1.

IX. Nymphae Hungariae seu praedictae Libertatis coram Inclitis Statibus Regni Hungariae lacrymantis quaerulosa Naenia. 80 sor. Aláírása: Ita Vobis Incliti Status et Ordines Regni Hungariae — Afflictissima Hunna. m. p.

Erről a részről írja Marczali, hogy »egy akkor (t. i. 1728-ban) terjesztett latin költemény, melynek szerzője ismeretlen maradt, bár 200 aranyat tűzött ki az udvar, hogy megtudja kilétét, Magyarország sorsát siratja.« V. ö. Szilágyi: A magyar nemzet tört. VIII. 224. 1. Marczali ily czímen idézi a verset: »Nymphae Hunnae quae nunc Hungaria, coram I. statibus querulosa Nenia.« Kancz. ref. 1728. 53. sz.

X. Dryas Herajniae Respondet querelis Nymphae Hungaricae. 71 sor.

XI. Carmen quo hunna virgo acerbo suo antagonistae vati respondet. 15 sor. A czím cronostichonja: 1728.

XII. Epigramma in Hunnae Virginis calumniatorem. 98 sor.

XIII. Hungaria Mater cum Filiis sollicita de suo ad Regem Carolum mittendo Nuntio anxie quaerit. 39 sor.

Részei: Consulit Divina Providentia; Hungaria Mater; ismét: Divina Providentia; Josephus; Benedictio Matris Super Josephum Eszterhází¹ Abligatum; Eadem Hungaria Mater emittit filios comites Sigismundum Tsaki² et Franciscum Eszterhází de Galantha ad Carolum VI. Regem Hungariae; Interrogabit Regia Majestas; Respondebunt Nuncii; Respondebit Regia Majestas.

Következik egy csomó kisebb epigrammaszerű darab, többnyire az akkori szereplőkről, itt-ott meglehetősen éles kifakadásokkal mint ezt a következő kettőből látjuk, melyeket mutatónak egész terjedelmükben ideértünk.

XIV. Pasquillus de Armalistis:

Armalista fui, Rex Regnum Sacra Corona
Me liberum fecit, sed ubi mea cara libertas?
Tecta domus Monachus truculentaque silva delevit.
(Tecta domus Monachus-Primas Emericus Eszterhází.³
Silva: Erdődiana Domus.⁴

XV. De Personali Száraz: 5

Venti agitant, Comites adulantur, commoda Regni
Vendunt, sincerum dat Deus ipse plebi.
Szar az divisum sordet bene convenit illi
Nomen de turpi stercore surgit enim.

¹ Fraknói Eszterhází Józsefről van szó. Élt 1682—1748. Tábornagy, helytartó, horvát bán stb. volt. Cronostichonja: 1723—1728.

² Csáky Zsigmond főtárnokmester stb. 1665—1738-ig élt. A feleletképen álló egy sor cronostichonja: 1723.

³ Eszterházy Imre gr. sz. 1663., mh. 1745. Esztergomi érsek lett 1725-ben.

⁴ Erdődy Gábor gr. sz. 1684., mh. 1744. Egri püspök volt 1715—44-ig.

⁵ Nagy Iván szerint (X. 492. 1.) Száraz György 1724—1730-ig volt királyi személynök; 1731-ben báróságot nyert és a kir. udv. kancelláriához tanácsosnak vitetett.

Hasonló éles hangon vannak írva a következő darabok is, melyeknek czímeit folytatólag itt adjuk:

XVI. De Episcopo Agriensi Comite Gabriele Erdődy. 10 sor.

XVII. De voto ablegatorum Poseniensium. 2 sor. Az ebben említett Mikos nevű követre vonatkozik.

XVIII. De eodem Mikos. 4 sor.

XIX. De Juratis. 13 sor. A pozsonyi juratusokat gúnyolja, kik a városnak lupanarjairól híres negyedében — a »Czukermandel«-ben — szerelmi kalandokra vadásznak.

XX. Suplia Kis-Hont ad Neograd. 18 sor. A két megye egybe-kapcsolásáról szól s epithalamiumszerűen van írva; Kis-Hont a meny-asszony, Nográd a vőlegény. Jellemző ez a négy sora:

Virgo fuit Kis-Hont, quae nunc est facta meretrix,
Nubere iam vellet, ducere nemo cupit.

Kis-Honth respondet:

Virgo fui, non sum meretrix, sed sponsa Mavortis,
Me defloravit Portio, Miles, Onus.

XXI. De Domino Bornemisza Incliti Comitatus Kis-Honthiensis Alegato. 10 sor.

XXII. *Passio deflendae sortis Pannoniae*. 16 négysoros strophából álló magyar vers, mely a közállapotok felett kesereg. Szereplői a bibliából vett neveket viselnek — Péter, Judás, János, Kain stb., — de a versszakokat követő latin utóirat mindig megmondja, hogy kiket kell érteni az illető nevek alatt. A »Castrum doloris« e darabját Abafi is közölte Figyelője XIV. kötetében a 251-dik lapon, de a latin utóiratok nélkül,¹ s azzal a különbséggel, hogy az ő kiadásában 17 strophából áll a vers, továbbá, hogy a cím nála: *Passio deflendae fortis Pannoniae*. Abafi e verset egy gyűjteményből közli, melynek »legrégibb darabja egy 25 oldalra terjedő versfüzet, melyet az 1728-diki országgyűlés alatt összeirt vagy szerzett Bernát János és azt Patay F. Sámuelnek ajánlotta ezen szavakkal: Et nullus amicitias utilitate parat.« Thaly Adalékaiban (II. 417. l.) is megtaláljuk a szóban forgó darabot »Pannonia Siralma« czímen.² E kiadás azért is nevezetes, mert a hozzáírt tájékozásból megtudjuk, hogy a vers egy másik példánya meg van a Nemzeti Múzeum könyvtárában is, egy Hung. in folio 129. sz. III. jelzésű kéziratban.³ Jelzett helyen a félív papírra írt vers felett a czímen kívül még ez a felírás is olvasható: »Scriptorum tempore Diaetae Poseniensis Anno 1728 celebratae, de variis Regni Hung. Personi Statibus sorte memorabilis Poeticus Lusus.

XXIII. Verbo Status Statuum in moderna Diaeta existentium hic est. 22 sor.

¹ Csak hivatkozik rájuk, de nem közli jegyzetében, a hol a személyeket magyarázza.

² De ott van zárójelben az eredeti cím is: P. d. s. P.

³ A négy szöveg variánsait a versben írt jegyzetben közöljük.

Ezután következnek 2 sor a már említett »De Juratis« című részből, ilyen megjegyzéssel: »caetera reperuntur alibi.« (L. XIX.)

XXIV. De hungaricis Huszarionibus maxime de Insurgentibus. 8 sor. — Eddig: a radványi folio kötetben levő *Castrum doloris* egyes részei. Pótlólag megjegyezhetjük még, hogy ily című gyűjteményről emlékezik Szilády Áron is az Irodalomtörténeti Közleményekben, 1901. 88. 1. és Thaly Kálmán Adalékai, II. 421. lapjain. A Szilády említette gyűjtemény, mely — sajnos töredékes — a budapesti egyetemi könyvtárban van.¹ Annak a gyűjteménynek, melyből Thaly a *Passio deflendae sortis Pannoniae*-t közölte, teljes címe: *Castrum doloris sive Feretrum Avitae Libertatis Hungariae*; egykorú írott példányát Ráth Károlytól kapta a Rákóczi-kor kitűnő történetírója. Az ő birtokában levő füzet az Adalékokban közlött *Pannonia* SiraImán kívül »számos külön címekkel bíró latin és magyar verset tartalmaz; többnyire gúnyverseket, epigrammákat, u. m. a primásra, a clerusra, az egri püspökre, Eszterházyra, a két gr. Erdődyre, a Personalisra, Siskovicsra, Jeszenákra, Nógrádra, Kis-Hontra, Bartakovics-, Kalakovics- és Czompóra stb. Továbbá gyász és sirverset a magyar ősi szabadságra (latin), epitaphiumot a diaeta alatt, 1728 július 11-én elhunyt gr. Czobor Márkra. Az itt felsoroltak közül a radványi kéziratban nincsenek meg a Siskovicsról, Kalakovicsról s a Czobor Márkról szóló epigrammák; nincs nyoma továbbá a »De nobilitate« című kesergő versnek, továbbá a »Symbolum Diaetae Poseniensis«-nek, melyeket Thaly szintén említ az idézett helyen. Utóbb említett »Symbolum Diaetae Poseniensis« meg van a radványi levéltárban, Radvánszky V. György iratai közt, a »Castrum Doloris« egy másik kevésbé terjedelmes példányában. Ennek teljes címe: *Castrum Doloris Seu Feretrum avitae Libertatis Hungaricae*. Ez is distichonokban és hexameterekben van írva. Részai:

- a) *Lessus Parentalis moeroris*. 4 sor.
- b) *Aurea Libertas desperavit in Vinculis*. 11 sor.
- c) *Sanguis eius super nos et super filios nostros* . . . Prózában írt bevezetés a következő részhez, melynek címe:
- d) *Testamentum libertatis*. 14 sor.
- e) *In Agone constituta confitetur*. 6 sor.
- f) *Extrema Unctio datur ei*. 10 sor.
- g) *Moriens valedicit Filiis*. 12 sor.
- h) *Funus humatur in Lazareto*. 12 sor.
- i) *Epitaphium sive Mausoleum parentalis Doloris*. 54 sor.
- k) *Inscriptio Vexilli seu Titulus*. Prózában írva, a fentebb (VIII.) látott utóirattal: *Obiit Posenii etc.* . . .
- l) *Planctus Hungariae*. 38 sor.
- m) *Symbolum Diaetae Poseniensis*. 6 sor.

A kötet, melynek utolsó két levelén a C. D. itt ismertetett változata foglaltatik, ezzel a felirással van ellátva: »Pars prima diarii actio-

¹ Címe: *Castrum doloris seu feretrum aureae libertatis*. Hung. 4° p. 232. l. (95—100 deest.) Alig egy pár darabja egyezik a gyűjteményünkbeliekkel: a kötet többi részét egyéb latin és magyar versek teszik.

rum dietalium anni 1728. Georgii de Radvány, incliti comitatus Zoliensis ad praes . . . regni diaetam ablegati nuncii.« Levéltári jelzése: III. osztály, LIV. csomó, 1. szám.

22. 58—59. 1. Latin pasquillusszerű irat, melyben a Thököly-Rákóczi kor főalakjai szerepelnek egy-egy rájuk s az akkori viszonyokra jellemző mondással. Főbb személyei: Lipót császár, Rákóczi Ferencz, Thököly Imre, Károlyi Sándor, Bercsényi Miklós, Radvánszky János stb. 53 sor. Egyetlen magyar mondat az egészben Klobusiczky Ferenczné szájába adva: »Boldogságos Eleonora¹ könyörülj mi rajtunk.«²

23. 60—64. 1. *Radvánszky III. János tréfás verse 1776-ból.* Áll 39 négy soros versszakból. Kezdeté: »Mint hogy jeles dolgot írásba foglalni . . .« Gyűjteményünkben: »Nemesi mulatozás, 1776-ban« a címe. A vers írójára vonatkozó rövid ismertetést l. fentebb. Ez a vers főleg mint a vidéken lakó nemesség szórakozásainak egykorú és hű rajza érdemel figyelmet.

24. 64—66. 1. *Arcana Regni Hungariae.* Passio Libertatis in Theatro productae unde Personae producentes sunt. Latin gúnyirat, distichonokban. 56 sor.

Kezdeté: Judas referendarius Koller, qui passionem indicat dicens:

Quid mihi solvetis vobis omnia tradam,
Pro nummis, quae vos vultis habere dabo.

Főbb szereplők: *Caiphas* Episcopus Agriensis Gabriel Erdődy,³ *Petrus* Emericus Kubinyi,⁴ *Fiscalis* contra eandem actionem erigens Joan. Jeszenak,⁵ *Herodes* (Zinzendorff), *Pilatus* personalis, Moriens Libertas, Nicodemus et Josephus Patachich et Atcsády⁶ episcopi stb.

25. 66—67. 1. *Jacobi János, György német költő (1740—1814)* egy verse, ilyen tájékoztató bevezetéssel: »Die Prinzessin von Bamberg geböhren gräfin von Hasslingen gabe dem Herrn Jacobi ehemahlige Professor im Halle einst folgende worte auf um selbe in ein Gedicht zu bringen: Lichtputze, Tisch, Daroc, Spiegel, liebenswürdig, Mogul, Schlitten, Satum, Caro ass, Marken, Herz, Eier-Kuchen. Und er überreichte Ihre Durchlaucht folgendes: *Das Goldene Zeitalter.* Következik egy 24 soros a bambergi hercegnőre nézve nagyon hízelgően végződő német vers, melybe a felsorolt szavak elég ügyesen vannak belészőve. Az üresen hagyott 68-ik lap után következik:

¹ I. Lipót cs. és magy. kir. felesége sz. 1655., mh. 1770. A Pallas lex. szerint »állítólag ő írta alá a szatmári békekötést is I. József helyett, a ki már akkor himlőben meghalt volt«.

² Előtte Klobusiczky Ferencz ezt mondja. »Leopoldo serva nos perimus!« utána »Ipsius conthoralis« bekezdéssel következik az idézett felkiáltás.

³ Egri püspök.

⁴ Nagy Iván (VI. 496.) említi egy Kubinyi Imrét, ki Gömör megyének 1722-től 1731-ig főjegyzője s 1731—1745-ig alispánja volt.

⁵ J. János, Pálnak, a híres jogtudósnak öccse, kir. tanácsos volt. Mh. 1776-ban. V. ö. Nagy I. V. 335. l.

⁶ Valószínűleg A. Ádám, ki előbb hantai prépost, 1725—1744-ig pedig szerémi püspök volt. L. Nagy I. I. 5. l.

26. 69—71. 1. *Versus in obitum Mariae Theresiae*. Rom. Imp. et R. Apt. per Stephanum Gyöngyösy.¹ Ecclesiae Tordensis Ministri. Anno 1780. in Transylvania. 58 sor. Mária Terézia halálára írt, a maga korában nagyon híres vers; distichonokban, középrímekkel. A leoninus-versekről ismert Gyöngyösy János műve.

Első két sora:

Nemzetek anyjának! Kit egész Europa csudának
Tart vala, kit kesereg, köz, nemes s úri sereg.

Először a Pozsonyi Hírmondóban jelent meg, 1781-ben. — V. ö. Egy. Phil. Közl. XVI. 213. 1. U. o. Gyöngyösy életrajzi adatairól is bővebben szól Tolnai (Lehr) Vilmos.

27. 71—72. 1. *Eiusdem Gyöngyösy Nuptiales*. Occasione Nuptiarum Domini Gombásy Ministri Haraszterek. (Haraszt-kerek.) 30 sor, distichonokban, középrímekkel. Kezdeté:

Házasodol, látom, mi bajod Gombási barátom?
Téged is a szeretetf lám kalodába vetett!

Erre nézve is 1. az Egy. Phil. Közl. XVI. 210. 1.

28. 72—73. 1. *Eiusdem. Iffiu Tanulónak ama mondásból való elmélkedése: Non aetas est laeta diu.*² Először ez is a Pozsonyi Magyar Hírmondóban jelent meg, 1780-ban, 551. 1. 30 sor. Elégé ismert és sokszor gúnyosan idézett bekezdése:

Mely hamar a nyárnak víg folydogálási lejárnak,
Hullnak el a levelek, fűnek az őszi szelek.

U 29. 83—85.³ 1. *Oratio funerata de Dominus (!) Farkas Istók*. Gúnyos latin halotti beszéd. A 86-dik lap megint tisztán van hagyva; következő darab:

30. 87—92. Egy hat ívoldalra terjedő latin feljegyzés, ezzel a hosszúra nyújtott tájékoztató felírással: Anno Dni. 1779. Mai circa horam 4-tam Venimus ad Residentiam Dni Fiscii Joannis Majtheny Regni Hungariae utraque atque Transylvaniae et ita Egregius Politicus Homo N. N. ita vocativus vult defendere non tantum Reginam Hungariae sed Reginam totius Mundi Alphabetam ita vocativam. Et quia Locumtenens Iudicialis *Nicolaus Palfy*⁴ uti Princeps Hungariae Doctrinam scit distinguere, etiam Astrologiae Actores Scillam totius Mundi sciunt condemnare, uti in Italia dicunt Doctores Audi, Vide, Rumores. — Meskó Sándor és Majthényi János vitája van benne leírva különböző tárgyakról, a vallásiak közül azonban, mint az író — *Meskó Sándor* — megjegyzi, csak az 1715-diki pozsonyi országgyűlés 136-dik pontja kerül szóba.

¹ A kézirat hibásan nevezi Istvánnak, mert keresztnéve János. Élt 1741—1818-ig.

² Gyöngyösy első nyomtatásban megjelent leoninusa.

³ A 74—82-ig terjedő lapokra nincs semmi írva.

⁴ Pálffy Miklós nádorról van szó, ki 1657—1732-ig élt s a pragmatica sanctio elfogadtatása körüli fáradozásával az udvar kegyét nagy mértékben elnyerte. Nádorra 1714-ben választották.

31. 93. 1. *Egy katona Embernek levele, a ki ugyan valóságosan irattatott 1721. Éusztendüben (így!).* Az irgalmatlan rossz latinsággal írt levélben egy katona panaszkodik Nyitra megye rendeine, hogy »non potest pro suo grosso sal et lumen emere, . . . dormire homo semper non potest, . . . (mert) . . . unus clamat sicut bos, alter sicut lupus, tertius sicut avis, alter sicut canis . . . és így tovább. Aláírása: Debitus servus Nicolaus Sigis. Sigismidth Leuthinancius.

32. 95—99. 1.¹ *Fuquetus In Vinculis ad Dei Matrem.* Latin vers, hexameterekben írva. 159 sor.

33. 103. 1.¹ *Confessio Elegiaca generalis* cond. fanigeratissimi Generalis, Comitis Antonii Caraffa, morte inopinata e vivis decedentis Viennae Austriae. Die 6. Mensis Martii Anno Domini 1693. 16 sor distichonokban. Az eperjesi vérengzésekről híres tábornok halálára írt vers. Caraffa a hagyomány szerint áldozatainak rémképeitől üldözötve, félőrtülten halt meg Bécsben 1693-ban. V. ö. K. Papp Miklós: Caraffa és az eperjesi vértörvényszék. Kolozsvár, 1870.

34. 103—104. 1. *Eiusdem Confessio Specialis Heroica.* Szintén Caraffáról szól s az eperjesi áldozatok (Keczer, Czimermann, Feja, Radvánszky stb.) neveinek felsorolásával kezdődik. 29 sor, hexameterekben írva.

35. 104—105. 1. *Generale ad Tumbam Generalis.* Caraffa költött sírfelirata. Az előbbi kettőhöz hasonlóan latinul, de kötetlen formában. Mind a három Caraffa-verset kiadta Thaly Kálmán Abafi Figyelőjében, VI. 209—211. 1. A 33., 34., 35. pont alatt ismertetett versek meg vannak a radványi levéltár egy másik 32 lapra terjedő, latinul írt folio kötetében is, melynek teljes címe: »Theatrum sanguinarum, quod ad persequendam ipsam innocentiam Antonius Caraffa ad delegatum in Ungaria iudicium a Caesare designatus arbiter anno 1687. Eperiessini manu carnificum erexerat; nunc primum anno 1705. orbi in stuporem expositum. Gabriel Gramondus, Historiae Gallicae libr. I. Haec me adigunt, etsi maxime silere velim ut loquar. Loquar, ut res erunt et si quid oblique gestum, tradam ingenuae. Mentiuntur poëtae, imponunt rhetores; historiae partes sunt, inter adulationem et praeruptam scribendi licentiam ire quo iubet veritas; haec nobis iter.« E füzet 25—32. lapjain a már említett három darabon kívül »Pro Coronide« cím alatt egész sorozata található a latin nyelven írt Caraffa-verseknek.

Az első »Consul consilium, iudex vel arbiter omnis« kezdetű s 27 hexameterével mintegy bevezeti a sorozatot. A másodiknak címe: *Oratio dominica Antonii comitis a Caraffa.* Különös érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy a versszakok utolsó szavai az Úri ima latin szövegének (Pater noster) egy-egy szakaszát foglalják magukban, — még pedig folytatólagosan, úgy hogy a vers végével a versszak-végződésekből az egész Miatyánk leolvasható. Álljon itt mutatónak a 29 strophas vers első két szaka:

¹ A 94-ik lap üres, valamint a 99—102. is.

Orbis et urbis mea percurat
 Fama fines; quid sub vili degam
 Pulvere? Monachum quid ne agam?
 In vellula quid tantum mussitat
Pater noster

Absit; ex simili stirpe natum
 Grandiora decent. Per omnia
 Ego te insequar, ó gloria!
 Te scopum uti ne charum

Qui es és így tovább.

A harmadik darab »Testamentum eiusdem« címet visel; 24 sorból áll s distichonokban van írva. A következő prózában írt reá: »Eiusdem oratio, in qua amicis suis plurimam salutem dicit.« Ez után következik: »Eiusdem epitaphium«; 20 sor distichonokban. Hatásos a 21-dik sorként álló befejezés:

Hic iacet, iam tacet, nemini nocet, omnibus placet.

Hatodik helyen szintén egy distichonokban írt költött sírfelirat olvasható. Címe: »Epitaphium eiusdem aliud«. Majd Thalytól kiadott három darab következik, s végül 14 sornyi terjedelemmel a sorozat utolsó darabja; »Confessio ultima generalis Caraphae desperantis in agone.«

36. 107—109. 1. *Pro memoria*. Gazdasági tárgyú, latin nyelven írt feljegyzések azokról a dolgokról, melyeket a jobbágyok kötelesek a földesúrnak beszolgáltatni. A következő, vagyis 110-dik lap tisztán van hagyva.

37. 111. 1. *Závodszky András latin levele testvéréhez*.¹ Tartalma jelentéktelen. Keltezés hiányzik. A 112-dik lap üresen van hagyva.

(38.) 113—120. 1. *Radvánszky Györgynek kopóiban lött kárvallásáról szóló egy Jó Barátjához küldett Versebben foglalt tréfás panasza*.² Terjedelme: 24, négy soros versszak, párrimekkel. A vers 1763 előtről való, mert szerzője később már nem élt.

Radvánszky V. György, II. János és Szent-Iványi Anna Mária fia, sz. 1700. okt. 6-án. Tanulmányai befejeztével tevékeny részt vett a megyei ügyek intézésében. Egy ideig Zólyom megye alispánja is volt s mint királyi tanácsos halt meg 1763 körül. Nejét Grünblatt Zsuzsanna-Katalinnak hívták.

A kéziratban — a vers után — még a következő epitaphiumszerű tréfás, latin feljegyzés olvasható:

*Lamenta venatorum Fauno
 dicata.*

Non tibi dabimus thura
 quia
 nullum amplius pecus
 ruri tute errare potest

¹ Nagy Iván szerint (XII. 328. l.) 1748 és 1768-ban Závodjén, Trencsén megyében élt egy Závodszky András nevű nemes ember.

² Fogalmazatát l. a különálló darabokból összerakott gyűjteményben, VII. sz. Az eltéréseket a vers után közöljük.

nec pestem immanem
 rapaces lupos
 peliis procul.
 Atro enim notanda calculo
 dies XI. Iduum Februarii
 in his concavis nemoribus
 dimidium ferme cordis mei abstulit.
Sipos et Hangos
 Cara mihi vel saltem nomina
 nobilissimam ad venandum canes¹
 virtute pares,
 eodem momento temporis
 paria tristissima fata
 subivere
 qui
 fidelitate Xanthi conjugem
 Odoratu vultures
 industria Lyciseas²
 veracitate omne meum famulitium
 superaverunt
 quia
 nec verberati deseruerunt suum dominum
 Sine ambagibus, sedibus suis excutiebant feras
 pede velocissimas, soli enecabant bestias
 et ne latratu unquam mentiti sunt.
 Hos si novissent philosophi
 crederent tandem,
 brutis saepius plus, quam quibusdam hominibus
 inesse rationis.

39. 121—122. 1. *In amissam Morsikam venustissimam et sagacissimam Catellarum, Tulliolam blanditiis spectantem, Domini Abrahami Platthy de Divek assuetam.* A hat négysoros magyar versszak után »Echo» felírással egy latin distichon olvasható, melyet »Valedictio eius» címmel két négysoros magyar strophá követ. A rímek képlete mindvégig: aaaa. Az utolsó versszak két első sorából

Rósika³ kisasszony, veled már nem játszok,
 János⁴ urfi után többé nem futkosok, . . .

következtetve, a vers egész bizonyosan 1759 előtt íratott, mert Radvánszky Rozália, a kire a »Rósika kisasszony« kitétel vonatkozik, nem sokkal 1759 után már Prónay László felesége lett. Az elegikus hangon írt tréfás vers szerzője valószínűleg Radvánszky V. György. Erre mutat a bizalmas hang, a »radványi kastélyunk« kitétel, a verselés, továbbá az a körülmény, hogy ebben a korban csak ő róla tudjuk egész határozottan, hogy efféle verseket írt.

40. 123—128. 1. *Mennyekzői Játékja edgy mar rekedezve eneklő es mar numerussait is el vesztett, de igaz Attyafisagos szível zenge-*

¹ Curtius lib. IX. cap. 1.

² Virg. Aeg. 3. et Plin. lib. 8. cap. 21.

³ Radvánszky Rozália, R. II. László (mh. 1758.) és báró Révay Johanna-Zsuzsanna leánya sz. 1742-ben; 1760-tól báró Prónay László felesége.

⁴ Radvánszky III. János, R. Rozália bátyja.

dező Musanak, mellyel mostani Periodusait kedves Uri Attyafianak Radvánszki László Uramnak minden jognak kívanasával Idvezli. Groff Teleki Miklós Mantua, 23. X-bris, 730.

Radvánszky II. László és Révay Johanna-Zsuzsanna bárónő esküvője alkalmából írt lakodalmi vers. Áll: 36, négysoros, de különböző formában írt versszakból.

A vers írója Teleki Miklós 1704 márczius 6-án született s meghalt 1746 július 17-én (Életrajzi adatairól bővebben ír Szilágyi István: Abafi Figyelőjében, 1883. évf. 359. l.) Radvánszky Lászlóhoz rokonsági kötelék fűzte, a mennyiben felesége leánya volt Királyfalvi Gerhard Györgynek és Radvánszky Katának.

Iskolai tanulmányait Nagy-Enyeden végezte; 1722-ben katonai pályára lépett. Mint katona jobbára Olaszországban tartózkodott s onann küldte az itt ismertetett verset is Radvánszky Lászlónak, még pedig a következő levél kíséretében:

Mantua, 25. X-bris. 730.

Édes kedves Laczikám!

Kutyócskám, bohócskám, szerelmes drága fiacskám!

30. 9-bris anni iam elabentis Radványból szólott bolondoskodhatnám stylusoddal ugyan jól megmakkolt, jól megborsolt s megsáfrányozott petrezselymes leveledet teljes szeretettel ugyan, de érdeméhez alkalmaztatott kaczaghatnám ábrázattal tribus sollemnissimis . . . szívem teljes örömével vettem. Vévén penig communicáltam egy s más kedves barátimmal, hogy annyiaval is inkább constaljon mások előtt is ritka subtilitasú játszai érdemed, vagyis inkább inter amicos lenni szokott . . . familiaris . . . tekinteted. Úgy van megvallják valakik leveledet megolvasták, hogy magad írásod szerént hiba nélkül observárod, id quod Erasmus in laudem Moriae, minimum sapiendo vita iucundissima. Perconsequens penig el is hiszik, hogy a szerént valamint az ilyen geniusu emberek szoktak élni, gond nélkül és jovaliter, te is azt az pancraticismust úgy observárod, hogy az fejedet az falban igen sokszor nem vered és nemes bohó companiád symbolumát életed folytatásával nem refutárod. Uti sonat: Felix qui procul negotiis, azaz (ha nem érted deákul, értsd meg magyarul): Boldog ember, kinek fejét gond-tetű nem csipi. Perge ergo mi charissime Ladislai, quo cessisti pede. Perge te tuus jovális genius, quo epotatus Homericus liquor te vocat. Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas et doce nullam esse tantam experientiam et experientia conquistam iocandi. Stultisandi, saltandi, ludendi et comicum agendi virtutem, quae naturam tuam, aliter in lusu et sale semper tibi similem superare queat. De már légyen eddig elég az tréfa, redeo ad rem. Megvallom, örömmel értettem, hogy az éltednek kedvezvén ezen 731., beállásával tovább az ördögnek lámpást hordozni nem kívánván: nem úgy mint eddig pap hire nélkül, de pap hírével istenesen melegedel szerelmében kedvesednek. Legyen azért kedves Isten előtt istenes egybenkeléstek

és az következőben való ilyen belépések. Legyenek symbolái sokaknak, szerencsés elérések cum recursu plurimorum. In inclusis már elnehezedett musam ex suis poeticis salibus, az mely egynehány strófákkal játszik, . . . azokat vedd kedvesen, mint szeretetemnek igaz jelét és hogy engem szeress, élj sokáig Tied míg él

Teleki Miklós, m. p.

Radvánszky II. László, a kihez Teleki e levelet írta, R. II. Jánosnak, a kurucz kincstartónak volt fia. A közpályán való szerepléséről megemlítendő, hogy ő volt az első, a ki a protestánsok közül az udvari tanácsosi méltóságot elnyerte. Az irodalom iránti érdeklődését mutatja könyvgyűjtő szenvedélye, továbbá egyes írókkal való állandó összeköttetése.¹ Ő írta meg a család történetét s a családi levéltárat is ő rendezte. Első neje volt báró Révay Johanna-Zsuzsanna;² a második, a kivel 1754-ben lépett házasságra: Szent-Iványi Anna-Mária. Meghalt 1758-ban.

41. 129—130. 1. *Részség gyalázatja, ellenben Józsanság dílséreti.* Tíz négysoros versszak, négyes rímekkel. Szerzője, mint a régibb magyar irodalom sok hasonló tárgyú termékének, ismeretlen. Valószínűleg a XVIII. század elején íratott.

42. 131—132. 1. »Ha kívánod tudni, mi legyen a Groffság . . .« kezdetű negyven soros ismeretlen szerzőtől származó gúnyos vers, mely az írás jelleméből és a versben foglaltakból következtetve a XVIII. század második felében keletkezhetett s a legnagyobb valószínűség szerint Eszterházy István gróf feleségére, Forgách Ludmillára vonatkozik. A XVIII. század második felében ugyan a zólyomi vár egyik ura Eszterházy István gróf volt, a kiról, atyjának (István) és anyjának (Reitzenstein Livia) nevén kívül még azt tudjuk, hogy gyűjtötte a családi képeket és hogy Horváth Sámuel volt az udvari festője, kivel számos képet festetett, 1786-ban még élt. Utóda nem maradt. Felesége, a kinek keresztnévét a versben is megtaláljuk, Forgách *Ludmilla*, a ki 1786-ban még szintén életben volt. V. ő. Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Írta gróf Eszterházy János. Bp. 1901. 252—253. 1. és Nagy Iván IV. 99. 1.

43. 132. 1. Egy 14 sorból álló, distichonokban írt s valami Biró Márton nevű követre vonatkozó tréfás, latin vers, melyben a hexameterek bekezdése és a pentameterek utolsó két szava: »Biró tace«. A vers fölé tájékoztató ez van írva: »Ubi Enchiridion suum Martinus Biró 16-a., Aug. 1750. Consilio Posoniensi praesentasset, Consiliarius L. B. de Reva hos versus ex Tempore sub consilio contra Eundem composuit et eidem misit.

44. 133—134. 1. *Supplicatio* Ad Dominos Dnos et Perillustres nostros Colendissimos in Comitatu Huntensi Spectat. ad omnes congregatos. A kötet utolsó darabja. Aláírva: Idem qui Supra Humillimi et servi Perillustrium Dominorum. Datum 8. Die Csalomiae, Anno 1716. Csalomja község panasza Skulteti János és Rádai Pál jobbágysai ellen, kik nem akarják a rájuk rótt terheket viselni.

¹ Benczurnak R. II. Lászlóhoz intézett leveleit l. Irod. tört. közl. 1902.

² Teleki verse a R. J.-val való eljegyzésre vonatkozik.

II.

A 90 lapra terjedő negyedréti alakú verseskönyv¹ tartalmát egy pár darab kivételével magyar versek teszik. Vannak azonban benne latinok is, sőt egy négy soros német nyelvű versike is, mely valószínűleg Nagy Frigyesre vonatkozik.² Legrégibb darabja a kötetnek 1675-ből, a legkésőbbi 1782-ből való. Műfajukat tekintve a versek nagyobb részt pasquillusok, de vannak egyéb tárgyúak is. Előbbiek inkább kortörténeti szempontból becsesek, utóbbiak közt legérdekesebbek a szerelmi énekek. A különböző időből való s eltérő alakú³ és minőségű papírra írt versek rendszer nélküli egymásutánja arra mutat, hogy a már ismertetett folio kötethez hasonlóan itt is hosszabb ideig gyűjtött darabok egybefoglalásáról van szó. Az egyes darabok a verseskönyvben való sorrendjük szerint így következnek egymásután:

1. 1—6. 1. *Ut Auceps solet madarakat fogni. . . .* » kezdetű pasquillus 1675-ből. Áll: 31, négy soros strophából. Rímeinek képlete: aaaa. Ung megyében Örön szerzett gúnyvers, melyben ismeretlen szerző egy mulatozás közben a kurucoktól kifosztott és szétugrasztott labancz társaság ijedelmét festi élénk színekkel. Először Thaly említi a Századok 1875. évf. 100. lapján; részletes ismeretése olvasható Abafi Figyelőjében, III. 22. l., szintén Thalytól. Ugyancsak tőle való első kiadása is, mely »Unghi lakodalom (Latin-magyar gúnyköltemény, 1675) czímen az Irod. és műveltség-történeti tanulmányok⁴ 356—359. lapjain jelent meg. Ujabban e versnek egy hosszabb változatát adta ki Ferenczi Zoltán a Vásárhelyi daloskönyvben,⁵ (216—222. l.) »Cantio elegans 1675« czímen. Főbb eltérései — egyebet nem említve, — a két kiadásnak, hogy míg Thálnál csak 31 versszakból áll, — a Vásárhelyi daloskönyvben levő változat 40 strophára terjed. Utóbbi változat 5—74, továbbá 34-dik versszaka előbbiben hiányzik; míg a Thálnál meglevő 13 és 24-dik strophát hiába keressük Ferenczi kiadásában. Egyéb eltérések tárgyalását pl. hogy az »Unghi lakodalom«-ban Dalos Mihály a kurucok vezére, míg a »Cantio elegans«-ban Bakos Mihály, továbbá az egyes versszakok itt-ott eltérő egymásutánját stb. l. a vers után a variánsok közt.

2. 7—9. 1. *Az Világhoz Szabott Ének.* Áll 14 négy soros versszakból, négyes rímekkel. Megjelent u. o. a hol az előbbi. V. ö. még Abafi, Figyelő V. 57. l., hol ugyancsak Thaly közölte »Egy anti-democraticus ének a kurucz-világból« című czikkében. Szerzője valamint iratásának ideje ismeretlen: Thaly 1675-re teszi, valószínűleg azon alapon, hogy a verseskönyvben előtte álló pasquillus, mely ugyanolyan írással

¹ Félbörkötésének, mely csak nem régiben készült, felirása: Verseskönyv 1675—1782.

² Ennek tót fordítása is ott van a verseskönyvben.

³ Kisebbség nagyobb eltéréssel azért az összes lapok negyedréti alakúak.

⁴ Irta Thaly Kálmán, Budapest, 1885.

⁵ Régi Magyar könyvtár XV. k. Budapest, 1899.

van írva, mint a szóban forgó — 1675-ből való. A feltevés nem valószínű, de csak feltevés.

3. 10—11. l. Más. »Egyetlenegy kincsem az én életemben . . .« kezdetű 32 soros dal, párrimékkel. Valószínűleg a XVII. végéről való.

4. 12—14. l. »Levelet küldenék az én édeskémnek . . .« bekezdésű 46 soros nagyon szép szerelmi költemény. Először Thaly K. adta ki Abafi Figyelőjében, II. 152. l. Szerinte 1675-ből való.

5. 14—16 l. »Más« »Óh kegyes szem ily kegyessen . . .« kezdetű szerelmes vers. Terjedelme 6 ötsoros stropha. Kiadta Thaly, Abafi Figyelőjében II. 152. l. szerinte ez is 1675-ben íratott. A kor-meghatározás itt is, meg az előbbinél is — úgy látszik — az írás hasonlóságán alapul, mint 2 számnál.

6. 16. l. »Más«. 12 soros daltöredék. Kezdet: »Látom szívem kínját, hogy csak szaporítod . . .« Megjelent az Új Időkben. 1901. I. 523. l.¹ Az utóbbi négy vers kézírása egészen olyan mint az 1. számúé, melyről bizonyosan tudjuk s a 2. számúé, melyről Thaly állítja, hogy 1675-ből való.

7. 17—19. l. »Minap egy szigeten bajos utazással . . .« kezdetű és tizenegy ötsoros strophából álló szerelmes vers. Rímeinek képlete: aabba. Valószínűleg a XVII. század végén vagy a XVIII. sz. eljén íratott.

8. 19—20. l. »Más«. Szintén szerelmi ének; ugyanolyan formában s kézírással írva, mint az előbbi. Első sora:

Itt vagyok én igaz szolgád kegyességed rajja . . .

Áll 7. ötsoros versszakból.

9. 21—26. l. *Néhaj Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Iffiabbik Keczer Sándor Uram haláláról való versek.* 16 négysoros versszak. Folytatása az 5 négysoros strophára terjedő »Valedictio Funebralis«, mely után »Notandum« felírással Radvánszky III. Jánosnak itt következő jegyzetei olvashatók:

Ennek porrá lett testére akadtam, midőn 1771. esztendőben kertemnek² szegletében épített fogadó-házamnak pénzcéjét ásatattam volna; ki is ugyanazon köntösében találtatott, melyben Gerhard Thamás urnál le írva vagyon, a mint is örök emlékezetnek fejében az övének ezüstes csatját s rajta kivert czémerét eltettem.³ De hogyan történhetett az, hogy ezen Veszprém vármegyében elesett (a mint ezen versek bizonyítják) tisztet Radvánban és ugyan nem is szokott temető-helyen, hanem kertemnek egyik szegletében (melyet annak előtte is immár az atyámtul⁴ hallottam) eltemettetett légyen: okát nem tudom.

Radvánszky János⁵ m. p.

A jegyzet utolsó szavaira vonatkozik az itt következő valamivel későbbi írással írt pótgjegyzés: »Ezen bajvívásban elesett Ketzér Sándor-

¹ A töredék utolsó szava hiányzik az Új Időkbeli kiadásban.

² Zólyom radványi kastélyának kertjét érti.

³ Innen végig hiányzik a »notandum« első része Thalytól.

⁴ Radvánszky II. László, az első protestáns udvari tanácsos.

⁵ Radvánszky II. János. az egyesült rendek kincstartója.

nak testje azon okbul hozattatott Radvánba, mivel nagyapámnak atyjafia vala és mivel a bajvívásban elesettnek a közönséges eltemetése nem engedtetett: a kertnek szegeletébe takarítatott. Radvánszky János. m. p.¹

Hátrább, a verseskönyv 77. lapjára ugyancsak Radvánszky III. János még ezeket írta: Pag. 204.² említett Ketzer Sándornak képén³ következő felírás található; úgymint:

Jobb rész felől:

Ferendum et sperandum.

Bal rész felől:

Alexander Ketzer de Lipócz, pro nunc
Serenis. Elect. Sax. Dragon. Vex. natus in.

Peklény, Anno quo

Marte affLIgi Chara et praeCLara gens

Vngara CepIt, nVnC pLane CorrVIt

Depictus in Elect. Dresden.

Anno quo

AD RhenVM Contra hostes ense VteretVr

FeLIXqVe ViVeret.

Születtetett tehát. 1669-dikében.

Leirattatott pedig Dresda városában 1688.

Elesett 1697.

A Keczer Sándorról szóló verset először Thaly ismertette a Figyelőben, III. 26. l., a hol Radvánszky II. Jánost, a kurucz kincstartót tartja a szerzőnek. Egész terjedelmében az »Irodalom és műveltség történeti tanulmányok a Rákóczi-korból« cz. műben jelent meg a gyászvers 1885-ben. Ekkor már nem említi Thaly a szerzőt, valószínűleg nem tartotta elég erősnek az alapot,⁴ melyre előbbi feltevését állította. A vers írójáról tényleg semmi bizonyosat nem tudunk, az iratás körülményeiről is csak annyit, a mennyit az itt közölt különböző jegyzetek elárulnak.

Van e gyászversnek Lápispatakon, a lipóczi Keczer-család levéltárában még egy példánya, mely két strophával rövidebb, mint a gyűjteményünkbeli. Eltéréseit Thalynak a lap aljára írt jegyzetei⁵ nyomán itt adjuk:

1. stropha, III. sor.: lipóczi h. néhai

6. str. IV. s.: vitézül hogy ketten h. Bátor két iffiú.

7. str. II. s.: írhatja h. mondhatja.

U. o. III. s. így van: »Mivel maga írta, ki készül bajnokra.«

8. str. III. s.: Ez h. És.

12. str. III. s.: Az Isten kegyelme h. Isten kegyelméből.

¹ E pót-jegyzés már Thalynál is olvasható.

² A verseskönyv régi lapszámozására vonatkozik.

³ A br. Radvánszky család Zólyom-Radványi kastélyának Rákóczi termében ma is látható e kép.

⁴ Thaly t. i. az írás minőségéből következtetett először.

⁵ L. Thaly i. munkája, 365 és 366. lapját.

13. str. II. s. így van: »Véghely Pápa mellett egy szép kies helyen.«

U. o. IV. s. Kis h. Az.

14. str. I. s.: hatvankilenczesben h. hatvankilenczedben.

U. o. III. s.: kilenczvenhetesben h. kilenczvenhetedben.

10. 27—46. I. *Im az jeles Férfiúnak Tekintetes Nemzetes, Vitézlő Benicsy Beniczky Gábor Uramnak Étele és jószágoss cselekedetjé.*¹ Az 1709-ben írt gúnyverset »Dedicatio«-jában ifj. Révay Mihálynak ajánlja Jósza Mihály a vers szerzője, a kinek az itt említetten kívül még egy pasquillust tulajdonít Thaly Kálmán.²

Az erősen obscen tartalmú gúnyverset, melyről most van szó s a melyről Thaly is elismeri, hogy vannak érdekes részei,³ a következő ajánlások előzik meg a verseskönyvben.

Dedicatioja

Az Ur Isten eő Sz. Felsége kiváltképen való kereszttel és nyavalyával meglátogatván itt való létemben, elannyira, hogy ágy fenekit nyomni és abban már sok héttől fogva keservesen heverni kénytelenítettem; Mire nézve több elmélkedésim között eszembe jutván ezen könyvecském denotált úri embernek sokféle dicséretes és dicséretlen cselekedeti, azokat rövid sommában foglalván versekkel leírtam, annotálván vége felé bizonyos antidotumokat, kiket belől... pro anteversione similium kötolesen recommendálván, régi jó uramnak, tekintetes és nagyságos if(jabb) Révay Mihály uram eő nagyságának, úgy hogy data occasione, emlétett uramnak megküldhesse párját és ezen originalist magánál tartván, kinek is maradok míg élek igaz kötöles szolgálja

Jósza Mihály.

Az kegyes olvasóhoz.

Emlékezetit akarván hadni ezen kiváltképen való férfiúnak, tekintetes, nemzetes és vitézlő Beniczky Beniczky Gábor uramnak, eő kegyelmének, rendeltem magamban, hogy egész életét voltaképen leírom; azért az kegyes olvasó ne sajnáljon magának üdőt és alkalmatosságot venni s figyelmetesen olvasni; sok szép jeles dolgok következnek; kikerül mind ez jeles férfiút voltaképen mindennek foglalatosságát kitanulhatni. Ex fructibus eorum cognoscetis eos.

Magához Beniczky Gábor uramhoz.

Sok izben mesterkedtem azon, hogy kegyelmednek bizonyos írássombeli ajándékkal kedveskedjem Ovidiussal:

Munera sunt author quae pretiosa facit.

Jóllehet tudtam mindezekre keveset hajtván kegyelmed Ovenussal tartja:

Qui male consuevit, cui pravus mos inolevit
Et puer asuescit, senex desuescere nescit.

¹ Áll: 56 négysoros vers-zakból, négyes rímekkel.

² L. a különálló darabokból összerakott gyűjtemény III. számú darabját, mely kiadásunkban »Gúnyvers Beniczky Gáborról« czímen jelenik meg.

³ L. Thaly, Irod. és műveltségtört. tan. Bp., 1885. 394. l.

Cato szerint: ¹

Quod potu poscas ignoscere tu tibi noli
Nam nullum crimen vini est, sed culpa bibentis!

Item:

Coniugis iratae noli tu verba timere,
Nec retinere velis, si coeperit esse molesta,
Valé.

A pasquillus, az itt közölt ajánlásokkal együtt a negyedréti alakú verseskönyv 27—46. lapjain olvasható.

Az első hírt róla Thaly Kálmán adta abban a jelentésében, melyben beszámol a Magyar Történelmi Társulat radványi kirándulásának eredményeiről; ¹ kivonatos ismertetése ugyancsak tőle való Abafi Figyelőjének III. kötetében. ² Egész terjedelmében tehát itt jelenik meg először. A vers szerzője mint az aláírás is mutatja: Jósza Mihály, egy turóczi nemes, II. Rákóczi Ferencnek előbb udvari ifja, majd hadsegéde, ki a trencsényi ütközet napján a kuruczság ügyét cserben hagyva az ellenséghez pártolt s »másnap már kalauzként lovagolt Heister üldöző csapatai élén«.

A pasquillus hőse Beniczky Gábor, fiatal korában Thököly Imre fegyvernőke, majd turóczi alispán, a felkelés kitörésekor hadi biztos, azután b. Révay Imre ezredének alezredese, utóbb pedig Bercsényi seregében hadbíró; jellemtelenségre Jósza Mihály párja, kit részegeskedése és szerelmi kalandjai közben ért megbecstelenítései következtében végre is összes tisztségétől megfosztottak. ³ Egy másik névtelen pasquill is szól róla, ⁴ mely azonban kevésbé erős, mint az itt közölt. Beniczky Gábornak, egy ugyancsak Jósza Mihálytól eredő, rövid jellemzését l. a »Csicséri Ferencz testamentum«-ához írt tájékoztatásban. Azért nevezetes, mert ebben említi Jósza, hogy Beniczky Gábor 1714-ben halt meg.

11. 47—50 l. A turóczi megyei visszaéléseket ostromozó gúnyvers, mely a mennyire a benne szereplő személyek hivataloskodásának idejéből következtetni lehet, valószínűleg a XVIII. század első évtizedében íratott. Szerzője ismeretlen. Áll: 24 négysoros versszakból, melyekben a rímek képlete: aaaa. Kezdeté:

»Irák két rendből áll az emberi nemzet.«

Gyűjteményünkben »Gúnyvers a turóczi megyei állapotokról« czímen helyeztük el.

12. 53—65. l. Hatvannégy négysoros strophányi terjedelmű, az ungmegyei kuruczokat csúfoló labancz gúnyvers. Első sora: »Világbiro Sándor nagy Macedoniát«. ⁵ Gyűjteményünkben »Gúnyvers az ungmegyei...

¹ Lásd: Századok, 1875. 101. l.

² 119—121. lap. Thaly harmadszor is megemlékezik róla Irod. és műveltség-tört. tanulmányai 394. lapján, de csak jegyzetben említi.

³ Mindezen adatokra nézve l. a Századok idézett helyét.

⁴ 1708-ból való s először is Thaly adta ki. L. Irod. s művelődéstört. tan. 391. l. 5., L. a folio kötet darabjainak ismertetésében 11-dik szám.

⁵ A vers végére ez van írva: Datum ibi-ubi, in Castris ad Fluvium Martin positis, Anno et die incerto.

gyei kuruczokról» czímmel ellátva foglal helyet. A vers tartalmából s a verseskönyv ez után jövő darabjának egyes helyeiből Thaly arra következtet, hogy e pasquillust Mokcsay István írta Páloczon, 1711. május közepén. Megjelent az Irod. és műveltségtört. tanulmányokban, 395 l. — V. ö. még Századok, 1875. 101. l. és Figyelő, III. 121. l. Utóbbi helyen Thaly még Tahy Gábornak is részt tulajdonít a vers szerzésében.

13. 67—74. l. *Pállóczy Pasquillusnak Replicája*. 39. négy soros versszak. Rímeinek képlete: aaaa. Az ungmegyei kuruczság válasza az előbbi gúnyversre. Szerzője ismeretlen, bár utolsó sora így szól:

»Nevit ki ezt írta, versben keressétek« ...

Lehet, hogy a versben említett személyekre érti az utolsó sorbeli figyelmeztetést, mert a versfőkből semmiféle név nem jön ki. Vajjon nem a 36-dik versszakban említett Zomborít kell-e a pasquillus szerzőjének tartanunk, kiről az említett strophá első két sorában ezt olvassuk:

»Mosdatlan írástok Zombori sajnálja,
Hogy im ő kis ember bizony megboszulja«

Kiadta Thaly, többször idézett munkájában, 403. l.

14. *Magyar Verseik, melyek Szirákon Néhaj Királyfalvai Róth Tamás Úrnak Koporsó Kövére való emlékezésül irattattak. Alkotója ezeknek R. Sz. B. Gróff Székely Teleky József Békes Varmegyének Főispánja, a ki jó ipát kívánta megtisztelni*. A 24 soros magyar verses epitaphium, mint a benne foglaltakból kitűnik 1782-ből való. A vers szerzője Teleky II. József, T. II. László és Ráday Eszter fia 1738-ban született. Bajza⁴ szerint 16 éves korában Magyar Igenbe ment az »Athenás« írójához Bod Péterhez, kinek társaságában három évig tanulta a theológiát, történelmet és philosophiát. Hosszas külföldi tanulmányút után a közpályára lépett, melyen végre a belső titkos tanácsosi és koronaöri méltóságot is elnyerve — meghalt 1796-ban. Egy pár latin és magyar beszédén kívül, melyek nyomtatásban is megjelentek, versei is maradtak ránk. Leghíresebb az »Atyafiúi barátság« cz. sorozat, melyben hugának Eszternek halálakor írt emlékkersei foglaltatnak. (Mj. Kolozsvár 1779.)

Királyfalvi Róth Tamás, a kinek halálakor Teleky az itt ismertetett verset írta, 1708-ban született. Húsz éves korában megfordult Jenában az egyetemen. Tanulmányait elvégezve visszatért s nagy kiterjedésű birtokain gazdálkodott Feleségétől Wattay Borbálától († 1784) egyetlen leánya született: Johanna, ki mint gr. Teleky József felesége főleg vallási célokat szolgáló alapítványairól híres. Arczképe Budapesten az evang. egyház tanácstermében látható.

15. 79. l. Az itt következő négy soros német versike, mely a legnagyobb valószínűség szerint Nagy Frigyesre vonatkozik:

Helt, König, gutter Wirtt, Regent, Philosophus,
Schriftsteller und Poët, volkommer Musicus,
Nur Schade, nicht ein Mann nach Gottes Herz und Sinn
Nur Schade, nicht ein Mann vor seine Königin.

⁴ L. »A Telekyek tudományos hatása« cz. dolgozatát.

16. U. o. Ugyanannak magyar verses fordítása. Kezdeté:

»Vitéz Király, Gazda, Biró, Philosophus« . . . 4 sor.

17. U. o. Ugyanaz latin szöveggel. Négysoros vers, párrimekkel.

18. U. o. Ugyanannak négy soros tót nyelvű verses fordítása.

19. 81—82. 1. *Epitaphium Summi Pontificis Benedicti XIV.* Kötetlen formában. Utóirata: »Az mi legnagyobb csuda, hogy még az anyja él Rómában.«

20. 83. 1. Nádasdy Lipótnak, Magyarország egykori kancellárjának halálára írt 8 sornyi latin epitaphium. Szerzője ismeretlen. A distichonokban írt vers felett ez olvasható: »Mindenkor ujságokat kér tőlem kegyelmed; de ím bezeg szomorúságokat írok. Familiánk oszlopa és atyja gróf Nádasdy Leopold eő excellentiája 31. May meghalózott, kit is én evvel az epitaphiummal megbecsültem« . . . A lap aljára ismeretlen kéz ezt írta: . . . in hunc tumulum, qui lacrymari nequit.« Nádasdy Lipót 1758. május 31-én halt meg; a bevezető sorok alapján valószínű, hogy a vers is akkor keletkezett.

21. 85. 1. *Quaestio famae.* Quid est Stephanus Bornemissza? Csekély eltéréssel azonos a folio kötetben ismertetett »Castrum doloris« XXI. darabjával. 10 soros rimes latin vers.

22. 85—87. 1. *Gravamina contra D. Gaspar Farkas.* Külencz gúnyos vádpont Farkas Gáspár követ ellen; hogy gyakran részegeskedik, hogy idejét haszontalanul fecséreli stb.

23. 89. 1. *In Promotionem die 13. May¹ Viennae factam.* Tizenkét soros latin vers distichonokban írva. Abból a körülményből, hogy Kaunitznak kancellárrá való kineveztetését is, mint éppen akkor történtet említi; következtetjük, hogy a vers 1753-ból való.

¹ Május 13-dika: Mária Terézia születésnapja.

BAROS GYULA.

ADATTÁR.

GUZMICS IZIDOR APÁTI NAPLÓJA.

(Első közlemény.)

Zoltvány Irén, Guzmics Izidor életrajza című terjedelmes művében (Budapest, 1884.) sok szeretettel, alapos utánjárással és tudással tárgyalja Guzmics életét, a mely közbe-közbe szinte korrajzzá szélesül nála. Művéhez fölhasználta mindazon adatokat, a melyeket a nyomtatásban megjelent művekből meríthetett s önálló kutatással kiaknázza a pannonthalmi könyvtárnak kéziratárában levő Guzmics-féle iratokat is. Nem ismerte azonban azon naplót, a mely *Protocollum abbatiae Bbéliensis* stb. czímen a pannonthalmi rendi levéltárban van (Act. Abb. Bakonbeliensis, fasc. 8. nr. 22.), a melyben Guzmics 1832-től, vagyis bakonybéli apáttá történt kinevezésétől majdnem haláláig följegyezte a személye körül mozgó eseményeket, illetve utalással a naplóban külön mellékelte azon melléknaplókat, a melyeket az országgyűlésen tartózkodásai alkalmával vezetett. Mindezekből pár lapot közöltem »A Magyar Tudományos Akadémia Történetéhez« czímen (Egyet. Philol. Közlöny, 1900. 901—906. II.), de tüzetesebben tanulmányozva a naplót, hasznos dolognak tartom, néhány nagyon szűk körre vonatkozó s nem jellemző adatka elhagyásával, melyet kipontozással jelölök, a hol czélszerűnek látszik jegyzetekkel kisérvé, egészen közölni. A napló sok irodalmi vonatkozást is tartalmaz, s a mellett hogy Guzmicsról nem kevés ismeretlen adatot tár elő, a melyek mint egy apátság urát, földbirtokosát otthon, családjá, jobbágysai körében, utazásai, szórakozásai közt mutatják be, Guzmics jellemét is érdekesen világítja meg s mint író érdekesen tünteti föl azon rövid, de kidomborító jellemzésekben, éles megfigyelő tehetségre valló útleírásokban, a melyekkel helylyel-közzel találkozunk. Nyelve közben-közben nem valami szép magyaros ugyan, helyesírása, a naplószerű jegyzések gyorsabb természete miatt is, ingadozó, de ismét másutt szépen is ír s különösen korjellemző adatainak felsorolásakor élvezetes formában is mondja el híreit.

A pannonthalmi főapát, Kováts Tamás által kinevezett s ő Felsége I. Ferencz apost. király által megerősített bakonybéli apát Guzmics Izidor¹ szeptember 4. jött először apátságába. Ki alatt Kováts Villebáld prior és professor, Szárnyai Zorard subprior és plébános, Tóth Athanász gazdasági igazgató, Briedl Fidel professor, Nyuli Vilhelm segéd, tanuló növendékek (3-dik eszt. philosophusok) Fojtényi Casszian, Pfeffel Calaszant, Deutsch Fridrik, Trimmel Victorin, Simon Sigmond, Babos Tódor.

Vendég esztergomi népész (plébános) Argauer Máté hugával.

5. Határjárás. A borostyán kiömlése nádas és iszapos, Zorard javalata, hogy a víznek tulajdon ágy készíttessék s a Gerenczébe úgy vezettessék. Egy rét közel sovány, javítást kíván. Egy szántóföld a borostyán felett délnek bodzavert, kapálás alá kell vezetni. A monostor árnyékszéke a patakba van intéztetve, de vízzel szükséges a tisztítást megindítani; már régóta nem történt. — A billiard posztaja, dákói s golyóbisai rosszak. — Athanász és Fidel az 1830-diki inventariumot vetették össze a talált holmikkal, sok hiány találtatott. — Az iratokat, okleveleket vizsgáltam át és renczébe (lajstromba) vétettem. — Fidel elkezdte a könyvtár tisztítását és elrendezését. — Vendégek: ugodi plébános káplánja s ennek kispap öccse. A sz. hegyről érkeztek Tiburcz és Tade clericusok Fejérvárra menendők Fidéllel.

6. Templom átnézése: az oltár minden izlés nélküli, különösen a nagy kép, a két szoborkép és a tabernaculum. Az egész templom tisztítást kíván, új ajtót és ablakot; úgy a torony új fedést. Mind ez tavaszra halasztatott. Egy kehely kívántatik. Vendég: Koppányi plébános cziszterczita Bernard.

Szept. 7. Megérkezvén Pannonhalomról még tegnap az apát holmiji, egész nap rakosgatás és könyvösszeírás.

8. A nagymise alatt tapasztaltatott, hogy a kar tisztátalan; a legények és gyerkőczök a karban csoportoznak, egymásra dűlve lenézetnek. Az orgona tisztátalan; ablakra vászonszőnyeg kívántatik. — Délután az apát és Athanász a Gerencze folyamát járják meg; áradásai ellen folyt a tanács. A malomnak hiányai. Kinézve a kertnek út általi összekapcsolása a mezővel és erdővel. — A majorban sok javítás kívántatik.

9. Meghalt Szabó János oklevelei nézettek át.

10. Az apát könyvei közül a monostor könyvtárába vitettek:

1. Hasznos Multságok 1817—1831.
2. A Katholik német folyóirat néhány kötetei.
3. A Magy. görög és róm. Plutarch.
4. Sas IX. Ez folytatandó,
5. N. Lajos és Hunyadi Mátyás.

¹ Guzmics, a ki itt manupropriával írta a nevét, szinte mindig harmadik személyben beszél magáról.

² Briedl, Guzmics kedves barátja, maga is író s az Akad. lev. tagja. Beély nevét 1843. októberében vette föl.

³ Pannonhalmáról.

⁴ A Borostyán-kút forrásairól beszél, a mi vagy félóránnyira van Bakonybélről Zircz felé.

6. Korvínus Mátyás.
7. A három magyar nagy királyok.
8. Erdélyi Múzeum X. kötet.
9. Minerva több köt. Ez folytatandó.
10. Auróra kezdetétől 1832-ig, folytatandó.
11. Urania kezdetétől 1832-ig, folytatandó.
11. Házcsinosítás. Mayer, jövődő ispány megérkezte.
12. stb. Kajár átadása. Fábian Bakonybélben a kertet vizsgálta meg.¹
- Octob. 1. és 2. Iskolaház választás. Ez most a volt ispánylakás. Eleint a mostani pintérlakás volt; utóbb a mostani árendás lakása. Visszavitetni rendeltetett a pintérlakásba. De itt csak mesterlakás van készen; iskolát építeni kell a jövő tavaszkor.
7. Benedictio Pannonhalmon. Segédapátok: Villax Ferdinand zirczi, Sibrik (szarvaskendi) Ferencz csatári apátok; Juranics Antal győri püspök a megáldó. Az együtt megáldatott dömölki apátnak, Vekerle Godefridnek segédapátjai: Drezmiczer és Asztl győri kanonokok.
- Octob. 8. Készületek az installatiohoz (beiktatáshoz).
10. Tisztelkedések, meghívások Zirczen az apátnál és conventnél; Veszprémben a viceispányoknál és kanonokoknál.
14. Beiktatás. Mintegy 30 vendég. Jelesebbek: zirczi apát, Szmodics kanonok és Laszkelnér kanonok, Markovics teszéri pleb. és esperest, zirczi prior. A helybeli prior pontifikált s beszélt. Az apát a szónok-székről mondta beszédét.
15. Normális iskolai könyvek rendeltettek 30 példányban.
18. Sz. gyakorlások, melyeket az apát nyitott meg beszéddel. Megbizatik a kajári kasznárné almavásárlásra Pátkára. Folyvást tisztogatók. Megrendeltettek: Auróra és Nefeletts az 1833-dik esztendei zseb-könyvek.
- Nov. első és második hetében bécsi út. Ezután iskola-látogatás.
18. Az apát elkezdí a délutáni tanítást.²
- Végével tisztelkedés a veszprémi püspöknél. Megrendeltettek: Jelenkor és Nemzeti Ujság; Gyűjtemény és Minerva folyóírások.
- Decemb. 6-dikára nagy hó fergeteggel.
- 7-dik folytatva.
8. Még nem tisztult s itt az idő dietára menni Posonba. A dieta kezdete, a regálisok szerint decemb. 16-a.
19. Nagy ügyel-bajjal kivergődve a bakonyságból Kajáron és Győron át vette útját az apát Posonnak, hol febr. 24-ikig ülven az üléseket, akkor a personalis, Mérai ő nagysága engedelmével haza utazott

¹ Kajár t. i. az apátság birtoka volt, de Pannonhalmához kapcsolták a bakonybéli apátság megüresedése idején. — Az említett Fábian Guzmics barátja, Szeder F., ekkor levéltáros és könyvtárór Pannonhalmán.

² A 3. évi bölcselet után tett tanárvizsgálaton nem kötelező a görög nyelv, de Guzmics rajongott a görög irodalomért s minden szombatn d. u. két órában tanított görögöt Homeros alapján, közben excursiókkal a görög irodalom-történetre s hetenként írásbelit is adott föl. Azt írja nekem egyik volt tanítványa, a most 89. évében levő Vincze Paulin, hogy midőn Homerosról beszélt, »édesdeden folytak ajkairól a szavak«.

magával víve az ifjuság számára görög szótárakat több könyvekkel együtt. Itt készült Foigt aranyművész által a szükséges kehely, mely 144 f. 24 kr. ezüst pénzbe került. — Ezalatt az idő alatt Bakonybéiben elkészültek az asztalos belső bútorok; kifoltoztatott a malom; meghordatott az iskolaházhoz szükséges fa, kő fejtetett, mész égettetett. — Hazaérkeztemmel

1833. febr. 27. tartott első félesztendei vizsgálatot tanítványiból Prof. Fidelis, Pannonhalmáról t. Imre. theol. prof. és három clericus jelenlétében.

Martiusban elkészült a billiard, melyhez posztót az apát magával hozott Posonból, glóbisokat Villax zirczi apát Bécsből szerzett A posztó 16 for. egynéhány kr. ezüstben. A glóbisok pedig 18-ban kerültek. Veszprémi mives csinálta a billiárdot és székeket, kanapékat újított s matraczokat; dolgozott 3 hétig 30 ezüst forintért. — Az ácsok Zirczről elkezdék munkájukat, a belső kertet lécczel kerítették; a ház melletti Gerenczére hidat állítottak. Zirczi kőmives a ieszedett vasrostélyok helyeiket és a ház falait folydozta, tisztította; ugy a kerti épületnek egyik szobáját. — Elkezdődött a kerti munka. Ispán a két nagy utat kövecsezette s oldalukat fákkal ültette be. Sok gyümölcsfa vágatott ki, kivált szilvafa, melyek magokat is, az almafákat is beárnyékolták. A billiárdhoz 6 szék készült Pannonhalmon, 26 f. 24 kr. ezüstben.

Márcz. 21. Először tarta nagy misét az apát. Majd a helység előjáróival egyezség kötöttetett, hogy bátor Galambos adminisztrator alatt a rétek átalán szabad legeltetésre bocsáttattak sz. György napig és sz. Mihály után, mégis a pajtarét, ha az uraság elkerített, tilos leszen az ültetendő fák kedvükért. — A pápai malom kiujítása kajári kasznárra bízott.

Apr. 6. Iskolagyermek próba s jutalom osztás. Vendég Szabó László veszpr. theol. dr. és prof. maradt 8-dika délig. Felmenet a Gáthegyre.

Ápril 9-dikére lévén áttéve Iszidór ünnepe, több mint 30 vendég a háziakon kívül. Asztal terítve a kerti billiard teremben és a közönséges ebédlőben. A vendégek között most előszer az apát testvérje, iváni tisztartó, József, feleségével Csay Rozáliával, fiával Palival, Széchenyi Istv. pajtabirájával és két leányával, a dömölki apát, a pápai direktor, Felix, néhány professzorral, zirczi prior Godefrid és Senior Imre pleb.

Ápr. 10. Az apát atyafiaival s maradt vendégeivel somhegyi üveg-hutát gyalog látogatá meg. — A téglavető s égető hely készül a helység felett keletnek.

Ápr. 12. Indulat vissza Posonba.

Májusban az építkezés kezdete. Négy kőműves és 4 ács Zirczről. A napi munkát, ugy az épületszerek összehordását a nép teszi. E hónapban uralkodik leginkább az ugynevezett influenza betegség. De nem volt halálos. Bakonyból nem igen érzé.

Julius 3-dikán az apát visszajött az országgyűlésről. Az építést már már vége felé találá. Mind eddig nagy hőség és szárazság uralkodott. Jul. 20-dikán kezdett esni s az esőzés még most is, szeptember közepe felé tart. Kevés széna, de sarju annal bujáb, csakhogy betakarítása

aggodalmas. A gabona középszerűleg termett. Legdrágább volt juniustól augusztusig a tiszta buza 6—7¹/₂ for. Majd ismét 5-re, 5¹/₂-re szállott nb. váltóban, melyben egy forint csak 8 ezüst garas.

A klostrom keleti és déli ablakai az emeleten megnagyobíttattak, új füstött rámak csináltattak. E hónap végén iskolagyermek próba és jutalom. E hónapban tétettek a dietán félre a vallási sérelmek februárius óta tartott vitatások után.

Augusztus elején érkezett meg a pesti főseminariumból Hőbe Károl tápi református predikátor fia, ki áttérven hozzánk a pécsi megyében öltözött papnak. Ellene nagy düh a pápai reform. togátusok részükről, úgy hogy halálra keresik őt! Attya és Rachel huga itt látogaták őt meg. Ekkor veré el a jég a bakonybéli határt Urszin' változása napján, auguszt 6.

A gyapju árából 4000 forint tartóztatott le Pannonhalmon.

Uj rendelkezés: Prior, Willebáld maradt, subprior Zórárd maradt, plebános Polák Sándor, volt győri akadémiai exhortator és vallástanító, professor Fidéls maradt, administrator Spilák Regináld, volt endrődi pleb., segéd Vilhelm maradt. Tanulók: Czumpf Móríc, Puskás Elek, Spáth Dömötör, Prux Xavér, Romer Florian.¹

A voltak auguszt végén megjöven szünnapi látogatásukból, szeptember elején Pannonhalomra vitetnek. Csendes, szelid tulajdonságaik, szép eszüek, elég szorgalmuak s elég szerények vissza soha nem élni szelid-ségével az apátnak. Vajha mind ilyenek legyenek szerzetünk fiataljai!

Szeptemb. elején volt itt Szenczy Fer., Szombathelyen dogmatikus professor, az apát régi levelező barátja, de a kit csak most látott először. Gondolkozásmódjuk igen egyez. Vele látogatá az apát Silberknolt, mindkettőnek barátját az Egyh. Tár munkás tagját, gyarmati plebánost; majd attyafiát Ivánban, Tatait, lövei plebánost, szept. 2-dikától 7-dikéig.

Szept. 8. Az apát pontificált. Sándor először predikált. — Győrött szenteltetett püspököknek (belgrádnak) Vagner győri kanonok, udvari tanácsnok.

Szeptemb. 9. Fogadott az apát új szakácsnét, zirczi bábos leányát; fizetése 150 váltó forint (60 for. ezüstben), a czipőkön kívül semmi ruházat. Még az előtt kertet szintén Zirczről s annyi bérben.

Szeptemb. 10. Megérkezett az új administrator, Spilák Regináld, ki most endrődi plebános volt Somogyban a tihanyi apátságban; aze előtt pedig sz. mártonyi (pannonhalmi) második administrator, hol is az öreg Neumann Nepomuk mellett a főapáti tiszti kart és gazdaságot rendbe szedte. Bakonybélben átadva neki minden, mi a gazdasághoz tartozik.

Szeptemb. 17. Az apát új administratorát bevezette a kajári birtokba is, ott hagyván őt, hogy mindent szemre vegyen. — A gabona ára leszáll, bátor szegény a termés; a szőlő félérletten rohad. Az esőzés ez nap látszik megszűnni akarni.

Szept. 18. Vendégek: Görsi Máté, a főapáti fiscalis, Bogár Ferencz,

¹ Nb., írja a margóra, ez az iskolai új rendszer 1-ső esztendeje; az iskola kezdődik octóber elsőjén, végződik július végével; holott előbb kezdődött novemb. elején, végződött auguszt. végével.

a győri fiók pénztár ellenőre; az Kálmán fiacskájával, ez Ferencz szép ismeretű felnőtt fiával, ki is a győri templom rajzát készíti az Egyházi Tárhoz, miután már ezelőtt rajzolta a pécsi templomot.

Mihály napja utáni nap megérkezett a fogadott kertész. A belső kertet nem találván alkalmasnak konyhakertté, ezt a külkertbe vitte át, melyet most fal választ el a belsőtől; de a falon át kapu nyitattott. A belső kertet fogja anglizálni. Majd a borostyánhoz vivé, az új állénak mérte ki irányzatát és megásatta fáknak a lyukakat, melyekbe hársak és kőrösök jönek még e télen vegyítve. Utób a borostyán tavát tisztította, megcsinálta a szigetet, melyet a borostyán vize övez; megásatta körösleg a két sor fa lyukait, hova, a sziget közepére ugyan egy szomorú fűz, a sorba pedig jegenyék fognak jönni. Végre kijegyzette a Gerencze felé vezetendő új székér utat, melyet a helység fog csinálni, azért is a fő bíró az apát közbenjárására az országutcsinálástól egy esztendőre fölmentette.

Szüretünk rossz és csekély; a gabona, bármi kevés termett, csekély áron kél; buza 2 f., rozs 1 f. 12 kr. ezüstben. De szilva elég volt, azért a pálinka is olcsó. A korcsmabor iczéje 10—12 kr. papirosban, azaz 4 kr. ezüstben.

Új administrator, Spilák Regináld a malom fölötti erdőt, mely a többenél belebb jön, kiirtatja, hogy a többivel irányba jöjjön; a helyén most rét leszen, de közepette egy allee, mely a külkertinek a malmon át folytatása lévén egész az erdőig menend. — A kajári erdőnek szánt pusztát kiosztotta a zsellérek között (mert a gazdák vonakodtak fölvenni) vetemény alá. Az erdőt osztályokba vette, hogy rendesen vágathassák.

Október közepén beállott a falusi iskola. Sándor, új plebános, buzgón kezdi hivatalát. Jó beszédeket tartott a néphez a nevelésről.

A dietán az urbariumi munkálat végéhez közelít.

Octob. 29-dikén az apát elindula Pestre a tudós társaság nagy gyűlésére, mely novemb. 2-dikán kezdődik az idén, holott meghatározott ideje szeptember eleje. Az áttétel hihetőleg azért esett, hogy a nádor és a dietán létező directorok, bevégezve az időre az urbarium munkálatát, megjelenhessenek.

Octóberi vendégek Bakonybélben: Sillberknoll, Csizmazia, Szerdahelyi, gyarmati, kessei és szanyi plebánosok, a szücsi szomszéd plebános kíséretével. Majd Balogh veszpr. vármegyei biztos egy nyugalmi kapitány-nal. Az fát akara venni a megye számára, fájdalom! nem került, mert tavál kevés vágatott. — Még is vendégek: teszeri esperest Markovics primicziázó öccsével és a szücsi plebánossal. Végre Szeder Fábián a pannonhalmi levéltárnok.

A tud. társaság gyűléseiben a Széchenyi, Fay s mások, többnyire fiatalabb tagok által sürgetett, Teleky, Guzmics s mások által ellenzett reformje az eddigi törvénykönyvnek csakugyan fölvetetett. Mindenek előtt a kritika vettetett el; majd büntető törvény javallatott s nevezett választmány (deputatio) által készíttetni parancsoltatott, mellynél fogva a dolog-talan vagy tetteivel a társaságot disztelenítő tagtól a társaság tisztességesen

menekedhessék. Végre a titoknoki hivatal, mely eddig határozatlan ideig maradt az egyszer választottnál, hat esztendőre szorítatott. E főpontok mellett több aprólékosok is változást szenvedtek. Fay András, ki az alaprajz készítésében nem vőn részt (1826-ban történt ez egy a nádor által összehítt választmány által) előre kidolgozott egy ujat s a pesti tagok eleve hódoltak annak. — Jutalmakat nyertek e gyűlés alkalmával: boldogult Kresznerics szótára, B. Veselényinek ellenére, 16 szóval 9 ellen, nyerte el a 200 aranyat, mely tavál Horváth Endre Árpádjának ítélte. Tehát egymás után philologus, egymás után kath. pap! A jutalomkérdésekre — philológiából és mathesisből — hét felelet érkezett be, a philológiából Guzmics, Horváth Endre és Vörösmarty voltak a bírák; az első Nagy Jánosnak, a két utolsó Csató Pálnak ítélte a 100 arany jutalmat; amannak kinyomtatását ajánlá mind a három. A mathesisből csak egy felelet jött be, bizonyos Varga nevű kalvinista künn utazó diáktól, ki most már nagykörösi tanítónak lenni mondatik. Ez elnyeré a 100 arany jutalmat, bár eleget nem tett, de ki nem nyomatik a rendszabás szerint. Nehány fordított drámákat fogadott el a társaság, hogy kinyomtassa és a fordítókat jutalmazza. Eredeti dráma három érkezett be: Várnász, Vörösmartytól, Tirusz, egy piaristától¹ s egy Hobliktól. Az első 100 arannyal, a 2-dik kinyomtatással, a 3-dik játékszinre ajánlással jutalmaztatott.

Novemb. 10-dikén tartatott a közgyűlés, melyben fölolvastattak; boldogult Imre philosoph. prof. rendes tag — Szalay és Titel budai csillagász rendes tag, mindkettő egri megyebéli pap — dicsőítésök Helmeccy által; az első, virágost, ugyan Szalay szombathelyi megyebéli pap, theol. prof. és rendes tag szerzette; a másikat, férfiasat Bitnitz ugyan szombathelyi pap és mathesz. prof. rend. tag. Föl(ol)vastattak még Kisfaludy Sándor regéje, a régi forma szerint, Hoblik Márton levelező tag által és a Duna regulázása a Győri prof. és rend. tagtól s ugyan ő általa; egy hosszú, de hasznos értekezés.

Novemb. 14 dikén tért meg az apát. Zavarban találta a helységet: mert a csak előbb választott új bíró és hűtösök összepörlekedvén az administratorral az utcsinálás miatt, hivatalokat le akarák tenni. Megegyezett az apát, hogy ha a kijegyzett rövid utat nem akarják csinálni, csinálják a bohók a régi girbegörbe hosszút. És csend lőn.

Az új, szorgalmatos kertész ezalatt beülteté a borostyáni tósziget körét Pannonhalmáról hozott jegenyékkel; utána a már kijegyzett állát hársokkal.

Ez idei octóber hónapban rút dolgok történtek Hevesben, hol a főispány ellenére gyűlt össze egy ellenrész Gr. Keglovics betyár ember vezérlete alatt: Erőszakoskodások, kép-, ablaktördelések, verekedések, halál. Nyolczan verettek agyon , a királyi biztosnak küldetett B. Ötvös vancellár Bécsből.

Novemberi vendégek: Villax Ferd. zirczi apát, Szabó Chrizosztom zirczi cisztercita, második candidatus Villax után az apátságra, most

¹ Horváth Cyrill.

fejérvári gymnasiumi director, Keller Kelemen 3-dik candidatus az apát-ságra (miután az öreg Szileszita Godfrid megköszönte a candidatiót) most előszállási gazdasági igazgató — mindkettő a bakonybéli apát coalumnusa Pesten, az utolsó exbenedictínus, connovitiusa Pannonhalmon 1867-ben,² végre Reguli, a zirczi apátnak és a bakonybéli apát testvérének, Józsefnek, most Gr. Széchenyi Pál iványi tisztartójának hajdan conscholarisa Szombathelyen 1801-ben, most zirczi uradalmi fiscalis.

Novemb. és decemberen át az administrator vágatja az erdőnek nyugati és malomföldről részét, hogy a föld legelő, utób szántófölddé tétethessék. Decemberben adá ki az apát az erdő iránti rendelkezéseket. Panasza az Eszterházy részről a bakonybéli vadászok ellen. A puskák beszederetni rendeltettek. Himlőzés a bakonybéli gyermekek között, mellybe olyanok is estek, kikbe oltva volt a himlő; sokan haltak el. Behívattott a vármegye seborvosa, Csesznekben lakozó Bauman ur; kinek készségét 2 ezüst forinttal jutalmazá az apát.

Decemberi vendégek a zirczi patriarcha P. Imre P. Bernárddal koppányi plebánossal.

December többnyire lágy esős. A hó csak közepén esett le s ismét elolvadt. István-napra hófergeteg, kemény fagy; János-napján tiszta kemény hideg, így tovább. — A gabona ára alant van, miként tavall volt; a bor, bármi rossz, jó áru. A gyapju ára rettenetesen nevededik folyvást; a sz. mártoni főapátság eladta a jövő esztendeit 107. f. ezüstön mázsáját és 500 arany ráadással az egészre. — Az apát kinyerte a personalishoz irt levele által, hogy télen át ne kelljen fölmennie Posonba az országgyűlésre. Itthon karácsony napján pontificált, István napján predikált.

1834. Januariusban folyvást lágy idő. Az árvizek híre. — Posonban nagy ellenszegültség a rendek és főrendek között; azok közül egy ezeket szeltosztatni javalá. Fölséges aláírás megfenyítésül a zabolátlanok ellen. — Itthon favágás; kerti munka. 12-dikén az apát Zirczen. Sok nős és nő vendég.

Februariusban elkészült a pajtarét déli szélén a borostyánhoz vezető hid az allée végén; a tönkölös erdő oldalán süüen nevedező fejer fenyvesből ásatott ki mintegy 120 darab s hozatott át földestől az uj kertbe. Megmaradnak-e? Meglátjuk. Fövényeztettek a kerti utak. Examenek.

Márcziusban elkészült a kertből az erdő felé vezető hid töltéssel együtt. — Az 1819-diki uriszéki rendeletek megújítva adattak ki: a) a haszontalan utak eltöröltnének; b) éji őr rendeltetik; c) a testamentumok biztosítatnak; d) úgy az árvák sajátjai; e) koppányi és somhegyi utak, úgy a helység utszája is kiigazíttatni rendeltettek. — Az apát Benedek napján, nagy csötörtökön és husvét napján pontificált. Az 1819-diki urszéki rendeletek(et) sürgette a helységben divatba hozatni és megtartatni. A látogató főapát Benedekre szándékozott Bbélbe jönni Pápáról, de a fergeteg idő eljleszté a bejövételtől.

Ápril 3-dikán tartá az apát a 4-dike esett nevenapját. Már 2-dikán érkezett Görsi fiscalis Szent Mártonból, megérkezett két lánykájával

² Így írja Guzmics. Ez a második noviciatusa volt 1806. nov. 10-től.

ebédre. Látogatását az apátnál délutáni 6—7 óra között tevő. Egyszerre megzendült a folyosón a symphonia. Tudniillik ő és a győri Bogár (ellenőr a győri kir. pénzügyésznél) meg akarták lepni az apátot. Bogárral érkeztek Sz. Mártonból az orgonista, Szilvász, derék musikus, sed homo bibulus, Győrből a Bogár fíja, szépműveltségű fiatal ember, rajzoló, muzsikos és szép mértékben mechanikus; még csak törvénytanuló; ezzel több diák pajtás, mind kitanult muzsikosok. Ezek még az nap vacsora után a billiárd szobában szép darabokat játszottak; Haydennak Nelsonról nevezett nagy és híres miséjét (az apátnak legkedveltebbjét) próbálták, melyben a fiscalis leányai is énekeltek. Ezt a misét adák másnap a templomban, a pápaiakkal ma estent érkezett dömölki apát pontificált. A vendégek között volt a zirczi apát is.

Ápril 6-dikán indult az apát Posonba; Kajáron és Győrön át. Kajáron a lutheranosok adtak be kérelem levelet, kérvén magoknak kijelöltetni egy darab rétet azon két szekér ürügye alatt, melyet a kispécsi predikátornak tartoznak adni. A dolog elrendelése az administratorra és kasznárra bízott. Egy mást adott be a helység mestere, Horvát, hogy háza, melyet épített, a robot és füstpénz terhe alól lenne ment. Tekintve régi hív szolgálatát, míg maga él, megengedtetett.

9. (Posonyból)¹ visszaküldve a theologiának el nem kélt példányai. Több új könyv véve Schweigernél s Bakonybélbe küldve, melyek között a Filler Tárra előfizetve Schweigernél, félesztendei folyamatra 3 ezüst forinttal. Küldve két cserép hortenzia és annyi vanília Fidelnek. Levél a priorhoz.

10. Egyed Antal apát énekei visszautasításra elkészítve levéllel. Először voltam az országos ülésen, mely reggeli 10 órától délelőtti 3²/₄ tartott.

11. . . . Másodszor ülés 10-től 3. kemény oppositio a városok részéről.

12. Az ülés 10-től 1¹/₄, az oppositio nagy elszánással folytatva. Nehiba nálam ebédre; szó az érsekhez utasított theológiáról. A Helyt. Tanács felszólítására a pesti egyetemi theologiai kar válasza a dogmatikus könyv iránt, hogy míg Ozvád (?) kiadja, Klüpfel maradjon. Fölszólítva a püspökök is.

13. Levelek Adalberthez és Adrianhoz, ahoz Brentano elmaradt könyvéért, ehez a Tár előfizetői neveiért. Nagy mise a káptalan templomban. A jásszói préposthoz küldve a Tár 4-dik füzet 5 példányban. A győri püspöknél látogatás. Nálam Szlemenics.

14. Folyvást és erősb oppositio a városi részről. — Levél Egyed Antalhoz az énekekkel együtt bizva a pestvárosi követ urra Pestig, itt Beimelnek Fejérvárig, itt Szabónak Földvárig ajánlva; ismét levél Ozvaldhoz Pesten ugyan a pesti követre bizva.

15. Nem voltam ülésen; minden csendesen ment. A residenciában nagy ebéd adatott Valerián kedvéért, ki nevenapját ülé.¹ — Tewrewk

¹ Posonyi Jegyzékek 1834. ápril 9-dikétől. Guzmics a naplóban hivatkozik is e mellékletre. Ápr. 10-től jun. 3-dikáig Posonyban, i. posonyi jegyzetek.

¹ Ramóczy Valerián posonyi benczés tanár.

nálam; majd könyveit hozá. — Szabó Béla hozta tragédiáját vélemény végett.

16. Lärmás ülés; a városiak, jelesen a budai követ, Nagy Bencze, keményen küzdöttek. — Eddig az idő komor, szeles, hideg; ma virradatra csendes, meleg, de kevés eső; különben borult az egész nap, szél és hideg nélkül.

Apát 28-dikán látogatta Bakonybél.¹

Május 2. Vettem tudósításokat Bakonybélből. A főapát ott april 28-dikán tévé atyai látogatását. Mindenben tetszését jelenté. Administrator volt garázda kertésszel oly kötést tőn, hogy egy esztendeig maradhasson; de mivel én a kertésszel azt végzém, hogy mihelyest helyette más találkozik, elmehet: nem tudva a későbbi egyezést, itt Posonban fogadtam mást, kít most bakonybéli alkalommal le is küldök. Küldök négy dákót is, egy-egy 3 pengő forint. — Május fölötte meleg kezd lenni. Az egész tavasz hasonlónak látszik a tavalihoz. Egész april hideg volt tavai is; majus pedig canicularis.

8. Urunk mennybemenetele ünnepén meghallgatám a káptalan templomi nagy misét. Hayden Nelsonja adatott derék karral. — Aggodalmak a sz. mártonyi főapátság függetlensége miatt.

13. A főapát javalatából megpenditém országos ülésben a szent mártonyi főapátság szentszéki hatóságát. Elfogadtatott.

15. Ajánlám, ugyan országos ülésben a főapáti szentszék két bíróságát. Nem fogadtatott el.

16. Szabó Bélának drámáját átnézve jegyzetekkel neki visszaadám. Ő birta tőlem a hellen dramaturgiának metrikáját; most a hell-magy. dramaturgiát vivé el tőlem olvasás végett.

Rohonczy mintegy 30-ad magával, triumphálván előbb Veszprémben ellenségein Bakonybélbe üllé névnapját. Jól fogadtatott és megelégedve ment vissza a sereg, de jégeső között, mely Zirzen sok kárt tett.²

17. Nagyszombatba menék Aloysz posonyi directorral, hol Adriántól igen szívesen fogadtatánk.³ Voltam Bartakovics vicariusnál; bátor tót, igen örömet beszél magyarul s nem rosszul. Voltam Mayer kertjében: ez a gazdag ember (300.000 pengő forintot nyert egykor a nagylotterian) házas ugyan, de gyermektelen. Adrián monda, hogy, ha gyermeke volna, szerezne nemességet. Magyarul nem tud. Ellenben az iskolás tót diákok tisztán éneklik mise alatt a magyar énekeket. Az új theatrum jó izléssel épült. Különben a város igen falusi büzü. Esten szép hangzat altatott el; de annál iszonyubb ébreszte föl reggeli öt órákor, t. i. a csordás kürtje, tehénbögés, ostorcsattogás. Az éji őr tótul kiabál most is. A fölírások németek; igen ritkán magyarok is.

18. 19-dikén Deákin. Gyönyörű táj és gazdag. Vacsorát, 9 óra tájban érve oda, a plebániában evénk; de a kastélyban (régí stílü, elég tágas épület) hálánk. Másnap (20-dikán) megjáránk az erdőt és a mezőt;

¹ Ezt utóbb írta Guzmics a naplóba.

² L. előző jegyz.

³ Pendl Alajos, illetve Wirth Adorján dr., nagyszombati benzés háziönök és igazgató.

az erdő nem nagy, de fiatal és csinos; hosszú nyílással, mely bármi városba beillenék sétának. Éjszak melléke az erdőnek szép réteket éleszt; kár, hogy igen is vízenyős. A mezőség terjedt és gazdag. A helység fertilityorányi hosszú; a plebánia keleti végén; tőle a templom, majdnem az erdő szélében vagy 20 lépésnyi; két tornyu s ezek világos vörösre festve György plebános által; helyes külsejű; de belje az oszlopok miatt szűk és sötét. A nagy oltár alacsony, a két kis oltár szűk. Az orgona nem rossz. Mondják, hogy hajdan két faluból állott Deáki s a Vág, mely most félórányi távolságra esik, mellette folyott. Egyik falunak neve Vág volt, a másikat feledtem. Mikor egyesült? mikor s kitől vevé mai nevét?

20. Visszatérvén délre Posonyba, ott lelém Bakonybélből a priort és Fidelis professort, úgy Domonkost, az asszutuői plebánost. A két első pünkösöd vasárnapi délután utánam sietett Nagyszombatba; de már nem leltek ott, azért hétfőn délután visszatértek Posonba. Mind kettőnek egy-egy ezüst pyxist ajándékoztam; s uti költségüket kifizettem. Jó emberek!

22. Reggeli 10 óra táján mennydörgés, derék eső; tartott déleesti egy óráig. Ez nap küldötték át a karok a coordinatiót a mág-násokhoz. Én pedig ma fürödtem az idén először és kezdtem inni a fürdői savanyút. Leveleket írék Debrenteihez a tud. társaság levéltárából kiveszett recensiom iránt (Kisfaludy Kár. minden munkájira) és Beimelhez a Tár V. füzeté iránt. Szedertől levelet vettem a sz. mártonyi templom iránt. Levél Szabótól a zsoldárok iránt; ugyanazok iránt tőlem Beimelhez.

23. Köpölözés.

25. Kopácsinál tisztelkedés.

Nálam pedig Pusztai fiscalis levette gyertyavilágra tartott papirosra (reámázolván a viaszt) a bakonybéli apát czimerét. Az apátságéért irtam a priornak már ezelőtt

28. A priortól levél, melyben jelentik, hogy Bbélben az nap, mely nap ők (l. 20.) bementek, szép eső volt, mely igen javítá a vetéseket és réteket. De a már négy ölnyre ásott kut két izben bedőlt, Hogy a rossz bika helyett főapáttól volna jó mást kérni. Megküldé, de igen feketés viaszon, a convent pecsétét. — Levél Osváld pesti theolog. professortól a papi nőtlenségről irt értekezésem végét.

29. Urnap. Különös rend adatott ki nyomtatásban a processiora nézvest már tegnap az ajtónálló mester által. Az ünnep reggeli 7 órakor kezdődött. A nagy misét tartá és a processiót vezeté Pyrker patriarcha érsek. Jelen voltak a püspökök, káptalani követek, a mág-nások, a karok és rendek, de kevesen. Legcizfrább volt a mág-nások között Csáky; a karok között¹ A főherczeg a szentség után lépdelt. Én ezen a napon reggeli 6 órakor az akademiái templomban miséztem. Ez elhagyott templom; a deákságon kívül senki sem járja, mert harangozni nem mernek a torony gyengélkedése miatt. A szerzetre akarná tolni a consilium. Itt megtetszett az albán levő dupla pántlika és a purificatorium. Ilyeneket parancsoltam a sekrestyésnek részemre szerezni. Eddig az eső óta hideg szél.

¹ A név tollban maradt vagy elfeledte Guzmics.

30. Ma fölmelegült az idő; reggel borult ég; majd csendes napfény.

31. Nálam volt Szabó Iván (junior) hajdan Szombathelyen a principiák és grammatikában iskolatársam; Eszterházi hercz. most nyugalmas fiscalisa, lakik Posonban, Ventur utszában, Jeszenák házban a 3-dik emeleten. Ma estént érkezett meg a főapát.

Junius 1. A főapattól kívántam bikát és a gyapju tekintetből a birkásnak fizetni szokott pénz fejében 50—60 akó tényei dézsma bort. Mind a kettőt megígérte. Látogatás: Kocsi Horváth, Noszlopi, Pogány és Gétzi követ uraknál.

Junius 4-dikén érkezett haza Sz. Mártonon át, miután a ravazdi piebánosnál, Norbertnél (ujoncztársánál) Szeder Fábiánnal végezné barátságos ebédjét az apát.¹ A fa-rakhely a kertnek udvarra szolgáló falához kapcsolva volt munkában. Az administrator tudván, hogy majd földöt, eczetes, tejes sat. kamaráknak új hajlékot kell még építeni, azt gondolá, hogy jobb volna mindezt a farakhely munkájával együtt végezni; azért is lassan haladott e munkával, hogy az apát megérkezével új gondolatját közölje. Amaz új épületet csak jövő esztendőben és délnek a kis kert és mostani cselédház között kellett volna építeni. Mert a farakhelynek választott tér elég tágas, úgy hogy a többi is mind elférne azon, a javalatot elfogadta az apát annál örömebb, mert így már az idén is jóval kevesebb költséggel készülend el minden.

Junius 6-dikán tartott az apát tanácskozást a prior és administral, mellynek következtésében a kert és monostor között fog épülni a farakhely, két fejr- és két férficseléd szoba, tejes és eczetes kamara; a káposzta a jégverembe rendeltetett; a ferdő a kerti ház éjszak és keletre dülő szobá(já)ban fog készíteni.

Április végig fagyos, kevés esővel. Május végig hó, száraz és szeles. A tavaszi vetések rosszak; a rétek és legelők (kүн) asznak; de Bakonybélben eddig minden szép.

Juniusban történtek: megnézé az apát az új kertet, mellyben az erdőből átültetett fenyők közül csak kevés indult veszni; nagyobb részők új hajtásaiban búja; néhány sinlődik. A Zirczről hozottak, részint az erdőből átültetettek között, részint az ó kert éjszaki fala mellett szépen zöldellenek, ki egy sem veszett közülök. A konyha kert elég gazdag, bátor sok kárt tön benne a tavaszi dér. A borostyánhoz vezető alléből nem különben úgy a borostyán sziget mellékéről igen kevés veszett ki; több fölülről, néhány csak alulról hajtott. A szomorú fűz mind az ó kertben a kert és épület mellett, mind a borostyán sziget közepén ép; de a belső hid mellől mind a kettő kiveszett. — A gyümölcsös kertben alma sok, szilva kevés mutatkozik; az ültetett szőlők szépek a kerti ház és a kert külfala mellett. Egy kettőn fűrt is mutatkozott; prof. Fidel ezeket üvegekbe vevé, de ezeket hihetőleg a napszamosok eltörték; a fűrtök elvesztek. Az anglus kertnek alakítandó részen tett ültetések elég szépek. A méhek vagy 8—10-et eresztettek. — A virágos kert jól föl-

¹ Guzmics a következő részt ismét a naplóból írja.

osztva: az apáté a bemenetelnél jobbra,¹ mellette délnek prof. Fidelisé, a többi clericusaink válalák el. Fidelisnek legtöbb, legszebb violái vannak. — Bátor a nagy szárazság és hőség egész juniuson át tartott, mégis a kertek folyvásti öntözések által jó karban maradtak; a káposzta plántát még is a bolha és penész megrongálá. A rétek jók; több széna jött be, mint tavall; de Kajáron és Árpáson a tavalinak alig fele. Bakonybélben a gabona, még a tavaszi is, szép; de Kajáron az őszi ugyan meglehetősen, a tavaszi silány. — Végre a télen tett rendelések elég sikerseknek találtattak, de éji őr még sincs. Jelenté ezt az administrator Késmárki főbirónak, de ő sem látszott vele sokat gondolni.

Juni 17-dikén tartott a fő director, Dresmitzer József győri kanonok és pápóczi prépost előtt a clericusok szoros megkísértésük az egész esztendei tanulmányokból, a diplomatikán kívül, melyből az examen még csak július 17-dikén tartandó. A fő director maga határozá meg az examen napját, kiért Patonára, hol hált vala és 16-dikon ebédelt, küldé az apát saját alkalmatosságát és Sándor plebánost; estent pedig maga prof. Fidelissel ment elejbe Koppányig, hol a plebániában t. Zimányi Bernardnál osonnával fogadták és innen együtt jövének Bakonybélbe. Vele volt Kozics ur, az academia actuarius. Megjelentek az examenen Villax zirczi és Frank rátóti prépost s egy két szomszéd plebános. Töbnyire maga examinált a fő director, ki azzal dicséré meg a felelőket, hogy boldognak mondaná individuumaiban az apátot, ki már előbb elérékenyülve hallgatá a szépen kidolgozott és jól előadott gyönyörű tanulmányokat.² Az examen a kertben, az ebéd az ebédlőben tartatott. Délután kertes kőhez vitette vendégeit az apát. A fő director másnap még ott mulatott s magasztalá az apát előtt a szeretetet, melyet a monostor lakosaiban egymás iránt tapasztalt. Harmadnap Zirczig kíséré őt az apát.

Jun. 23—25. Füredre ment az apát prof. Fidelissel meglátni ott a magát gyógyító Májer Jósefet, fejevári kanonokot s ez időben országgyűlési követet. Menet Veszprémben a prépostnál ebédölt, hol Russzek kanonokot is találá. Megnézte itt a püspöki templomot, mely igen hasonlít a sz. mártonihoz, de a templom kisebb, a sanctuarium nagyobb és a catacumba.³ A fő oltár képe sz. Mihál Angelótól, melyen a lábbal alányomott ördög-fej legjobb munka. Vezetője a templomban Szabó László prof. volt. Meglátogató Lasskalner kanonokot is új házában a püspöki lak és templom között. Csinos lak. Füreden semmi különös, mint hogy a Gr. Festeticstől ajándékozott hat oszlop a theatrum utcza előtt már állott; ezek a még hozzájuk járuló ormozattal fogják talán födni az

¹ Ezeket az illetők magok művelték s versengve mulattak, ki tud szebb virágokat termelni.

² Ez a vizsgálat poesissel kezdődött, majd rhetorika, antiquitates, classici, paedagogia, aesthetika következtek. A sikerült vizsgálat az illetőt a grammatikális iskolákban való tanárságra képesítette.

³ A mai pannonthalmi templom persze nem mutat hasonlóságot; régebben azonban az oszlopai be voltak vakolva, fehérre meszelve s így formított a veszprémihez, a mely alapjában szintén átmeneti stílus templom, de elrontották s csak a szentély mutatja a régi formát, meg az attemplom.

épület szélessége és magassága közötti rút idomtalanságot, minthogy egészen az épület födél tetejéig fognak hatni. — Visszajövet betérec az apát a rátóti préposthoz, de nem őt, hanem csak öreg anyókját (egészen német) találá; megjárván azért szobáját, folytatá utját. Ez a prépost, ki maga jól beszél magyarul, magyar születés, de Ausztriában lett pappá és eddig ott szolgált. Angyali jóság tündöklék arczán.

Jun. 27. Voltak itt Győrből Bresztyienszki Adalbert, Vurda Károl prof. és Tarchai notarius. Már ezelőtt Reguli zircki fiscalis egész családjával megjelent a zircki apátság földmérője, hogy megtekintse a helyet, ha lehetne-e közelebbi forrásokból vizet a kertbe és konyhára kevés költséggel beereszteni. A földmérő a malomsor fölötti forrásokat javalta. Adalbert meglibellálta és úgy találá, hogy a virágos kertben $\frac{1}{2}$ ölnyire fog a víz ugrani. A földmérő a 200 néhány ölnyi vízeresztés költségét 250 forintba számolá. Adja Isten, kétennyinél többbe ne kerüljön!

Jul. 17. Fidelek examenje a diplomatikából. Jelesen ment több vendég jelenlétében. Különös hajlandóságot és ügyességet mutatott benne Florian (Romer Ferencz, ki már ezelőtt Bakonybélrt rajzoló.) Ezen szép szorgalmu műszü fiatal ember ír le a tihanyi 1530—2-diki kéziratot tökéletes facsimilében a Magy. Tud. Társaság kíváratára.¹ A professoroknak az apáttól egy-egy ezüst pyxis jutalmul. Az ifjaknak számszerinti huszas.

17 (18). Szeder Fábián Füredről érkezék meghozván magával Sándor plebánost, ki ott curán volt. Kell vala jönniök Döbrentei Gáborral, a Magy. Tud. Társaság eddigi titoknokával, ki elhatározá a bakonybéli látogatást ugyan Füredről; de hivatala, mint kir. tartományi biztost, hirtelen Budára kívánta föl. Szeder közli Fidéllal az apát jelenlétében kertészeti tudományát, hogy annál fogva a bakonybéli kertet intézhesse az aesthetikus tanító.

20. Az apát Posonba indula délután; előre elküldvén saját lovait és kocsiját Győrig. Vele Sándor Posonyig, Fidel Győrig.

21. Posonyba érkezés.²

22. Beszélgetés a főapáttal bakonybéli dolgok iránt.³ Nem egyezés.

23. Folytatása; félegyezés; bizonytalanság. — Bejelentés a personalisnál.

24. Tisztelkedés a főapáttal együtt: Kopácsinál, Cziráknál, Lunovicsnál.

25. A főapát haza utazott. Én kerületi ülésben.

26. Kopácsinál ebéden. Vitatkozás ott Dankovszkyval a hellen és szláv nyelvről.

27. A püspök is elegyedett. Palat. titoknok.

¹ Az u. n. Pisky-codex vagy Tihanyi Regestumot is Rómer közölte később is a Történelmi Tárbán; úgy látszik az 1531-ki codexszel egy időben volt kezében.

² A naplóhoz mellékelt »Posonyi Jegyzetek 1834«.

³ A gypju fejében akart 700 forintot kapni s Tényéről 50—60 akó bort. Az első kívánsága nem, ez utóbbi teljesült.

28. Levél Beimehöz a Tár kiadási jogról. Farkas Jósihoz; a personalis dolgában Chrisologhoz.¹

29. Dupin Angliában az alsóház biztosságában mondá: »A törvények csak jók volnának, de a sajtó undok«.

30. Váratott vissza Bécsből a nádor, ki már egész hete, hogy el van és ma sem jött.

31. Ifju Géczy beszélé a kerületi ülésben, hogy a fr. országi Jankovics, ki Franciaországba Bercsényivel szakadt, gyermek nélkül levén igen szép javait magyarországi Jankovics Vincze fijának kívánja hagyni örökül

Aug. 2. A nagy hőség után csendes, kevés eső.

3. A gymnasium Te Deum. Desseoffynek, a temesi követnek két fija, Béla és Lajos, az a rhetorkában, ez a principiában első. Béla mondá a magyar gyönyörű beszédet, igen szépen; a boldog atya alig tudá örömkönyűit titkolni. Én mondtam neki: Szép örömköket adott Isten neki gyermekében! Ő érzékenyen köszöné. — Estent elborult.

4. Reggent szép eső. Délest 5 órakor megérkeznek: a bakonybéli prior, Fidéi és Florián.

6. Ebéd Pribila posonyi kanonok és plébanosnál a kertben. A kert ritkaságai a különös nagyságu sárga dinnyék. A bakonybéli apát pro-directorral és directorral (Anzelm,² Aloys), két kanonok (Döme és Hollósy), több pap és városi urak voltak a vendégek. Az ebéd gazdag étkekből és borokból 1 $\frac{1}{2}$ -től 5 $\frac{1}{2}$ -ig tartott s nem kinosan, mert a kedv és beszéd élénk volt. Egy szegény száraz prókator, kit, mint mondják, olykor felesége huz ki borázottan az árokból, sárból stb. jól mulata bennünk a különczöknek majmoltatásukkal.

7-dikén a város tömlöczéből több fogoly kiszabadult és megszökött.

10. Virradóra lassu vékony eső. Az ujságok most tömvék Don Carlos spanyol volt infansnak Angliából Parison át szökve Spanyolországba tett utazásával; meg Grey minister kiléptével. La Mennais lázító könyvét a pápa megátkozta; a szerzőt megtérésre és visszahúzásra intette, a püspököknek imádságukba ajánlotta.³

19. Kezdődtek a kerületi gyűlések az egyházi tizedről. Kölsei tette az indítványt eltörölésükre; ellenük harczoltak jelesebben még: Marczibányi (Trencsén), Palóczy (Borsód), Bezerédy (Tolna) s ezekkel mintegy tizen. Mellettük: Andrassy (Esztergom), Fahnensmidt (szepesi). kiket többen követtek, de közülök mások föntartani egészen, mások megváltatni kívánták.

20. Vendégebéd a residentiában. Délután látogatásomra jött Fogarasy, a bécsi presbyteriumban studiorum director. Köpczös, derék fejű,

¹ Körmendy Krizolog ezidétt házfőnök és gymn. igazgató Komáromban.

² Engelhardt Anzelm, bölcselet doktora, arany érdemkeresztes.

³ De la Mennais abbé — vagy mint a royalistákkal való szakítása után nevezte magát Lamennais — Paroles d'un Croyant cz. művével vonta magára az említett büntetést, melyben a népföltség elveit hirdetve a demokracia apostolává lett. XVI. Gergely 1834. jun. 25-én adta ki ellene Singulari nos kezdetű bulláját. A büntetés azonban nem változtatta meg fölfogását.

jó vonatú férfiú; születésre erdélyi székely; szeret magyar könyveket olvasni; jelesen az Egyházi Tárt a theologiai műszavakért; örömet szerezna is hozzá, ha ideje engedné; *mű, tül* erdélyi ejtése, de inkább barátja a *mi, ti* magyar ejtésnek; de a *tül, rül*-nak ellensége. A presbyteriumban eddig csak 4 magyar volt, jövő esztendőn 7 lesz, két benedictinus és egy fejevári. Vele levelezést kell kezdeni s először is megkérni, hogy a presbyterium állapotját írja le a Tár számára.

21—24. A kerületi ülésben elhatározott, hogy a papi tizedek az egész országban váltassanak meg és sehol terményben ne vetessenek. 23(-i)-ban a bakonybéli apát indítványt tőn, hogy ott, hol a 9-ed mint a benedictinus rend minden birtokaiban már úgy is csak csekély pénzzel váltatik meg, a tizedek terményekben adassanak, különben a szoros arányu jövedelem és költségű rend terhét viselni nem leszen képes. A somogyi és tolnai követek¹ a pótlást a litteratiai tárgy alkalmára halaszták; a többi nem szólott a dolghoz. 23-dikán délután megérkezett Regináld adminisztrátor az apát alkalmatosságán, kivel az apát néhány napra hazamenendő.

Aug. 27. Győrvarm. viceispány Bezzerdy Ignác úr felesége s új házas leánya férjével Ányos Mórcczal, összesen tizedmagával látogatá Bakonybél, hol ez napon tartatott a kerti ház északnyugati termében ebéd. — Ez alkalommal csekély négy napot mulatott honn az apát és ismét fölment Posonba.²

Szeptemb. 17. Döbrentei látogatá Posonban az apátot; kinek ez átadá a tihanyi kézirat másolatát.

18. Az apát Bakonybélbe visszatért.

22. Pesti ut. Pesten Beimel az Egyh. Tár iránt új szerződés, mellynél fogva fizet Beimel a szerkesztésért az apátnak egy-egy füzetűl 120 pengő forintot. Meglátogatá az apát Fidell professzorral, ennek testvérével és Beimel Beimel alkalmatosságán a Kelenföld hegyén épült csillagvizsgáló tornyot, mellynek jelesb műszerei közt találkozik egy nagy cső, millyen csak öt van eddig egész Európában s ez a budai az öt kisebbjeinek egyikök; van egy még nagyobb cső (csillagvadásznak mondják), mellynek kerekded üvege maga ezer pengő forint. Akaránk csillagot is (Venust) látni, de az egymást kergető felhők nem engedék. Megjegyzésre méltó, hogy a segédvizsgáló ur (Titel halála után csak ő maga vagy) tyroli fi, tiz esztendeig szolgál már itt s igen jól beszél magyarul; miként maga mondja, még jobban ír. A neve Albert Ferencz. — Ez alkalommal vette az apát nagy ametiszt, opálokkal környékezett gyűrűjét 85 pengő forinton az Egyházi Tár jövedelméből.

Az 1834/5-diki új rendelkezés. Megmaradván helyben s hivatalban: Willebáld, Regináld, Sándor, Fidelis és Vilhelm, a Komáromba exhortátornak rendelt Zorád helyett jött Venantius,³ mint konyhamester.

Az 1834/5-diki tanuló szerzetes ifjuság Bakonybélben: Tínger

¹ Somssich, illetve Csapó Dániel.

² Ezt az apát már a naplóba írta s az utóbb Pozsonyban töltött időről nem is hagyott jegyzéseket. Nincsenek meg s nem is írja, hogy jegyezgetett.

³ Csontos Venánt, volt esztergomi tanár.

Jusztinián, Job Tobias, Jahn Mainrád, Matuskovics Polykarp, Loitzinger Hyacint, Kováts Beda.

Okt. 6-dikán tartott ülés: a főapáti körlevél fölolvastatott; ezt követték a káptalani szabályok. Az apát, tudván milly hasznos, szívélekedéskeltő lészen tanuló embernek olykor a vidám természetközeli foglalatosság; azt is, hogy egyes ember mindenben nem is jártas, nem is kedvelő, s így a különféle tárgyaknak egyre halmozásuk csak káros lehetne; miután az administrator maga kívánt a belső gondoktól fölmentetni, a következő fölosztást tevő: Regináld administrator egyedül a külgazdaságra ügyelend; a belsőt Venánt konyhamester vezetend; a konyhakert nem különben gondjai közé tartozik; de a mulató kert Fidélf professornak, mint aesthetikusnak bizatik gondja alá, miután ehhez különös hajlandóságát jelenté; a Borostyánhoz vezető fasor, ugy maga a Borostyán Sándor fölvigyázása alatt álland; a méhészség, mint eddig, Vilhelmmé. — Sándor indítványt maga és Regináld nevében, arról tön, hogy, miután a terheket kiki egyenlőn viseli, egyenlőn osztassanak föl a jövedelmek is¹

Irt az apát Gf. Eszterházy Károlynak, mint a pápai uradalom ideigleni birtokosának a gerenczei ut miatt. Ezt az utat a bakonybélieknek kell föntartaniok, de vagy három négy helyen annyira szűk és veszedelmes, hogy csak nagy munka által lehet rajta javítani. Kérte tehát a grófot, hogy szomszéd helységeit, melyek folyvást járják ezt az utat, szolítaná föl annak szükséges tágitására. Mivel pedig a köves alu Gerenczén át annyiszor kell menni s különösen ez nehezíti az utat, melly, ha folyvást és akadály nélkül járható volna, fánk s egyéb hasznaink sokkal jobb áruak lennének: fölcsolítá a nagy lelkű grófot kőhidak csináltatására, melyek, midőn nevét örökítenék, egyszersmind tetemes hasznokat is árasztanának a pápai uraságra, valamint a bakonybélire is. Szép választ adott a gróf s hogy a dolgot megvizsgáltatandja s a mi tőle lehetséges megteendí, igéré.

Elkészültek a kettős szobák: prior előbbi lakását, a déli két elsőt, mert a nyári meleg alkalmatlan vala neki, keleti szobával cserélt, mellyhez rendeli az apát inasa szobáját ajtót vágatva a falon. — Fidel, mint a patikának és a most kezdett érc és ásványgyűjteménynek gondviselője nyerte a mellék szobát, mellyből Vilhelm a nyugati részre a második szobába költözött át. Végre az administrator alatt nyerte a mellékszobát, hogy gazdasági holmijeit könnyebben elrendelhesse. Minden annak következtében történt, hogy elkészülvén a cselédház, most már minden cseléd abba takarodott az egy házinast, ki egyszersmind portás és az apaturi inast véve ki. Most már alatt három, fön egy vendég szoba vagyon, melyeket a konyhamester már meg lehetősen butorozott.

Novemb. Megkérve a főbíró és esküdt (Kopácsi és Balogh), hogy a zavaros helységgyűlés megzabolázására novemb. 1-sőjére jelennének meg; eljött novemb, 2-dikán az esküdt, kinek jelenlétében tartatott a

¹ Egy teljesen csak az apátsági lakókra vonatkozó kis részt elhagytam, mint néhány kis mondatot már föntebb is.

bíró stb. választás; meghatároztatott, hogy az eddig mindenkinek nyílt gyűlésben egyedül a bírák és hűtös emberek jelenjenek meg; kizárva főleg azok, kik eddig zenebonáskodtak.

A Magy. Tud. Társaság ez idén is, miként tavál, törvényellenleg tartá nagygyűlését nov. 3-dikától kezdve, melyre az apát több okok miatt, de leginkább pénzfogyatkozásból meg nem jelent. Az elmaradásra engedelmet kérő levelében kéré egyszersemind az előlülöt, méltóztatnék őt, tekintve az országgyűlése által nehezített állapotát, a társaság rendes munkálatai alól fölmenteni, mi ha a sokmunkálatu philologiai osztálynak sérelmére lenne, helyette vagy melléje, miként a rendszabályok engedik, mást választani a nélkül, hogy a társaságból kitörültessek. Az új tagválasztás esetében ajánlja Czuczor Gerét, most Komáromban a poézis tanítóját. — Ezen egész dologból semmi sem lett, mert az elnök, Teleky József, levelemet csupán az elmaradás mentségeit vélvén magában foglalni, meg sem olvasta. Hibáját későbbben vevén észre, a titoknak által megvallani kívánta.

Az idei borjövedelem:

Kajari uradalmi termés	210 akó
Kajari tized	1260 »
Tinyei $\frac{1}{4}$ tized	280 »
Vörös	20 »
	1770 akó.

Deczemberben megvágatott az egerfa a gerencséri erdőben a forrás bevezetéséhez szükséges csőeknek; haza hozatva folyvást furatik. — Kutaink az egész helységben annyira kiapadtak, hogy a forrásokból kénytelenítünk hordatni vizünket. Különben karácsony előtt jókora hó esett nálunk, de kün kevesebb.

Deczemb. 26-dikán az apát tartotta az egyházi beszédet népéhez. Tüstént Pápára ment Fidélf professzorral, ki szívdobogásban szenvedvén, hamar orvoslást kívánt. Pápán a plebános, Koroncz és volt viceispány Rába kir. tanácsnok különös barátságot mutattak iránta. A musikai kar pedig kedvéért deczember 28-dikán, mely vasárnapra esett, misét adott, mely Moszertől van; az offertorium pedig Diabellitől. A templom ropantsága jóval erősebb kart kíván. Azon este Fidélf nénye, Österreicherné özvegy asszony nál Teindl musikus, Schleifer uradalmi kasznár és maga a ház asszonya concertet csináltak; a vége vacsora volt. Másnap az apát Szanyba kocsizott visszalátogatni az ottani plebánost Szerdahelyit; oda gyűltek: Silberknoll, Csizmazia és még egy plebános. Az apát utitársa Felix, pápai director volt. Deczemb. 30-dikán az apát Egyed professzorral haza utazott,¹ Fidélf gyógyítás alatt hagyván.

1835. Január. Az 1834-ben készült 20 öl hosszúságu cselédház, került mindent fölszámítva 2254 f. 48 krban váltóban.

Belekaptunk a vizcsatornába, mely a malom fölötti derék forrásból huzatik a pajtaréten, Gerenczén, kerten át a konyha előtti folyosóig.

¹ Jankó Felix, illetve Vaszary Egyed.

Dolgozik rajta a zirczi földmérő Müller János. A bevezetett viznek, azon kívül, hogy a mulatságos kertet szökő kuttal diszesíti, a következő hasznai vannak: 1. Kertöntözés, mely eddig fölötte sok napszármot nyelt el. 2. Ferdő, melynek szükében nem kis idő és pénzvesztéssel Ugodra kelle kocszni. 3. Víz a házi szükségletre, mely, kivált e száraz esztendőben, messziről hordatott, kifogyván majd mindenütt a kutak. 4. Árnyékszéli tisztaság. 5. Itató. — Ezen kuthoz a csők gerencséri egerfából készültek; furása egy öltől 25 váltó garas (10 garas ezüst). A vas-puskák Pestről hozattak, egy-egy 36 krajczár váltóban.

Febr. elején látogatók: szanyi, marcaltói, keszei és gyarmati plebánosok, mindegyik külön vármegyéből s még is szomszédok.

Febr. 25-dikén tartatott boldogult Horvát János fejérvári püspök halotti ünnepe, ki januar 16-dikán halt meg Posonban. Ez időben a fejérvári megye egymás után veszte három jeles férfit: Majer kanonokot deczemb. 13-dikán 1834-ben; majd a püspököt; febr. 21-dikén pedig Simonyi vicariust. A püspököt és vicariust Russzek veszprémi kanonok temette. A püspök halotti ünnepére elment az apát is Fidel professzorral. A halotti misét tartá Juranics Antal győri püspök; magyar beszédet monda Szalay Imre veszprémi kanonok, a dicsőítő misét Sztankovics János tanácsnok és czimzetes püspök. Jelen voltak Szmodics és Russzek veszprémi kanonokok és apátok; Dreszmicser és Hohenegger győri, Cseh és Bartfay váczai kanonokok, Frankl rátóti prépost, kik mindnyájan tettek szolgálatot. Az apát az absolutionariusok közt volt. Horvát kövér, nagy testű, rövid nyaku; színre barátságos, szájra lármás, tudományra kérkedő, vallási és magyar litteraturai tekintetben különcz, makacs, intolerans; nagy hazafinak szeretett látszani; de a divatozó gondolkozásnak folyvást elleneszegült, gyűlölt mindent, mit Ő nem gondolt. A Magy. Tud. Társaságnak, melynek jó későn lőn tiszteleti tagja, esküdt ellensége, gunyolója minden ujításnak. Májer hazafi saját értelmében; barátságban szives; önmagában szép ész, tüzes beszédes, könnyen rágalmazó, hirdadász, irigy, hőrsökökös, ellenmondást nem tűrő, tanítani szerető.

2-diknak éjféltutáni 1 órakor mult ki. I. Ferencz apost. jó királyunk ez árnyékvilágból. Kevéssel előbb oszlatá el a semmit nem tevő erdélyi országgyűlést. A legjobb fejedelem!¹

6. Az apát hivatva a főapáttól Pannonhalomra utazott, némi utasításokat veendő az országgyűlési tárgyak iránt. Ezuttal magával hozá a bakonybéli és sz. gáli uradalom közötti peres actákat, melyeket administratorának ada átvizsgálás végett. — Készületek a pozsonyi utra.

(Pozsonyba) érkezés marczius 14-dikén.² Megrendelve a billiárd golyóbisok 78 forinton váltóban, a régi kisebbek bevétettek 25 forinttal. Küldve 6 üveg pozsonyi pezsgő.

13. A personalist hasztalan vártam.

¹ Guzmics, ki imént mutatta meg, mily alapos mester a rövid jellemzésekben, I. Ferencz iránt érthető és menthető okból elfogult. Az 1835 jan. 29-én kelt rendelet azért oszlatta föl az erdélyi »conventus«-t, mert az ellenzéki a kormányval szemben nagyon is a seb gyökerére tette a kését.

² Pozsonyi Gyűlések 1835.

17. A personalisnál. Országgyűlés. A palatinusnak gratulacio különös küldöttség által; a szóló, mint mindig, Németh praelatus. Ezután a megholt király halálán kiöntött fájdalom, az uj iránt hódolás küldetett át a főrendekhez. Szóló Guzmics.

18. Országos ülés. A personalis és censorok közti vita. Az utolsók vesztettek. Ebéd Villaxnál. Ebéd után gratulacio Almássinál, Vurum, Kopácsi püspököknél; egy sem volt otthon; billetek hagyattak vagy aláírások.

19. Szabó Béla és Török József az apátnál. Ebéd a győri püspöknél. Ezután látogatás a zirczi apátnál, ki torok fájásban szenvedett. (Horvát püsp. 110 ezer adósságot hagyott, melynek csak felét üti föl hagyott holmije!)

20. A nagy küldöttség Bécsbe kineveztetett.

22. Szepessynél látogatás. Beszéd az asztali és egyébnemü fényűzés hiúsága s ártalmái; püspöki taxák és adósságok. Sz. irás fordítása, melynek megbírlására fölkerlte a püspök az apátot.

April 5. Nagy ebéd az apát nevenapján. Vendégei Villax, Nehiba,¹ Karner és Karamusza (zágrábi kanonok).

11. Elegyes ülésben fölolvastatott a kir. resolutio az urbéri ügyben. Kerületi ülésben különféle indítványok. A többi között Bőti, bihari követ: hogy az uj király mondjon le a császári czimzetről; vagy, ha meg akarja azt tartani, előbb irassék magy. királynak.

13. Az apát Nehiba kanonokkal Bakonybélbe utazott a husvétii ünnepekre. Ott a forrásvizet az udvarig vezetve találta.

21. Az apát és Nehiba Pannonhalmon. Itt lelék Fejér prépostot.

22. Posonyba visszautazott irgalmatlan szélben és porban.

23. Egész nap eső. — A KK és RR. folyvást a resolutioban munkálkodnak testületileg; legtöbb bajt szerez nekik a legelő.

28. Az apát Nehibával Sz. Györgyöt és Bazint járta meg. Kellemetes nap, első szép napja a nyiladozó tavasznak; a régen ohajtott esőkre buza növése mindennek deríté föl a lelkét s emelé a jó Teremtőhez. — Reggeli 9 órakor érének Sz. Györgyre s egyenest a kegyes iskolai papoknál szállánk ki. A szép reg mindenkit szabadba csalt. Épen az utolsó volt indulatban a hegyeknek t. Kertész ur, a moralis, pastoralis és paedagogica tanítója. Mivelt szívü lelkü férfiú, mintegy 40 esztendő, szőke piros, közepmagasságu s vastagságu, magyar, francia, német nyelvű. Társalkodása vidám, kellemes; beszéde szép tanultságot nyitogat. Ez örömmel ajánlá magát vezérül . . . Utunkban megtekinténk a plebánia templomot, melyet a tizenhatodik században lutheristák ragadtak ki a kevés számra olvadt katolikusoktól. A templom közép nagyságu, magas födelü inkább mint falu (igy vannak erre a templomok építve), belől két fekvő emlékkő márványból, fölirással, sz. györgyi gróftól éltető. Látszik, miképen közfállal választatott el a nagy résztől egy kisebb kápolna formán hajlék a visszaszorított katolikusok számára. Most az egész templom ismét a katolikusoké. Egyéb jelesség a templomban

¹ Kalocsai kanonok volt.

nincsen, minthogy a nagy oltár gipszfejerü kövekből, kőalakokból áll. Az építvény régi. — Innen fölemelkedik a vár felé. Gyönyörű völgyek lejtnek a hegyek között s szőlők terülnek el a hegy oldalain; gyümölcsös lábainál. Itt először hallám az idén a fülemilét. A vár maga semmit sem mond. — Visszatérvén a piaristákhoz, már mind otthon valának. Először a rektorhoz menénk; somogyi fi, mintegy 55 esztendő, jólelkű, egyszer(ü) beszédű, de beszédes, anecdotázni szerető. A többi közt ezt is beszélé: Veszprémben iskolát látogata Novák Chrisostom,¹ egy tót gyereket a magyarországi földabrosz mellett kérdé, elmondva Pécsről merre vevé utját Veszprém felé, ha valljon jól tevé-e utját? A gyermek: »Áj, ubi vagatur Vestra Dominatio?« »Qua ergo debuisssem venire?« »Nus! hac et hac debuisset ire« s helyesen elmutogató az abroszon az egyenesb utat. — Majd a dogmaticae professzorhoz menénk, kit társam előbb ismer vala. Egy komoly, de nem komor, mintegy 45—8 esztendő férfiú. Nála a collegiumtól néhány jó dogmatikus könyv, saját könyvtárában a kötés tán többet ér mint magok a könyvek. Vegscheidert jól belülről voná ki, mint tiltott könyvet. Itt a két professzorral nem unatkozva tölténk el az ebédelőtti időt. Már előbb kíváná tőlünk tudni a rector, ha ebéden megmaradnánk-e nálok. Ez vala szándékunk. Rövid, de jó ízű ebédjeket igen jó sz. györgyi bor fűszerezte. Cávét a fölkelés után adának, melyből mi vendégek nem ivánk, mert nem szoktuk. Az egész család egy asztalnál: rector, spiritualis, két theologiae és négy grammaticae prof., kik közül kettő concionator is (német és tót, mert a lakosok ilyenek, többnyire a tótok katolikusok, a németek lutheristák) duplici honore digni; tíz fölöttözött theologiai hallgató, három convictor. Az asztali beszéd magyar, közbe diák, soha nem tót vagy német.² Épületesen vevém észre, miként a piarista fiatal theologusok nem a piarista Alber imádóji, sőt elég világos főt árulnak el hódolni a jobb theologiai elveknek és rendszernek s bátor a dogmatikus saját könyvtára tömve Alber könyveivel, úgy látszik még is, nyugszanak azok inkább diszes kötvényekben, semmint használatnak. Ellenben Dobmayer, Guzmics az író asztalon eléggé koptattaknak látszanak. Szólánk a racionalizmusról s a tanító helyes észrevételeket tön. A szeretetre igen ajánlkozó Kertész szünnapokban hosszas utazásokat szokott tenni és pedig gyalogolva. — Sz. György szegény kir. város; benne a mindennapi szükséges holmikat sem találni föl s mindenért Posenba kell futkosni, mondá a rector. — A theologia eddig e tudós rendben csak két esztendei folyam volt; jövő iskolai esztendőben kezdődik itt is a rendszeres négy esztendei folyam; Gyöngyösön csak fele adatik a theológiának, másik fele Nagy-Szombatban. — Ebéd s kölcsönös búcsúvétel után fölülénk bérkocsinkra és a szomszéd Baszinba rándulánk, mely Sz. Györgytől csak félórányi járat. Erről mondák sz. györgyi vendéglőink, hogy csinosb is, gazdagabb is

¹ Bakonybéli apát volt, majd a Sz. Benedek-r. eltörlése után pécsi főigazgató, a rendnek 1802-ben történt visszaállítása után pannonhalmi főapát. Mint természetes észjárásu magyar embert mutatja be Vas Gereben.

² Érdekes jelenség, mennyire kidomborítja Guzmics minden lehető esetben a magyarság iránt való érdeklődését.

amannál, s benne a kereskedés dívik, összeköttetésben állván a gazdag piaczu Nagy-Szombattal és Posonnal. Úgy találánk; de mielőtt a városba érünk, eltört kerékszegünk s kerekünk kidült; mit sem a sebes hajtásnak, sem az út rosszaságának nem tulajdoníthatni, egyedül a rossz szerszámnak és gondatlanságnak. Szerencsénkre jót épen az uradalmi hajdu, kit a bérkocsis tótul kére föl segédül. Elég jó szívű volt a hajdu ezt tenni s én őt néhány garassal jutalmazni. Baszinban csinos épületekre akadánk, egészen más alakukra, mint az idomtalan Sz. Györgyben. Mert társamnak a capucinusok között volt ismerőse, ide is bemenék, de sem őt, sem pátert nem lelénk, kik Bécsben, Posonban voltak el De pótlák helyeket az ujonczok, hárman. Szinte mind a három tót legény, de ketteje meglehetősen beszélé a magyart, egy vágújhelyi szülött még nem mere nyelvünkön hibázni. — A mindenütt, törvényük szerint, szűk és szegény lakúak között még is minden ujoncznak külön szobácskája vagyon; egyikét, a beszédesebbit megtekintém; egy ágy, egy szűk íróasztalu almárium s egy szék volt minden bútora, s ez elég a világtól elvált nevendéknek. Egy félívní írás feküdt asztalán s nem kérdezve mi volna az, önként monda, hogy új provincialisuknak készít hódoló beszédet. Jó ösztön. — Megjáránk a kis várost, míg kocsisunk szegyet csináltata tengelyébe s vissza indulánk Sz. Györgyön át Posonyba.

A sz. györgyiek nem különben mint sok más szőlős gazdák megvesztegetik különben híres nevű boraikat; ezzel azt nyerik, hogy vevőik csak akkor találkoznak, mikor a szomszéd hegyekről már elhordatott a bor; ekkor is 3—4 forinttal olcsóbban kél az övék mint a szomszéd récseieké. Ez gyümölcse minden mocskos nyerekedésnek és legyen. A piaristák is bírnak ott 4 szőlőt, két kertet, egy pár hód szántó földet, melyből a költségnek fele kikerül.

Május 13. Estéli 5¹/₂ órakor kezdődött az eső s tartott egész éjen át más nap estéli 6 óráig. Éjent tiszta. Reggenti 7 órakor ismét esni kezdte s hatalmasan esett délig. Az esőzés, közben közben szűnve is, tartott 18-dikáig. S így végre átázott az 1834-diki februáriustól 1835 májusig szomjuhozott föld. Minden gyönyörű a mezőségen. A gabonakereskedők, kik eddig fukarkodának gabonájokkal, a kétségbeesésig boszszankodnak, a gonoszok!

22. Kerületi ülésben a somogyi tizedben a vármegye által föladott sérelem iránt mellette a somogyi követ, Somssich, ellene az apát szólván, az a sérelmek közül kihuzatva maradt.

28. Döménél és a seminariumban látogatás. A seminarium tiszta. Döme megmutogató házi kertjét, melyben különféle virágok, többi között nooa, 2 pengő forinton vétetett, melyből a nádor nyert egyet ajándékol; virága tányérből virág terjedelmű. A hernyók ellen szappanviz fecskendezés. Rózsadomb; a barackzfák a faltól elmozdítva folyosói föstött karzat mellett. A hortenszia télen át is dupla karika között fődve. — Képeit megmutogató. Egy Madonna Jézussal, copíált 200 pengő forint. Ennek kicsi massa Schmidttől, posonyi művésztől, ki ezidén s e hónapban halt meg. Egy képgyűjtemény bécsi közönséges jelenetekből. Igen természetes rajzok.

Junius elején érkezett haza az apát. Még is készületlenül találá a kutat. Az elkésés oka a réz és ólomcsők valának, melyeket maga Müller akara helyben önteni, de többbizbeli megkisértése sükertelen maradt. Tanuld meg: mindent a maga mesterével csináltatni! Csakugyan elkészült az egész jun. 27-dikén, mely napon ismét megjelentek; Breszcsenszky Adalbert, ki az első libellatiót tevő, taval épen ezen a napon és Wurda Károly Győrből; Szeder Fábian Pannonhalmáról. Minden haszonvétellel az egy itatót kivéve, mely iránt az administrator nem tud megegyezni a néppel.

Julius. E hónapban tartattak az examenek. A tanítói hivatalra megkivántató előkészületi examenek ugyan már junius elején tartattak, nem a fő-director előtt, ki véletlenül lebetegedett, hanem győri akademia pro-directora, Kutsera Marian előtt. Most pedig examenek tartattak a diplomatikából és a klassikai litteratúrából. Ezeket megelőzve az apát Fidel professzorral meglátogató a dömölki apátot, ki a tél elején Posonyban nehéz betegséget kapott, tavaszra haza menván lassadan gyógyult; most már egészen visszanyeré egészségét. Innen Szala vármegyén át Tihanyba és Füredre utazott az apát. Ez utjában Pápáról kirándult Gannára; megnéze a mausoleumot;¹ vissza utját a Tapolca forrásainak vevé és a papiros malomban vala.

Miként gyarapult, szépült ez esztendőben a kert a szépizletű, örömmel fáradozó Fidel professor fölügyelése és egy értelmes, munkás kertész keze alatt. 1. Fidel professor leírásában.² Milly szép örömek ezek nekem! Vedd Isten éretűk hálámat s áldd meg a kedvemért illy szívesen munkálokat erővel, egészséggel! Tarts meg őket egymás iránt szeretetben, egyeségben, melyet az irigy, hazug fondorkodás soha többé meg ne zavarjon.

Julius végével a főapát haza rándulván, magához kívánta prof. Fidellel az apátot. Kiadá a tanítóknak tiszteleti díjokat 20 és 20 pforintokban. Egyszersmind az apát kívánatára bakonybéli lelkésznek Polák Sándor helyett . . . Vaszari Egyedet, most pápai professort igéré. Csak hamar ezután megérkezett az új rendelkezés, egyedül Bakonybélben s e miatt Pápán történvén változás. E szerint a bakonybéli háznak lakóji levének jövőre: n. t. Kováts Willebáld prior és prof., t. Spirák Regináld administrator, Csontos Venánt konyhamester, Vaszari Egyed plébános, Nyuli Vilhelm segédlelkész. Tanulók: Strommer Gál, Kopeczky Hilár, Holler Engelbert, Simonics Gábor, Horváth Lambert, Ráth Pál.

Ezeket fogadván aug. 29-dikén megindult az apát Fidel professzorral a Magy. Tud. Társaság nagy gyűlésére. Vette pedig utját Pécsnek, hogy e megyében létező hajdan pesti iskola társát, Farkas Józsefet, ki most kanonoknak vala mint szási plébános följajánlva, meglássa. Utjában megszálla Mező-Komáromban t. Hegedüs plébános urnál; ez által Regélyre kalauzoltatott testvérjéhez, az ottani plébánoshoz. Regély hajdan erősség,

¹ Az Eszterházy grófok családi sírboltja, fölötté kupolás templommal Nagy-Gannán. (Veszprém m.)

² Beélynek leírása megvan Guzmics kéziratai közt a pannonthalmi könyvtárban.

mellynek nyomai látszanak. Innen Závodra Hermann plebánoshoz, ki őt maga kalauzolta Szászra. Ez a regényes és népes helység a Mecsek alatt fekszik éjszakra; püspöki birtok derék plebánia-házzal. A derék társ, szíves barát baráti karokkal fogadá hajdan társát s folyvást barátját. Fidelnek különösen tetszett ez a természetes, egyszerű, nyájas, vidám kedvű férfiú, valamint átalán Tolna és Baranya minden papjai, kikkel összejövének.¹ Itt tudánk meg, hogy a nagy lelkű püspök, B. Szepessy Ignác, ki csak most kezdte lábadozni súlyos nyavalyájából, melyet rendkívüli buzgalma, alig pihenő, fáradhatatlan munkássága vonzott rá — megtudván előre Pécsre szándékamat, mely a nagy gyűlés későbbre halasztása miatt nem különben halasztva volt, egy ideig otthonn várt, majd Nádasdon, végre megtévén rendelkezéseit elfogadásomra, Mohácsra utazott. De én Farkas barátom kalauzsága után a bakonyihoz igen hasonló mecseki rengetegen át utazván Pécsre, nem a püspökhöz, hanem Juranics László kanonokhoz szállottam s ide szállandó, ha a püspök otthonn lett volna is, eleve tett ígéretem szerint. Itt megnézegeténk mindent; az új iskolai intézetet, a két könyvtárt, mellynek egyike egészen Szepessy könyveiből áll. Itt minden nemes izléssel készült, tágas és tiszta. Megnézénk a roppant templomot, mellynek külje egyetlen, belje tiszteletre gerjesztő. Fölmenénk a négy toronynak egyikébe. Látni az előttünk elterült gyönyörű vidéket. A nem püspöknek, hanem inkább sz. Ferencz fíjainak készült püspöki lakban épen a levéltár volt munkába, mellyben minden átvizsgálva, följegyezve, külön osztályozva. Egy billiárd is ötlík szemembe; de a püspök nem billiárdoz, pedig ez volna neki hasznos multság, de sakkoz s ez nem neki való. Másnapon Juranics lovain és Juranicscsal elrándulánk Szigetvárra. Sok maradványa van itt még a hajdan hőskornak, s a templom azon dicső, bár szerencsétlen történetnek emlékét egyes festésekben mutatja. Egész utunkban a legcsinosb plebánia házakat találtuk, itt a legrozzantabbat, melly minden pillanatban lero-gyással fenyegeti lakóját. A mezőváros elég diszes. — Pécsről Mohácsnak vevénk utunkat s ott egyenest a püspökhöz szállánk, kit egy nem különben betegeskedő fiatal professor társaságában találánk. Igen szívesen fogadtatánk; a püspök humanitása módnélküli. Lejött velünk a kertbe; fő gondja, hogy mindig jobbot engedni, nem kevés bajába került velem, ki hol ide ugrottam, hol oda, megnézni ezt és azt, nem vigyázva arra, mire ő ily gondosan ügyelt s így nem egyszer ütközénk egymásba. Már a kertben kért az igen lélekismeretes főpap, hogy — pénteki nap volt — meg ne botránkozzunk benne, ha majd őt húst enni látandjuk az ebédnél. Mondván, hogy tekintve gyengélkedő állapotát, épen az ellenkezőn fognánk megütközni, miután maga az anyaszentegyház főmenti az ilyeseket. Életében, mond, soha bőjtí napon húst nem kóstolt. Baját maga is megerőltetésnek tulajdonítá, mellyel szünet nélkül dolgozott. Mondám (mert tudtam, hogy embereinek sem szokott pihenést engedni), hogy, a ki mérsékeltesen dolgozik, többet, mert tovább dolgozik. Ő azt

¹ Az első hely ez, a hol Guzmics a naplóban elszólja magát s nem per »az apát« beszél magáról, mintha más vezetné a naplót.

hitte, hogy eleget pihenhetünk a más világon.¹ Én pedig, hogy majd ott fogunk még szünetlenül munkálkodni, itt a test többszöri pihenést kíván. Elhallgatott. Csudálom ritka nagyságu narancsait és citromait. Nádasdon, mond, több is van és nagyobbak. Helyesen tévé, hogy lakának előrészt egészen beárnyalló álléját kivágatá. Egyik szobában festve van a mohácsi veszedelem; különben az épület középszerű, aránynélküli és üres. Fölmenvén szobájába, ebédig itt csak magam valék vele. Beszélgeténk az országgyűlési dolgokról. Kitetszik, hogy ő nagy és makacs aristokrata, szorosan ragaszkodik a régi constitúcióhoz és szabadalmakhoz, semmi reformot nem akar, igen alkalmazást, a hol szükséges. — Ebédhez ülven Fidé professortól, ki neki ellenében ült, nem különben engedelmet kért a hus ét miatt. Én mondtam: Laxusabb, semhogy megütököznék benne; Fidé érzé, hogy e mondásom a püspök előtt gyanussá teheti orthodoxyáját, tagadá, hogy ő laxus; a püspök pedig megjegyzé, hogy ő miatta laxus ne legyen. Rövid s hamar ebéd. Ez után a sz. Ferencz fiait látogatánk meg én és a két professor. Ők itt tanítók a kis gymnasziumban; lakásuk elég csinos és belmajorságuk van; nagy darab föld, töbnyire szőlővel ültetve, mellyet csak ezelőtt vert meg a jég. Ritka kényelem a tanítókra nézve, hogy naponként a város viteti őket kocsin iskolába ennek távolsága miatt. Végre búcsut véve a nagy püspöktől, tovább indultunk s erős három napi utazás után — fájdalom! az útnak sok helyen — bátor pósta ut — homokossága, darabossága, szóval csinatlansága miatt, vergődtünk be Pestre. Itt Fidé testvérjéhez, én a Nádorról nevezett fogadóba szállánk. Ez, a mellyben eddig voltam. Pesten a legkényelmesebb fogadó, melly semmit sem enged a legjobb bécsieknek. De meg is van szállva úgy, hogy, a ki előre nem bérel, az bele bármi szakában is az esztendőnek haszontalan hajtat. Mellettem innen olaszok, onnan angolok voltak szállva.

Közli: SÖRÖS PONGRÁCZ.

ISMERETLEN HUNGARICUM I. LIPÓT KORÁBÓL.

(Adat a hitvitázó irodalom ismeretéhez.)

A sárospataki református kollégium könyvtára egyéb megbecsülhetetlen kincsei mellett egy szintén nagyérdékű, de eddig egyáltalában figyelemre nem méltatott nyomtatványt is őriz. Figyelmen és vizsgálaton kívül maradását minden valószínűség szerint az a körülmény okozta, hogy címlapján nemcsak a szerzője nincs megnevezve, hanem nyomatásának a helye és ideje sincs feltüntetve, és így még a nagynevű Szabó Károlynak, a különben oly gondos és lelkiismeretes kutatónak sem költötte fel az érdeklődését itteni buvárkodása közben. Betűhű címmása:

¹ Szegény Guzmics olyan orvosságot ajánl, a melyet maga nem vett be. Aránylag korán történt halálát épen a munka és szórakozás, üdülés közt való mérték nem tartás okozá.

Lelki Fegyvertarto

Ház,

Kiben elégséges ragyago

és tündöklő fegyver találtatik, és a' szép

JESUS OSKOLÁJABAN Vitézkedőnek

adattatik, mellyel minden Eretnekeket

és tévelgőket meg-győzhetnek és leront-

hatnak, építettet a' megmozdíthatatlan kö-

sziklán egy kegyesség szerető és minden igaz

keresztyének Lelkek idvösségit szívből

kíváno Anonymus által

IDEGEN ORSZÁGBAN.

A cím felett két angyal egyik-egyik kezével egy koszorút tart, másik kezében pedig mindkettő egy-egy galyat fog. A cím első pilla natra a »Lelki Fegyverház« című XVII. századbéli, szintén névtelniű, még pedig idő folytán több ízben megjelent munkát juttatja eszébe az olvasónak, a melynek különbözőségéről azonban mindjárt meg lehet győ ződni, hiszen már csak az is óriási eltérés közöttök, hogy ez a másik római katolikus munka, míg a kezünkben levő egy lutheránus írónak a műve, még pedig polemikus irányú és jellegű, annyira, hogy valaki a munka címében az utolsó két szó elébe a közvetlenül megelőző szavakra vonatkoztatva közbe szúrta, hogy »a ki vastag Lutheranus volt«.

A címlap említett titkolózásánál fogva tehát több megfajtagdó kérdés áll előttünk. Egyik felől, hogy mikor jelent meg és hol nyomtatott ki e könyv, a másik felől, hogy vajjon ki írta? Nehéz kérdések mind, de ad felőlök némi csekély, de kielégítőnek épen nem mondható útba- igazítást maga a könyv szövege. A megjelenés, illetőleg szerzetés idejére nézve megczáfolja Sándor István »Magyar könyvesház«-át (Győr, 1803.), mely 237. lapján XVIII. századbéli nyomtatványok közé sorozza. Ám nem- csak tévesnek tünteti fel e nagy általánosságban megállapított tágas időközt, hanem ki is cseréli egy sokkal szűkebbre szorítottal abban a részletében, melyben elbeszélvén egy »I. Leopold császár és koronás király urunk ő felsége roppant városában Bécsben« történt dolgot, az I. Lipótól való megemlékezéshez zárjel közt hozzáfűzi: »Kit az Jehova Isten az hold szarva és liliomi rendek ellen napkelet s napnyugatra tovább is diadalommal, győzdelemmel, dicséretes triumphusokkal, laureával s zöld borostyán koszorúval ékesítsen!« Nyilvánvaló belőle, hogy abból az időből ered, a mikor a törökkel és francziával viselt háborúk diadal- masan folytak, de még nem fejeződtek be, tehát az 1699-iki karloviczi, sőt az 1697-iki ryswycki békekötést is megelőző évekből. A még Lipót alatt megkezdődött spanyol örökösödési háború nem vehető számításba, mivel ezzel egyidejűleg sem az ő életében, sem annak egész tartama alatt, még a rastadti béke után is egyideig nem újult meg a Török- országgal való háború. Így tehát I. Lipótnak és szövetséges társainak XIV. Lajos, franczia király ellen 1688-tól 1697-ig folytatott hadjárata alatt, a mikor a török elleni küzdelem is még mindig tartott, kellett ennek a könyvnek megjelennie.

Helyesen járt el ennélfogva Petrik Géza, midőn a »Magyarország

Bibliographiája 1712—1860» című munkájába nem vette föl, habár ez öntudatlanul, épen elnézésből is történhetett, sőt esetleg azért is, mert talán valamennyi fővárosi nagy könyvtárból hiányzik ez a mű. Ellenben helyet fog találni majd a Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtár I. kötetehez kiadandó pótkötetben.

Fölvethető volna ugyan, ha minden áron ellenvetéseket akarnánk támasztani, hogy hátha 1711 után jelent meg, a mikor nem lévén szabad a katolikusok és vallásuk ellen szóló könyveket nyomtatni, félrevezetés szempontjából csak antedatálta az ismeretlen szerző az I. Lipótra vonatkozókkal. Ámde akkor miért nem antedatálta arra a korra, a mely közelebbi is volt volna s a melyben mégis csak inkább jelenhetett meg polemikus mű, vagyis a II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának idejére? és miért épen olyan időszakra, a mikor nemkülönben tilos és félős volt a protestánsoknak polemikus munkával előállani, annyira, hogy még ha megtámadtattak is, nem mert és nem merhetett síkra szállani senki közülök? Egyébiránt a zárjelben irottak a szövegből láthatólag egyáltalában nem valami különös célzatossággal, csak épen alkalmilag, mintegy királyhűségének kitüntetésére jöttek ki a szerző tollából.

Egyébiránt az a pár évtizednyi esetleges különbség, a mi az általam ekként feltett, de teljességgel meg nem engedett antedatálás folytán a szereztetés idejére nézve előállhatna, csupán annyit változtatna a mű érdekességén, hogy nem szerepelhetne 1711 előtti nyomtatványul, mivel valami kevéssel, semmiesetre sem sokkal, későbbi eredetű volna. Érdekességét akkor is megtartaná, mint ebben a korszakban olyannyira ritka ságszámba menő protestáns magyar polemikus munka, és megtartaná annál a kiváló becsű korfestő bevezetésnél fogva is, melynek fontosabb részleteit épen ezért mindjárt szóról-szóra fogom közölni.

E változhatatlan és elvitathatatlan érdekességére tekintettel kutató marad továbbra is írójának kiléte és a munka nyomtatási helye. Ez utóbbiról semmi tekintetben nem tudok tájékozást szerezni, azonban az a körülmény, mely szerint a címlap »idegen országban« kiadottnak állítja a könyvet, s a nyomtatási hely még sincs rajta megnevezve, holott erre semmi ok nem lett volna, ha csakugyan külföldön jelen vala meg: azt a gyanút ébreszti föl bennem, hogy talán valamelyik hazai nyomdának a terméke és a külföld emlegetése már csakugyan félrevezetés céljából történt. Akik az azon korbéli nyomdák betűit és jelvényeit nálam jobban ismerik, alaposabban hozzávethetnek a hely kérdésének megoldásához, ha a könyvet személyesen megtekintik.

A szerzőre vonatkozólag maga a mű szolgál néhány életrajzi adattal, de ezek csak abban az esetben volnának értékesíthetők, ha valahonnan vagy valami módon meg volna állapítható, hogy ki írta azt? Erre némileg többnek mondható útbaigazítást ad a munka sáropataki példányának egy érdekes sajátossága: a szerzőt kicsúfolni igyekvő széljegyzetekkel van ugyanis ellátva. Kétféle írással, tehát ketten tettek egyes részletekre csipkedő, gúnyolódó megjegyzéseket. Ezekből aztán kitűnik, hogy mindketten ismerték, vagy legalább is ismerni vélték a névtelen író, a kiről e megjegyzésekből — természetesen nem feltétlen

hitelességgel — annyit lehet megtudni, hogy a keresztnéve Antal volt, s valamikor iskolamesteri hivatalt viselt Győrött, hova vissza óhajtott menni papnak is; valószínűleg Hegyfaluban működött, vagy meglehet, hogy ott született; járt Tübingában is, ahonnan valami esetéről szárnyalt hír. Szinte hajlandó volna azt hinni az ember, hogy Lövei Balázs vagy még inkább Hegyfalusi György az író, ha a széljegyzetekben nem egyszer emlegetett Antal név ennek útját nem állaná.

Sajnos, a könyv csonkán van meg a sárospataki kollégium könyvtárában. Az E. 3 levéllel végződik a meglevő rész, mely tehát a címlappal együtt tizenkilencz negyedrévű levélből áll. Az ezután következő levelek hiányoznak s már akkor is hiányoztak, a mikor Szombathy János, ez a nemcsak tudományánál, hanem páratlanul buzgó munkálkodásánál fogva is örök emlékü könyvtárnoka a kollégiumnak, 1797-ben egybekötötte több más apróbb művecskével, melyek közül a legrégebb 1657-ből, a legújabb 1751-ből való.

A címlap belső oldalán egy ügyes verselésű, gördülékeny menetű költemény foglal helyet, mely szószerint a következőképen hangzik:

Életem folyását,
Sorsom változását
Im előben terjesztem,
Édes Hazánk Fia,
Bujdosók Istápjá,¹
S rövideden megfejem.
Meglátod ezekben,
Mint tiszta tükörben,
Csak ne szánjad olvasni,
Mely sötét ködökben
Habos tengerekben
Eveztem félelmesen.
Sokszor az halálnak,
Dühös vad-állatnak
Torkába estem volna,
Ha az édes Jézus,
Mi Váltásunk, Krisztus
Engem nem őrzött volna.
Szenvedtem keményen
Mint sok Jámbor régen
S igen megróbáltattam,
Mint arany a tűzben,
Szép buza szérőben,
Erősen rostáltattam.

Kit ha jól megvizsgálsz,
Szívülről examinálsz,
Zöld Laurust nyersz Mennyegben.

De nyilván hasznomra
Volt az, s nem káromra
Hogy így köllett szenvednem.
Azután megleled,
Miben álljon hited,
Igazulással együtt.
És hogy egy igaz Hit
Elhiggyed idvőzít:
Megmutatom szép renddel.
Fegyvertartó Helyből
Lelki épületből
Villagó Fegyvert hozok
Továbbá, s kezdedben
Adom, hogy erősen
Viaskodjál én velem,
A Krisztus Táborán,
Életünk pályáján
Fuss és harcolj mellettem
Az ellenség ellen,
Ki miatt sok izben
Veszed(e)lomben forgasz.
Mi Conscientia?
Kisértet Oskola?
Rövid summában vettem.

A munka maga ezzel a megszólítással kezdődik: »Jézus oskolájában vitézkedő keresztyén atyámfia!« Azután következik az értekezés bevezetése, melynek történelmi és korrajzi szempontból fontos részleteit némi kihagyásokkal közlöm, jegyzetekben mellékelve hozzá az ellenséges indulatú olvasók gúnyos észrevételeit, még pedig oly módon különböz-

¹ Hogy kit ért alatta, elképzelni se tudom. Thököly Imrét?!

tette meg őket egymástól, hogy az egyiktől származókat *A.*, a másiktól származókat *B.* jeggyel látom el. Minthogy nekem is lesz pár megjegyezni valóm, a magam észrevételeit dőlt betűkkel adom amazok mellé. Ime az eredeti szöveg:

»Ha én ebben a sok változásoknak és háboruknak sötétes ködeiben (holott minden rendek az aranyos és sz. békeséget, nemkülönben mint a szarvas a szép hives patakot velem együtt áhétozva kívánják) ama megkoronázott profétával sz. Dáviddal zsoltárinak 77-dik és 113-dik részeiben rövid életemnek előbbeni elmúlt idejére és esztendeire egy kevéssé visszatekéntek, bizonyára nem kicsény okokra nézve adhatok véghetetlen hálákat az én édes Istenemnek; rész szerént, hogy ő sz. Főlsége mindazon időknék folyásában is annyi szeretetét és jóságát mutatta hozzám, és méltán mondhatom Dáviddal: Uram Uram ki vagyok én? És micsoda az én hajlékom, hogy te mind eddiglen vezettél engemet? (2. Sam. 7. v. 18.) És a jámbor Patriarchával sz. Jákobbal: kisebb vagyok minden irgalmasságidnál és igazságidnál, melyeket a te szolgálodon tettél. Gen. 32. 10. Kiváltképen való kegyelme vala penig az az Istennek, hogy nem ama keresztény vért szomjuhozó Török Császár, avagy Tatár Chám országában valami pogányoktul, hanem a keresztyénség között böcsületes és Istenfélő szüléktől szármoztam, és az kegyelemnek országára az ujonnan szülésnek földjével megmosattattam, kereszteltettem és promoteáltattam. Mely jótéteményét és kegyelmét öregbétette rajtam azzal is, hogy helyes elmét és okosságot adott a szabad és nemes Deáki Tudományoknak megtanulására, és mediumot s jó alkalmatosságot szerzett a Fő Oskolákban bizonyos ideig való hasznos mulatásra. És jóllehet, a Dávid Profétának szava szerént (Psal. 27. 10.) Atyám és Anyám kicsinykoromban elhagytanak engemet, mert hamar egymás után kiköltöztek e siralom völgyéből, és a Cherubin és Seraphim Angyalokkal és minden Mennyei Szentekkel a dicső Sz. Háromságot elfáradhatatlanképen az harmadik Égben áldják, magasztalják, tisztelik és kiáltják: Sz. Sz. Sz. a seregeknek Ura Istene, teljes mind a széles Föld az ő dicsőségével. (Esa. 6. v. 3.) Mindazon által az Ur Isten kegyelmesen fölvert és magához kapcsolt, mivelhogy sokrendbéli jámbor Istenfélő keresztyén Pátronusokat s Promotorokat támosztott énnékem. Kik közül nimelyek, édes Anyánknak, az igaz Ecclesiának rettenetes és kimondhatatlan nagy kárára, nékem penig életemnek utolsó terminusáig való keserűségemre s fohászkodásimra, az bölc Istennek Decretumából és végezéséből ez ravaszsággal, irigységgel, fősvénységgel, fajtalanossággal és egyéb vétkekkel teljes Világbul az Urnak Hegyére (Psal. 15. 1.) felvűttenek, és az idvözült Leikkel szépen zöngedeznek. Kiváltképen te, O Magyarországnak hajdanában finyes Csillaga! O Sion Leányának és böcsületes Községnek ki valál Oszlopa! Kinek Surculusi elszüilledve vadnak. A Te bölc tanácsodbul, ajánlásodbul s dicséretedbul esett, igazán megvallom, hogy az homálybul kiszabadulván, a kívánt világosságra jutottam. Te vigasztalál és bátorítottál, midőn az Hatalmas I. Leopold Császár és Coronás Király Urunk ő Főlsége (kit az Jehova Isten az Hold Szarva és Liliomi Rendek ellen napkelet s napnyugotra tovább is diadalommal, győződelemmel, dicséretes Triumphusokkal, laureá-

val s zöld borostyán Koszorúval ékesítsen!) roppant városában Bécsben könyvező szemmel bucsuztam tüled, és e következendő szókkal szóllettál meg engemet. Hiv Emberem aki eddigien voltál,¹ az Rafaél Angyal légyen veled! Ne busulj semmit, mert ha élek, távullétemben is segítségdre lészek. Azonban tűrj s szenvedj is. Nem lehet mindenkor egyeránt az állapot. Pietatem junge industriae, et industrium pietati,² cui nulla via invia, nulla devia. Et sic tibi cedet victoria. Tudja a seregeknek hatalmas nagy királya minek hogy kell lenni. Fata viam invenient ade-ritque vocatus Jesus. Méltó voltál nyilván csak ez illeten hozzám megmutatott kegyességedért is a többiek fölött az Idvözettnékné kinyújtott karjából elvenni a megfönyadhatatlan Coronát. Vive o beata anima! — — — Vive! laetare triumpho!³ Némely Uraim pedig még ez halandóságban velem együtt nyögnek, és sok személyeknek, melyeknek az kegyességet jobban és szorgalmasabban köllene előmozdítani, dévajságokon és rossz-emberségeken csudálkoznak,⁴ és bujokban csak meg nem fakadnak. Akik is látván az veszedelmes Eclipsist, romlandóságot, a dolognak hervadt Tulipán módjára lecsüggedését és napról napra való pusztulását, és nyavalyás sorsomat, megesett szívek rajta, s mind az elpusztult fálnak felépítésére, s mind pedig említett bal szerencsémnek jóra fordítására mint édes Atyám helett való Tutorim, Gondviselőim és Vigasztaló Istá-pim egynehány izben segített kezeket, amely dolog ritka madár s vad állat, kíváltképen ez jelen való Világnak Estvéjén a mi Magyarinknál, dicséretessen s Atyaiképpen nyújtották.⁵ És ha igazat kell mondani, ezeknek jó-akaratiok által evezek mostanság is, és vagyok a mi vagyok. Rész szerént pedig tartozom azért is hálákat adni az Istennek, hogy a sokféle szerencsétlenségeket, melyek alég hogy sok izben a földhöz nem szegez-tenek, (mert a Goél az én pénzbéli szárnyamat, hihető hogy magam javára, gyakorta tüstül kitepte, a mellett nemkülönben mint a laptát ide s tova hányatott,⁶ és némelykor a keresztyüselésnek Fürdejében szintén melegen tartott,) kegyelmesen rólam elfordítani méltóztatott. És ha söré-nyen meghányom vetem a dolgot, alég ha kívánom⁷ az én életemnek kevés és gonosz napjait még egyszer előhoznom, hanem inkább azon örülök, hogy a feltett célhoz,⁸ mely minden veszedelmektől megment, óránként, sőt minden szempillantásban közelgetek. Nem szólok én most a különb különb féle testi veszedelmekről, kikben az igaz Urnak sz.

¹ A.: Kulcsárom voltál, a hordón mint lovon nyargaltál, és társaddal borombul daskálkodtál. NB.

² A. Mert gonosz és lajhár vagy. Másképpen nem köllene ez az intés.

³ *Hogy ki lehetett ez az ő pártfogója, a kiről olyan nagy kegyelettel és lelkesedéssel emlékszik meg: nem tudom.*

⁴ A. Képmutató, igen látod felebarátod szemében a szállkát, a magadéban nem látod a gerendát. Mikor finczolván tánczolván az Asszonyok nyakszűrítit csókolod a fordításban, mit mozdítasz elő?

⁵ A. Arra sem voltál méltó Antal Fráter.

⁶ A. A czukorosnénál Tübingában.

⁷ A. De kívánod, mert igen is előhozod.

⁸ A. Scil. Vocatus Pastor jaurinensis. Testimoniorum Academicorum struma tuorum.

akaratjából mind ez ideig forgottam; Jóllehet a többi között el nem felejthetem a mi történt gyermekkoromban rajtam Alsó Pannoniában. Mert hogy egyszer kitaláltam menni egy sík mezőre, melynek a szélét egy ligetes erdő ékesítette, és a Balassa Bálint szép énekivel recreáltam magamat, s a többi között ez ékes verset mint szegény árva énekeltem volna: Kegyelmes Isten, kinek kezében életemet adtam, viseld gondomat, vezérelj utamat, mert csak rád maradtam. Ime! alég vettem eszemben, hogy egy rettenetes nagy farkas¹ sietett utánam jőni, megijedtem szörnyen és minden hajam szála felborzadott, kitérjek e miatta utambul, vagy egyenesen mendegéljek, kétséges volt elmém. De minthogy láttam, hogy a dühös vad egyenesen csak eljár dolgában, utambul kilépni hasznosnak ítéltam lenni,² mert szerencsémre, noha vigyorította éhező száját, s mutogatta reám kapdozó fejér fogait, nagy ordétással elégetett mellettem.³ Annakutána egy esztendőnek folyásában egy élőfáról, magas padlásról és lóról sebes futtában leestem,⁴ úgy hogy majd négy óráig lelket nem érzettnek bennem. A tolvajok kétszer kergettenek.⁵ Egy nevezetes Városban nem messze a Fertőtől ok nélkül három horvát katonák nem baltával ugyan vagy csákánynyal, hanem puskával és szablyával csak kicsinyben menekedtem meg, hogy meg nem öltenek.⁶ Amint szőke vize lefoly a Dunának, ott is iszonyu nagy veszedelemben voltam.⁷ Mert egyebet tűz lángnál s víznél nem láttam. A dühös Tatárok és éktelen szeresenyek is azon ólálkodtanak, miképen törbe ejthessenek és praedává tehesse nek. A minthogy el is fogtak közülünk egy Szalantai nevű legényt szolgáltsul nem messze a révtől, mert voltunk mintegy kétszázan, kik az kegyetlen ellenség miatt nagy félelemben levén, az híres folyóvízen siettünk általevezni és a Csekléshi Táborba menni. Ezt az említett személyt a pogányság levonta a lóról, fegyverétől, vörös ruhájátul megfosztotta s csupán egy ingben hagyta. Amellyel meg nem elégedett, hanem kötelet vetvén nyavalyásnak a nyakára a ló mellett hordozta, a tatárkorbácsal⁸ barom módra sujtálta, és ha hamar Horvát Ferencz, Omer Aga, Durat odor Bassa (ez nagyorru, de a mellett okos Vitéz Török vala, mert azt mondá a Magyar katonáknak: Ti Magyarok mindenkor isztok és részegeskedtek,⁹ ki miatt sokszor hadi károkat vallotok) és Pani Petre által két házi kenyéren ki nem váltattuk volna, kétség kívül halálíg vagdalta volna. Nem felejthetem el itten némely Fautor Uramat. Ennek egy Városocska végén egy pokolbéli dühös ördög asszonytul fajzott, és a Plutonál ocsmányabb tatár, kinek egész öltözet ruhája fekete szőrös medbelsőből áll vala, akada szeme közé, melyet hértelen le

¹ A. Volt-e oly rettenetes nagy, mint magad?

² A. Mert nem volt szived, hanem zuzád.

³ A. Jámor juh farkas volt az.

⁴ A. Rossz katona voltál.

⁵ A. Miért nem fosztottak meg? mert nem volt miből.

⁶ A. Azt tartom, hogy nem grófot fogtak volna meg, hanem csak Anait.

⁷ A. Ugy látom, ez a te veszedelmidnek lajstroma nagyobb szent Pálénál 2. Cor. 11. V. 24. seqq.

⁸ A. Nyilván a volt mustrája a te Tatárkorbácsodnak is a Győri iskolában.

⁹ A. Azok közül való vagy.

akara konzolálni: lett is volna valami a dologból, ha a többi baráti meg nem intették volna, mert a rut kormost oly vitéznek lenni vélik vala, a mineműt a fegyver nem fog, és a Tatárok elől hátul mint a darázsok nem száguldottak volna. Sanyaru betegségben is sokszor sélőldtem. Hideglelés, vérhas, tüdőmnek romlottsága alég hogy meg nem ölte. Helt adtam itten, bölcs Syrach tanéttása szerént c. 38. az fő Orvosoknak, tiszteltem is, kik Isten után felsegétettnék.¹ Mind amely veszedelmeket ha az Isten kiváltképen való késlelés által el nem fordította volna rólam, nyilvánossággal a sok undok bűnektől, melyekre attul fogvást mind ez óráiglan a test, ez Világ és az ördög engem felingerlett, megmenekedhettem volna;² nyilvánossággal a sok munka s fáradságnak sulyos terhétől megszabadultam volna.³ — — — Elragadtattam volna minék előtte a gonoszság értelmemet elváltottatta⁴ és lelkemet az hamis tudomány megcsalta volna (Sap. 4. 11.). De a mennyei Urnak sz. okai voltanak, mivel hogy akart szolgálattal élni,⁵ és engem e dologra nézve mintegy az földnek mélységes gyomrából viszontag kihozott; kinek bölcs tanácsa, gyermeki alázatosságból⁶ mondom, tetszik énnekem, és köszönöm míg élek jó voltát. — — — A te kegyelmednek tulajdonéttom, édes Christusom, hogy engem nem csak akkor mintegy új étellel megajándékozta, hanem hogy mind ez ideig is Atyai jó voltodból kegyelmesen oltalmaztál és takargattál.⁷ Lelki veszedelmemet is ha előhozom,⁸ meg kell rémülnem rajta. Mert jóllehet szüleimnek halálok után külön külön féle Informatoroktól oktattattam, és a Luther Márton Catechismusára tanéttattam ugyan, de a nyomorult Idioták,⁹ kiknek együgyűségeken ugyan megundorodik az okos elme, mivel sokszor a Grammaticát sem értik jól, elhallgatván a Syntaxist, Poésist, Rhetorikát, Logikát, hitágazatoknak megfejtését etc. Soha annyira nem tudtanak vezetni,¹⁰ hogy a Religio s más Világi Tudományok dolgában valami fundamentumot vethettem volna.¹¹ Innét lett, hogy el köllött tölök válnom, és a ló száját másfelé tartanom.

Bujdostam tétova mint madár a szélvészben; sirtam is keservesen,¹² könyveztem, zokogtam, a töretlen utakon sok ízben megállottam, kezeimet fejemre csatolván jajgattam és kétségbe esni akartam. Tanácsadóm nem volt. Vigasztalóim eltűntenek. Atyámfiakra magamat nem bízhattam. Egy szóval elmémnek háborui miatt mihez kezdjek nem tudhattam. Azonban történetből jövő egy farkasbőrös¹³ katona előmbé és azt kérdezé tőlem,

¹ B. Egészségesek nem szűkölködnek orvos nélkül.

² A. Jobb is lőtt volna

³ A. Eszem-izsomtul, lajhárságtul, truczolástul etc.

⁴ A. Bezzeg az kár benned.

⁵ A. De eddig remisse szolgáltál és fraudulent.

⁶ A. A Hegyalussi fölfuvalkodság olyant maga mellett nem szenved.

⁷ B. De nem voltál méltó arra.

⁸ A. Még most sincs vége a veszedelemnek? oh! oh!

⁹ A. Tu solus Magister in Izrael.

¹⁰ A. Hát te lajhár, hány Doctort csináltál?

¹¹ B. Mert oktalán voltál.

¹² A. Még a kősziklának is keserű volt.

¹³ A. Mind csak farkassal álmodsz, farkasos Magister.

öcsém hova igyekezel menni, s mit busulsz? Ennek rövideden megmagyarázám sérelmes ügyemet, eleiben terjesztém bánkódásimnak s szomorúságimnak okait, melyeket megértvén megkeseredett rajtam és egy jeles Városban vezete. De minthogy Uraktul követségben küldetett,¹ másod napon reménységem kívül elvála tülem, s csak magánosan hagyta. Sirtam ismét e lett dolgon, mert az hol azt véltem, hogy segítségem lészen, ime! ottan megcsalattattam. Nehezen esett az is, hogy a Városban ide s tova holyongottam, pénzem nem volt, kenyerem elfogyott, szállást senki szárnya alatt nem kaphattam.² Azonban e verődzésimben is, nem tudom, ha szerencsémre-é, vagy szerencsétlenségemre mondjam, akadék egy jeles ifju deák³ legény szeme közé, aki hértelen megszólita: Mi frater, quid agis hic, mondván, in nostra Regia Urbe? Cur facies frontem acerbius contrahit? cur oberras? Cur paralis? Fortasse Lycaea quaeris, Palaestram Literariam frequentare suspiras? Si non displicet institutio ac sedula informatio nostrorum Doctorum praeceptorumque, accelera et mecum veni. Haud te poenitebit Experieris enim svadam, percipies verba omni nectare ambrosiave dulciora.⁴ Őneki is könyvező szemmel panaszkodtam, és mivel hogy szép szókat adott, vidám orczával hívott, magamat övele elmenni jó szívvvel offeráltam. És ekképen a Loioliták közibe akadtam.⁵ Kik azonhelt tülem kérdezősködni s szorgalmasan examinálni kezdettenek, és mizes szókkal illettenek, mondván: Fiam, micsoda hiten való vagy? Lutheránus vagy-e vagy Pápista? Mondék s nem is tagadám, hogy Lutheránus vagyok, és hiszek az egy Istenben, mennynek és földnek Teremtőjében. Továbbá azt kérdék, akarsz-e nálunk tanulni és az egy igaz Római hitet fölvenni, mert nem jó uton vagy? Az első kérdésre megfelelttem, és hogy tanulni kívánok megvallottam. A másakra, mert nehéz volt igen, kölletlen és fontos, mindjárt választ adni nem tudtam. Mely uttai ugyan tovább nem bántottak, hanem intettek, egynek magok közül commendáltak, a mellett önön magokat mindenképen ajánlatták, hogy amiben lehet, előmozdítanak, csak frissen tanuljak és az Ifjuság között vitézképen vüseljem magamat. Melyhez képest én is eljártam dologomban, mert immáron szállásom is volt, böcsületes gazdára találkoztam, tanulgattam amint lehetett; a parancsolt dolgokat véghez vüttem, a Canisius Catechismusát ad ungvem recitálni tudtam.⁶ Praemiumot vagy jutalmat, mely Rosariumból vagy Olvasóból, keresztekbul, képekbül és egyéb ezekhez hasonlókból állott, minden héten nyertem. Mely sörénységem és szorgalmatosságom megtetszett a Loiolitának, akinek disciplinája alatt harczoltam, kire nézve egynehány izben magához hivatott, privatim velem szólott, intett s bízott is, hogy annak utána hasonlatosképen cselekedjem, mert böcsületemre lészen, kedvem szerént promoteáltatom is,

¹ A. Hát az Urak farkasbőrös-nél jobbat nem találtak?

² A. Ha jó ember voltál, miért nem kaphattál?

³ A. Angelicus Juvenis finibus satanizat in annis. Elmehetsz most véle.

⁴ Az előbbi megjegyzésből bizonyos, hogy ezt az esetet annyira ismerte a megjegyzést levő, hogy még azt is tudta, kivel találkozott volt akkor a szerző.

⁵ B. Ravasz voltál Domine Antal.

⁶ A. En tibi Athletam!

de ily okkal és conditióval, ha pápistává lészek. És azt csak igen könnyen megmivelhetem, ha mások előtt nem, titkon. Mert ha ő Szentsége, a Római Császár, Fölséges Királyok, szép Országokkal bíró Fejedelmek, derék és Nagyságos Gróf Urak, Világi Fő Rendek és egyéb Méltóságok ezen az hiten megállhatnak, miért nem te is? ¹ Ha annyi sok Szerzetek, okos Doctorok, és elfödözött dolgokat föl vadászó éles elméjű Professorok, Papok és Jesuiták, kikkel majd az egész Európa, arany, ezüst, drágakő, gyöngy, selyem, bársony és fűszerszámokkal gazdag India, Cambaja, Narsinga, Malabar, Orixá, Bengala, Pegu, Siam, Camboja, Dulcinda, Sableston, Batter, Margiana, Sarch, Almasia, Galatia, Pontus, Bithynia, kis Ázsia, nagy Phrygia, és kis Phrygia, Aldinelli, Monteseli, Caramania a fekete és Cilicium széles Tengerig, ² bővelkednek, az egy igaz Római Valláson megnyugodhatnak, miért nem te is? Ha annyi sok Urak és szép Nemes Rendek immár jobb részre hozzánk hajlottanak, kik tudniillik a te Hazádban azelőtt Lutheránusok valának, miért nem te is? Osztán ha tovább megyünk, a ti hitetek csak fűzfa és hamis hit. — — — Ellenben a mi Anya sz. egyházunk soha nem téveleg, annak a Római Sz. Pápa Feje, régi és elhatott e széles Világra. De ez most elég legyen, másszor többet szólok. Azonban gondolkodjál ezekről és harmadnap alatt adj választ nékem, ha akarsz-e Pápistává lenni, vagy az hamis hitben megmaradni. — — — Jesus Mária veled! Kinek efféle édesdeden való sipolására és hitegető szavaira minthogy ezuttal sem felelhettem meg, mert nem tudtam (egyébiránt maga sem kívánta mindjárt a Jesuita, hanem harmadnapra), azért kitérvén tanuló házábul elmentem tüle. Elszomorodtam ismét és könyvezni kezdtem. Sz. Ur Isten! Ki segét, ki oktat, és ki tanét meg engemet? mert ha harmadnap alatt meg nem felelhetek, éppen meggyőző az Ignatius szerzetiből való, és pápistává kell lennem? gyakran kiáltottam. De azonban hogy estve felé be találék egy házba menni, megsajdétta egy böcsületes Ember (hihető, hogy a Jesusnak directiójából), és látván szomorú ábrázatomat, annak okát föl vadászni szorgalmatoskodott. Én is minthogy láttam, hogy igaz és derék Lutheránus firfiu, a dolgokat czikkelyenként előszámoltam és bibémet megmutattam néki. Melyekre azt felelte: Kedves édes Fiam ne busulj semmit, meg se rettenj, mert nem csak te rajtad történt ez az állapot, hanem másokon is, kik vitézül vüseltek magokat, és az objectiókra s készítésekre frissen megfeleltek. Pápistává sem lettek, hanem az egyszer megismert igaz hitben állhatatosan megmaradván a Loioliták Oskolájátul örök bucsut vettenek. Te is ezeknek nyomdokit pede presso kövessed. Ami a többit illeti, én az én vékony tehetségem szerint ragyogó fegyvert adok kezedben, és oly módot mutatok, kivel a madarászt törével együtt Isten segítségéből meggyőzheted, és minden kelepcejét elkerülheted. — — — ³ De ez most elég legyen, másszor többet szólok. Azonban gondolkodjál ezekről, és a kívánt napra adj választ a Péternek, hogy

¹ Az A. jegyű olvasónak erre tett megjegyzése ki van törölve tintával.

² B. Antoni, jó Geographus voltál.

³ Az e helyen való kihagyás majdnem teljes öt levélre terjed, tele theologiai fejtegetésekkel, melyek a lutheránus vallásnak a római katolikussal szemben

nem akarsz pápistává lenni, hanem az igaz hitben mind halálig megmaradni. Tudom, édes Fiam, hogy csak az előlszámlált okokra nézve is, melyeket én tülem Politicustul hallottál, ha jól megfontolod, tőlünk el nem hajulsz. A kételő tör és az olajfaág előtted vagy. Annyi okossággal bírsz, hogy a balt a jobbtul el tudod választani. Jézus veled! Így immár én is, minekutána ennek a böcsületes személynek megköszöntem volna a jóakaratot, a feleletre harmadnapra merészebben compareáltam és a Lojolitának állhatatosságomnak okait, noha ismét onszolni kezdett és a melyet¹ egyet mászt ígért, eleibe terjesztettem. Ki minthogy vette észében, hogy borsót hányt a falra, és ezuttal is oly fába vágta a fejszét, kiből ki nem vonhatta, rettenetesen megharagudott, és ilyen búcsut adott: Si non vis amplecti nostram religionem, apage hinc! durae cervicis homo! nolumus amplius serpentem fovere in sinu. Kinek én is a jó akaratot megköszönvén, tüle örök búcsut vidám orczával vettem. Ádott vagy Seregeknek Ura — — —

Az áldások bevégezése után, a C. 3. levelen hivatkozva a cím lap belső oldalán levő versében tett ígéretére, hozzákezd részben apologetikus, részben polemikus jellegű fejtegetéseihez, melyek során a könyv meglevő részében előbb »Az Hitről« (C. 4—D. 1.), »A' meg-Igazulásról« (D. 1—D. 2.) szól, majd egy »Theologia Elenchtica« című fejezet következik, mindenhol buzgón czáfolgatva nemcsak a katolikus, hanem több egyéb, köztök első sorban az ev. református vallásnak a lutheránustól eltérő hittételeit is. Tudományos képzettsége, vallása iránti olthatatlan szerelme teljes elismerést érdemel még a netalán ellenkező nézetűek részéről is, mivel vitatkozási modora távol áll a csak pár évtizeddel előbb is divatos pórias durvaságtól, szennyes személyeskedéstől.

(Sárospatak.)

ZOVÁNYI JENŐ.

KAZINCZY FERENCZ CSALÁDI LEVELEZÉSE.

(Második, befejező közlemény.)

Kazinczy gróf Teleki főispánhoz fordul vagyoni ügyeiben.

Gróf Teleki Sámuel Excellentiájához. Ér-Semlyén, 21. Jul. 1805.

Fő Méltóságú Gróf, Udv. Cancellarius és Fő-Ispán,

Kegyelmes Uram!

Negyvenhatodik esztendejét élem életemnek, — férj vagyok, 's egy holnap múlva talán már atya — 's még sincs elintézve sorsom. Mielőtt a' megszeliült végezés haza hoztak, hogy telhetetlennek, haládatlannak 's tiszteletlennek ne látszassam az anyám eránt, csendesesen türtem ugyan nyomorúságimat 's rövidségeimet, de majd szóval, majd írva, majd más által elébe tettem panaszimat, 's kértem, tenne oly karba, hogy valaha foghassak annak helyreállításához, a' mit hetedfél esztendei távollétem

való előnyét és főlányét mutogatják. Közben, a C. 2. levél 2. oldalán egy 1679-ben Mainzban megjelent kath. énekeskönyvet említ.

¹ Helyesebben: mellett.

vélem elmúlasztatott. Haszontalan volt minden panasz, minden kérés! nem csak nem teljesítette igasságos és eszes kívánságomat, de csak nem is felelt soha reá; az elmúlt hónapban pedig, látván, hogy a' dolgok megérttek, és többé az eddig gyakorlott mód: semmit sem felelni kéresemre, használni nem fog, olly conditioju punctumokat tett előmbé választásul, melyeket veszedelmem nélkül elfogadnom nem lehetett. 'S ezt olly anyátlansággal 's keménységgel cselekedte, hogy a' kiből a' becsület' érzése egészen ki nem holt, készebb bár melly nyomorúságot is szenvedni, mint így bánhatni magával. Egyenesen az efféle bántások 's a' kegyetlenségnek fő mértékéig ment keserítések cselekedték, hogy már egyszer életem is veszedelemben forgott, guttaütést szenvedvén miatta; és ettől az elmúlt hónapban ismét lehetett volna félnem, ha az igasságos ég megelőzve nem adott volna nékem elégtételt azon alacsony vadságokért, melyekkel ismét illete, és a' mellyeknek egy részét a' rész szerint tulajdon kezével írt, rész szerint más által leíratott, általam előmutatandó levelek bizonyítani fognak.

A' törvény ugyan engem eléggé védelmez az illető bántások ellen; arra is mutatott pedig utat, hogy a' nem-szelíd anya' kezéből atyáimnak keresetekhez eljuthassak: de a' természet felriad az ellen, hogy a' fiú anyját törvény elébe idézze, és eltakarni való gyarlóságait idegen szemekkel láttassa. A' szelídebb módot keresvén mindenben, 's gondolkozásom még most is, noha minden reménységem elfogyott, arra vonszván, Excellentiádnak, mint a' legfőbb hatalom' Vármegyénkbeli Képviselőjének, védelméhez folyamodom, 's alázatosan esedezem, méltóztassék valakit, a' kit ezen dologra legalkalmasabbnak ítél, kiküldeni, a' ki mind az Anyámat mind engemet kihallgasson, és azt a' botránkoztató lépést, mellyre engem az Anyám kényszerít, a' megegyeztetés által megelőzze; egy úttal pedig engemet, akár lessz követéseje sikeres, akár nem, atyáim kereseteknek használhatásába tégyen, vagy igazábban, hagygyon, és az anyámat anyai bánásokra bírja.

Maradok alázatos tisztelettel etc. Excnak

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz.

Péchy Imre¹ levele Kazinczyhoz 1805. aug. 7.

Kedves Eöcsém Uram!

Eppen Semiényben voltam tegnap, mikor meg érkezett az Eöcsém Uram lovaival a' kocsis, 's a' Leveleit meg adta, elő hozodott nem sokára az Eöcsém Uram dolga, én pedig csak hamar meg mondtam a gondolkozásomat a Nénémnek, a szerént a mint Eöcsém Uramnak meg mondtam, t. i. hogy éppen nem hagyom helybe, hogy a Néném Eöcsém Uramnak bizonyos fekvő Jóságot ne adjon, hanem a mint Eöcsém Uram mondotta csak vetést szándékozik ki szakasztani, de el csudálkoztam mikor hallám, hogy Eöcsém Uramnak választás engedődött, a Jesztrebi portió, N Bátás

¹ K. nagybátyja, a kinek közbenjárásával az álmósi birtokrendezés csinálták (1806. márcz. 12.). *Dékáni Kálmán* közli.

házi szőlő és az Eöcsém Uram által el kezdett ház; vagy Semienyben lakó ház, két Urbarialis telek, és két gyalog szerez, minden fordulóra 50 köblös, kaszálló 's minden némű egyéb beneficiumok között. akár esztendőnként 1000 f. Ez akár melyik annyi, hogy Eöcsém Uram köszönettel tartozik acceptálni és akár mely uton kívánná Eöcsém Uram az Annyát szorítani többet nem kap. 's még itt létében azt mondtam volna, ha így tudtam volna, gondolkozván, melyik lészen Eöcsém Uramnak legjobb. a Semienyi részt találom alkalmasabbnak, mert itt heverő marha, sertés juh beneficiuma is lészen, szőlője vagyon Eöcsém Uramnak Kolyon, borral is speculalhat, ház ugyan még nincsen, de lehet hamar 4 vagy 5. szobából állott csináltatni akár a Bossányi János, akár a külső pusztá teleken. egy szóval ilyen declaratioja után a Nénémnek, Eöcsém Uram nem hogy többet reménylhetne, akár per recensum, akár törvényesen, sőt bizonyosan kevesebbet, mert akkor csak Atyai rátájára szoríthatatik. hogy a Néném ezen declaratioját meg értettem, nem lehetett nem csodálkoznom azon is, hogy Eöcsém Uram a' Levelében annyira ment, hogy az Anyának oly formán ír, hogy készüljön a' gyalázatra. ha a Néném annyi készségét nem mutatta volna is, 's Eöcsém Uram kéntelen lett volna recurrálni, vagy perlekedni, még se illik ezt írni az Anyának. Azért javasolom én Eöcsém Uramnak az előadása után, hogy ne is recurráljon, ne is perlekedjen, hanem a Fő Ispány G Teleki eő Excellentiájához folyamodjon, hogy ez által a világ elibe ne mennyen ez az illetlenség 's Eöcsém Uramat meg mentessem az izetlenkedéstől; de mikor Eöcsém Uram még maga meg írja az Anyának, hogy készüljön a' gyalázatra, maga keresi Eöcsém Uram, és minden Eöcsém Uramat fogja vádolni. egy szóval Eöcsém Uramnak javát kívánom, akár mihez fogott, vegye vissza, acceptálja a tett Conditioit közül egyiket. gondolja meg Eöcsém Uram, hogy akár in Via juris, akár in via recursus, a bírái Eöcsém Uramnak, Apák lésznek, a kik magok gyermekeinek példát mutatni nem kívánnak. tudom hogy haragudott a Septem Viratus Horváthnéra mikor az Atya ellen G. Schmideg ellen perlekedett az Nagy Anya Legatumát keresvén, mert én is biro voltam a 7 Viratuson ebben a Perben. Eöcsém Uram is Atya lészen, gondolja meg, hogy ha ilyen történetben, a fia az Atyai ajánlását el nem fogadná, hogy esne. Ugy vettem észre a Néném beszédiből, hogy nevezetesen a Semienyihez, Anglus kertnek egy darab szántó földet kíván hozzá Eöcsém Uram. ha Eöcsém Uramnak való volna is az Anglus kert, még se eshetne ez meg, mert ex Transactione az intravillanumot többé extendálni nem szabad. de több haszna is lészen ennek így, mint ha Anglus kertnek fordítodnék.

Ezeket Eöcsém Uramnak igaz atyafiságból, egyenes 's jó szívből kívántam meg írni, 's újra arra javasolom, fogadja el Eöcsém Uram a mit ígért a Néném. A M. Grofot az Asszony Hugom Asszonyomat tisztetem, Eöcsém Uramnak atyafi szíveségében ajánlott maradok

Kedves Eöcsém Uramnak

Álmosd 7a Aug. 1805.

igaz atyafiak
Péchy Imre.

Kazinczi levele Péchy Imréhez 1805. aug. 18.

Bátyám Péchy Imre Úrhoz Álmosdra. Kázmér 18. Aug. 1805.

Kedvesebb dolog mint az, hogy Uram Bátyámat Asszonyám maga húzta dolgainnak elintézésébe, vagy legalább megítélésébe, engem nem érhetett. Bizom mind ügyemhez, mind UrBátyámhoz; 's tudom bizonyosan, hogy valamint mások egynehányan, kik papírosaimat látták, úgy UramBm is másképpen fog ítélni, ha mind kettőnket kihallgat.

Igen is UrBnak fel kellett azon akadni, hogy midőn Álmosdon, Júl 19d. dolgaimat előadtam, csak a' *vetést* említettem, nem csak egy szóval is a' 4. punctumból álló propositiót. De hadd producálom tehát az Asszonyám *irva adott tilalmát*, hogy erről senki semmit ne tudjon; még pedig fenyegetőzve adott tilalmát. Azonban erre azt lehet mondani, hogy UrBm méltó volt volna, hogy exceptióba tétessék, 's magam is bizatlankodással vádolnám magamat érte, ha lelkem isméretinek azzal a' megnyugtató bizonyításával nem bírnék, hogy azt csak azért nem hoztam-elő, mert nem volt velem az Irás, és a' dolog hosszas előadást kíván, mellyhez akkor már nem vala idő, mert így is igen későn értünk haza, 's Bátyám Kövér Imre Urnak jelenléte 's beszéde elfogott. — Nekem ezen propositiókból annyira nincs okom titkot csinálni, hogy ellenben még panaszosan hozom majd elő UrBnak.

Az én sérelmeim két czikkelyből állanak: — 1) hogy haszontalan múlik az időm 's nincs mit kezdeni 2) hogy iртóztató ez a' mit szenvedtem és szenvedek. Mind a' két czikkelyen által kell esnünk.

UramB. azt veti szememre, hogy az Anyámnak azt irtam, hogy *készüljön a' gyalázatra*. Ez így mondvá fenyegetőzésképpen hangzik, 's az igen is tiszteletlen 's nem gyermek szájába illő szó. De én azt nem irtam. — Gyalázat — ez a' szó volt a' levélben: de nem volt fenyegetőzve (sőt kímélve volt, mert csak azt irtam, hogy kéntelen leszek

Bárczay Ferencz szolgabíró által fogni dolgom elintézéséhez. Ő általa azért, mert ő barátja a' háznak, titokban fogja tartani: úgy hogy ha Asszonyám megelőzi a' bajt, az én igasságos és elmúlhatatlanul szükséges kívánságom teljesítése által, örök titokban maradhat.)

Ha vétkes vagyok, ha tiszteletlenül viselem magam, dorgáljon-meg UrB. egész érdemem szerint. De ez csak akkor eshetik meg, midőn mind ketten ki leszünk hallgatva.

A' szántóföldeket Anglus kertre fordítani nekem éppen úgy jutott eszembe, mint az, hogy azokon a' földeken Gibraltárt építsek 's ott vonjam-el a' Mediterraneumot, vagy mint tavaly az jutott, hogy frajczímert vegyek-el. A' kik olyakat követnek-el mint a' mik velem követtettek, kéntelenek illy vádakra fakadni.

UrBtynak utmutatását a' recursus dolgában a' legháládatosabb szívvel köszönöm. Horváthné Gr. Schmidegg ellen nem hiszem, hogy paralellumba hozathassék velem. Ha az ő rugója bosszantás vagy fősvénység volt, méltán vont magára útálatot. Én *példából* tudom, mit veszthetek, ha tovább kell is vinnem a' dolgot.

Eleitől fogva van elrontva a' dolog. Jósi hogy maga uralkodhasson 's magát tele szívhasssa, minden gonoszságokat elkövetett. — Lehet e

nekem azt rossz neven venni, hogy nem tetszett a' propositio, hogy ott gazdálkodjak, a hol nem lakom? — Lehet e azt rossz neven venni, hogy Keserűbe nem mentem, látván Dnek haragját 's mások előtt való vádjait, mintha attól én fosztottam volna meg. Eggy'eránt gyermekei vagyunk az atyánknak anyánknak, tractáltassunk eggy'eránt.

Ő Nsga 's Sophie szívesen köszöni Uram Bátyámnak felőlök tett barátságos emlékeztetét 's dolgaimat ajánlják atyafiságába 's egyenességébe. A' Mélt. Grófnak elolvastam a' levelet 's nem tartom azt a' mit Asszonyám megbántásképpen veszen, hogy ő Nsága a' veje, leánya 's unokája dolgát barátságos bizodalommal hozván-elő Asszonyámnak, idegen dologba avatva volna magát, 's érette bántást érdemelne.

Maradok etc.

F. K.

Az Álmosdon 1806. márcz. 12-én történt birtokrendezési irat.¹

Ferentz Fiam Istennek végezése Szerént meg házasodván, hogy addig is mig Isten engemet éltett, Gazdasághoz kezdhessem, 's igyekeztéhez 's szorgalmatosságához képest Légyen miből tartani háza Népét: ahoz képest amint az Isten tehetséggel meg áldott, tekéntvén Élő Gyermekeimnek Számos voltatt, a következő Punetumokban kinevezett jóságott, és haszon vételt kívántam néki által adni.

1-o. Lakó helye Lészen az Also Regmeczhez birt Széphalmi Praediumban még egészen fel nem készült Épület; mellyet hogy Lakásává Lehessem tenni, 's a gazdasághoz is kezdhessem, resolváltam ehez ezer Rftokat, és 200 Szál Deszkát. a Mesteremberekkel alkudjon maga; a már kész Ajtókat 's ablakrámákat vitesse el, 's csináltassa, hogy minél előbb belészálhasson.

2-o. Ehez a Házhöz Szakasztodnak mind azok a Szántóföldek, mellyek 1-o) a temetőtől kezdvén, véggel Ujhel felé feküsznek fel a Bányácskára fekvő Utig a téglá vető mellett 2.) a mit az Ujheli uton alól a Pitlés Malom felé 1794 előtt használt — 3) a Liget felé tett el Árkolasban mind azt, a mi 1805-ben nem Oztatott, úgy hogy a Liget felől való Ortás a Patakig, melly ezt a Kertelést két felé Osztja, neki essék. ezeket a Földeket én most bévettettem, és így minél előbb mennyen fel, 's Szakaszsza ki azt, a mit Udvarnak, Kertnek, Marha akolnak, és Szűrűs Kertnek akar fogni hogy az fel ne szántodjék.

3-o. Szénának adodnak néki a Regmeczi Rétek Delineatioja Szerént a 37. 38. és 40. Numerus alatt Lévo Kaszálók ide értetik azonban, hogy mivel a Kenderbűlyübe menők ezen Réteken keresztül veszik Utjokat, azoknak szabad által Meneteleket kel hagyattatni.

4-o. Fűves Kertnek Lovai Nyári Legeltetésekre az Alsómalom alatt a hol a Kender bűlyü vagyon a Hoszszú Ház felé fekvő rétt a Malom Árkáig a Mint a Mappába Delinealva van.

5-o. hozzá adok Széphalmon két 'Seléreket Belyt, és Huszovszki Nevezetűeket.

¹ Ez eredetiben van meg, Péchy Imre írása. Az 'előleges eseményeket és egészen lefolyását megírja K. az ő »Diáriumá«-ban (1804—1806). *Dékáni K. közlő.*

6-o. A Regmeczi Majorság Szőlőmet, Mellyet Szaporíthat. ha még fel nem Fogott alkalmas helyet talál.

7-o. a Liget Erdő tilalomban Lévé, abban külömben is Fát vágni nem Szabad: ha nem Mikor Abrontsot vágnak Neki is hír fog adattatni maga Szükségének valót Vágathat.

8-o. mind a három Malomban Maga és Udvara Számára Szabad Örlést engedek: ha nem ha mikor a Vizek vagy kitsinysége, vagy Nagysága 's a Malomnak valamely baja miatt egyszerre nem Örhetnének, az a Molnárok makatsságainak ne tulajdoníttassék 's Várakozással Legyen.

9-o. Mint hogy elkerülhetetlen, hogy egyszer-másszor valamely igazítást vagy Szükséges Munkát tenni ne kelessék, meg engedem Sőt meg Lesz Parantsolva a Molnaroknak hogy tartozzanak a Fiamnak is Dolgozni, ha tsak nékem olly Mulhatatlan munkám nem Lesz, mellyet félbe nem Szakaszthatok.

10-o. Marháinak Szabad Legelése Leszen ott, a hol az én Marháimnak, hanem a Cselédjeit tartozik jó Fenyíték alatt tartani, hogy kárt ne tegyenek.

11-o. ezek mellé adom a Jesztrebi birtokomat a hozzá tartozó Csébei, Imregi, Szürnyegi haszonvételekkel együtt, Korcsma és Mészárszék-beli jussomat 's mind Őszi 's tavaszi vétésemmet úgy mind az által hogy mivel a most Arendaban vagyon az Arenda ezen esztendő Junius 24 telik el, addig ne tsak Oda ne mennyen, Sőt hallgasson [felőle, félő Lévé külömben, hogy az Arendás restesebb Lenne a tengeri Kapálásban, Ugar szántásban, tavaszi vetésben, hogy pedig Légyen háza a hova Szálhasson mikor oda megy, most építék egy tiz Őles épületett.

12-o. Továbbá adok esztendőnként 200 Rf.

13-o. hogy pedig több modja Lehessen magán Segíteni nem elenzem, hogy a Semjiényi Gulyámon mint más Gyermekeim is marhát tarthasson, sem hogy azon Földeknek, mellyeket neki Széphalmon kiszakasztattam, egyikén vagy másikán Palyinka házat Epthessen, hogy mikor mak nints. Sertéseit inkább ki telettethesse.

14-o. Egyébb aránt azt meg kívánom tőle 's háza népétől hogy mind a Cselédjeit jó Fenyítékbe tartsa, mind a Regmecziakkal, mind a Szomszédokkal jó egyességben éljen, ha vagy a Molnárok, vagy akár melly más Regmeczi embereim elen panasza Lenne, maga hatalmával Semmit ne kezdjen, ha nem Nekem jelentse be, én teszek rola. Az Isten adjon Neki elő Menetelt, a mint látni 's tapasztalni fogom Igyekezését 's hozzám való Fiui tiszteletét, mások előtt való Kedvesség Keresését nem tsak a Felyebb valókkal, ha nem egyebekkel is Segíteni fogom.

Almosd 12. Martii 1806.

Árva Bossányi Susánna.

En előttem Péchy Imre előtt

L. S.

Fiu ehez tartsd magad a mi ebe az írásban meg határozottat mert jelentem hogy ha te ütesz vagy veretel én is ütettek verettek vagy ütök és verek Signatum

Alsò Regmecz 28-ta 1807

Árva Bossányi Susánna ¹

¹ Az irat hátlapján B. S. keze írása. Dékányi K. közlő.

Kazinczy F. levele anyjához 1807. okt. 19.

Széphalom, 19. Octob. 1807.

Édes Asszonyám!

Nagy szerencsétlenségem az nekem, hogy minden szóm a' mellyet gazdaságbeli dolgomban teszek, Asszonyámnak nehezitelését vonja reám. Ezt látván, hallgatok: de midőn a' fenn forgókat Asszonyám maga mozditotta-meg, lehetetlen volt bizodalmat nem mutatnom, s magamat nem mentenem. Én nem hittem, hogy Asszmt azon kérésem, hogy ne ellenzze annyi gulyabeli marháim eladását, a' mennyiből 115 Rf Debreczeni adósságom kitelik, megbánthassa, és bizonyosan nem czéloztam oda, hogy azt Asszm fizesse. Azonban, hogy azt czélzásom nélkül is Asszonyám cselekedni méltóztatott, anyai kegyesség jeléül veszem 's alázatosan köszönöm. Méltóztatassék Asszonyám nekem elhinni, hogy én távol vagyok attól az alacsonyástól, hogy azután leskelődjek, hogy melyik testvér mit kap most vagy más időben, 's azért hogy Dienes egy hordó Tokaj bort 's Jösi és Miklós egy egy paripát kap, azt kívánjam, hogy tehát nekem is adassék valami. Az illyes engem nem bánt. Csak könnyebben lélegzhetem, csak kezdenem lehetne valamit, felejténem az efféléket. Azt azonban el nem fojthatom, hogy az, hogy egyikünk minden, a' másikunk semmi, nekem nagyon fáj és hogy onnan ered minden veszedelmem, mert a' mi fogságom alatt is, azolta is czél volt, kilökettem, mintha nem volnék gyermeke az atyámnak. Birtuk volna Jesztrebet ketten, 's a Jesztreb feléért poltoléku'l valamit még ahhoz a' mit most bírok, úgy vége volt volna minden panasznak. De az én fekvésem olly elhibázva van elrendelve, hogy elakadásom mindennap érezteti magát 's azon kevésből mit bírok, nem kellett volna magamat szükségtelenül megterhelnem cseléddel vagy Zselléireimnek adni egy részt, holott csak szalmám sincs annyi, hogy magamat beérhessem. Ha ez nem mennyekre kiáltó igasság, úgy neveztessek cselekedetem háládatlanságnak, telhetetlenségnek, tisztetlenségnek, 's irigységnek: de ha panaszzom igasságos méltóztatassék Asszonyám engem ne vádolni olly dolgokkal, a' miktől tiszta vagyok. Asszonyámon áll véget vetni tulajdon bajainak. 's gyermekei halálos idegenségeknek, mellyek annyira mentek, hogy többé jót reményleni alig lehet, de bizonyosan holtig tart, ha így marad. Ezt nekem Asszk elébe terjeszteni kötelesség volt: Istenre bízom egyéb eránt akármí lesz belőle.

Hasonló szíves tisztelettel 's köszönettel vettem fogságom költségei 's az azalatt esett kifizetéseit aprólékos adósságaim felől is az Absoluti-onalist. Még nőtelen voltam, még nem is álmodtam a' felől, hogy az Ipamnak veje leszek, midőn azt sürgettem. Nem tudom emlékezik e reá Asszonyám, de bizonyosan úgy volt, Jósef Öcsém a' Regmeczi rettenetes napján (1804. 27. Jun.) abból nekem vétket csinált, 's úgy vette mint kelepcczét. Nem kaptam reá soha feleletet. Megcsináltam magamban a' calculust, hogy abból a' mit nekem Asszonyám még fogságom előtt kimutatott, ha itthon éltem volna, mit vehettem volna be, 's mintegy mit érhetett az a' mim ide haza maradt, 's látván hogy annyira azok a' költségeim 's kifizetett adósságaim bizonyosan nem mentek, megnyug-

tattam magamat. Ha az Ipam vétett az által, hogy a' leánya özvegységéről 's unokájának javokról gondoskodott, ő lássa: én tudom, mivel tartozom Anyának, mivel Ipának, és hogy az anyaság több mint az Ipaság. De minekutánna látom az idegenséget, magamat belé nem avatom; az Ipam által pedig Asszonyám ellen éppen úgy tüzeltem, 's tüzeltem magamat, mint Klári tüzelt és tüzel. Ezt kéntelen valék mondani, egyéberánt egy szót sem szóllok az Ipam felől, mert ő Asszhoz csak addig tartozik, míg Assznak tetszett és viszont. Sajnálom a' meg hasonlást, de az nagyobb, mintha az okosság tanácsolná közletését.

Hogy Asszonyám nekem a' kezemben lévő Dobsáknak destinált 300 Rftot ide ajándékozni méltóztatott, aláz. kösz. — Azt én magaménak soha nem tartottam, és úgy veszem, mint most történt adást. A' gyermeki relatioval az ollyatén calculusok nem ellenkeznek, és így azt velem akár oda, akár másuvá lefizettetni, nem volna illetlen Asszonyámhoz. Köszönöm alázattal a' búzát is és egyebeket, a' miket a szeker hozott. Azt a' mit itt kaptam (4 köből búzát) ma vetik.

Sértéseimet a' Ligetbe nem jártatom, sőt midőn a' Semlyénből felhajtott sertések voltak ott, nem lévén ide haza az Öcsém, én izentem Laczkó Jánoshoz, hogy azt tiltsa-el. Azonban ha majd a' Prédahegyben nem lesz több makk, akkor élni fogok jussommal, 's nem fogok reá az Asszonyám színe alatt az Öcsémtől engedelmet kérni. Ugyan ezt cselekszem a' favágás dolgában is. Egy just bírunk, velem is köz az erdő-bíróság, egy atya, egy anya gyermekei vagyunk.

Én ujra azon kérem Asszonyámat, hogy ha levelemet felborzadva olvassa ismét méltóztassék tekintetbe venni, hogy mit tehetek egyebet mint teszek. Adja Isten hogy Asszonyámnak nyugodalma soha se háboríttassék meg általam.

Ajánlom . . .

Ferencz.

Kazinczy F. levele anyjához.¹

Azert a szep Karatsont köszöntő Levelirt küldetéek 120 Rf. egy szép nagy Mentére.

A. B. S.²

Édes Asszonyám!

Ma vett kegyességét a' legszívesebb köszönettel vettem, 's kezeit érette csókolom. Csak az Isten tudja azt és az én lelkem, mennyi küszködések után tettem a' karátsonyi lépést. De meg vagyok nyugtatva, mert kéntelen voltam tenni. Szint úgy ellenkezik a' természet rendével, hogy fiú viselje magát tiszteletlenül anya eránt, mint az, hogy egyik testvér a' más testvérnek subordináltassék, mely még eddig ugyan nekem sokszori kéréseim mellett is, megváltozhatatlan sorsom volt. Az pedig, hogy még cseléd is paczkázzék rajtam, épen rémitő cselekedet. Én tudom

¹ Kelet nincs a levél fogalmazásában, de hetedfél esztendő emleget fogsága óta és az álmósi szerződés után van. Továbbá a levél fölébe van ragasztva B. S. levelének egy darabja, melyben ő fia karácsonyi levelét megköszöni. Ezekből következtetve a levél 1806 decz. 24. után íródhatott. *Dékányi Kálmán* közli.

² A levél felső részére ragasztott levéltöredék.

mi van az Álmosdi végzésben 's mialta itt vagyok, soha magam ellen panaszra alkalmatosságot nem adtam: de bízom Asszonyámnak kegyességéhez, hogy azt nékem tiszteletlenség jele gyanánt nem veszi, ha azon esetre erőszakkal élek, ha valaki velem szembe száll. Hosszú és kedvetlen út az ilyen esetekben a' satisfactio-kérés, 's minekutána látom, hogy velem úgy bánnak, mintha nem volnék fija az atyámnak, az utolsó grádusig lévén elkeserítve, illő magamat olly lábra tennem, hogy ne bántathassam. 'S ha csak azt cselekszem, engem vétkesnek tartani senki nem fog.

Fekvésemet kiki látja a' ki akarja; azt is látja ha akarja, hogy én nem egyformán traktáltatom az öcsémmel. Abból többé jó nem lesz, és így hadd menjen a' hogy mehet, és ha kedvetlenségek esnek, vádolja magát az, a' ki mind azoknak oka. — Nem kérдем, én vagyok e vétkes, vagy azok a' testvéreim a' kik velem jól nincsenek; noha ha erre a' czikkelyre felelni kell, kész leszek szólni. De azt maga tudja Asszonyám, hogy felejtván mind azt a' mi velem történt, sokáig jártam utánok; igyekeztem őket megszelídíteni; hogy azzal, a' ki utána-járásomat elfogadni akarta, jól vagyok; melly eléggé mutatja, hogy a' többivel is jól volnék, ha engesztelésemmek engedtek volna; tudja azt is, hogy a' többek közt Dienes tett e egyebet legkisebbet is minden lépésimre paraszt gorombaságnál. Azonban Asszonyám nem azokat inti észre, illendőségre, becsületre, hanem engemet néz hibásnak, engem vádol mások előtt, engem keserít. Jósi engem Asszonyám előtt ebattázott, gazemberezett, bottal fenyegetett, 's Asszonyám egy szóval sem szőlította. Engem, hogy ebbeli bántásimat barátimnak panaszoltam, engem, igen is, megszólított, megdorgált.

Adták e vissza testvéreim századrészét annak, a' mit én tettem? Ezt Asszonyám tudja. Menjenek tehát útokon, 's legalább ne keserítse Asszonyám az én nyugodalmamat. Fogságom hetedfél esztendeig tartott. Épen annyi ideig szenvedtem ide haza is a' rabságot. Ha erszényemben vagyok megcsalva, legalább hadd legyen nyugtom.

35 fából nekem, akár hármat veszünk fel, kik itt bírnak, — akár csak a' fiukat, kik az atyai és anyai részesülünk, akár fiút és leányt együtt, 's az Özvegy részt azon felyül — 35 fából mondom nékem kettőnél több jut, 's illy állapotban lévén, nem lehet kívánni, hogy istálóm padlásához és hidlásához fát pénzen vegyek. Én tehát fát vágatni bizonyosan fogok. Ha behajtja Laczkó János az embereimet vagy lovaimat, azt ő lássa. Én csak arra kérem Asszonyámat, hogy előzze-meg a' ház gyalázatját, hogy ne engedjen rút tetteket történni. Az az Öcsémnek minden mesterkedése, hogy innen engemet kirekeszthessen. Így izente a' Péchy Sándor Árendása által, hogy sertéseimet küldjem Szürnyegre makkra; azért vett az én kárommal 26. márást a' Meczenzofi vásárosokon, hogy marháik az én rétemről nem tudom kiébe csaptak akkor midőn egy garas ára fű nem volt a' réten és így kárt nem tehettek. Ha tettek volna is, el kellett volna nézni az izetlenség eltávoztatása miatt. Én ugyan elnéztem volna. Ajánlom magamat anyai kegyességeibe, kívánok szerencsés utat 's maradok

Ferencz.

Kazinczy levele anyjához 1807. decz 24.

Levél az Anyámnak Regmeczre. Széphalom, 24. Xbris 1807.

Édes Asszonyám!

A' nyulat alázattal köszönöm. — Antalnak, a' ki hozta elpanaszlám keseredésemet, hogy Asszonyámat e' levél vételéig készítse-el. Ő oily becsületes ember, hogy nem állhatta-ki a' beszéd' kedvetlenségét, 's félbe szaggatta holmi vigasztalásokkal, 's így fogadom, hogy nem tudja a' mit szájába akarék adni. Szombaton azért mentem volt bé, hogy elmondjam: de ott látván a' kis Szepesit, abba hagytam, hogy elkerülhessem a házunkat mocskoló scénákat. Nem boldogultam még soha a' szelid módokkal; már most eitökéllettem, hogy olyanhoz fogok, a' mi használjon. — A' dolog ez:

Pénteken estve megparancsoltam cselédimnek, hogy más nap tűzi fát vágván, nézzenek-ki egy vállúnak és sajtonak valót. Ők magyarul nem tudnak, én tótul nem, 's így történt, hogy nem csak kinézték a' fát, a' mit akartam, hanem le is vágták, a' mit nem akartam. Délután kimentem megnézni, a' mit vágtak, 's mellettek leltem Krácskót 's embereim beszéllik, hogy Laczkó János velek szóba eredett, és hogy Krácskót strázsának állította melléjek, hogy többet ne vágjanak. — A' ki nem tudja mik estek eddig, meg fog itélni, hogy Laczkó Jánosnak a' tettét oily nagyra veszem: de az meg nem íté, sőt igasságosnak fogja nevezni séreimemet, a ki tudja, hogy ámbár fija vagyok Asszonyámnak, 's K. Péter után az erdőnek mind bírása, mind bírósága engemet is illet, a' harminczöt. fa levágatásakor velem szántsándékkal nem tudattak semmit, hanem mikor minden megvolt, akkor nekem is szabadság engedtetett két darabot levágni. —

Ne engedje Asszonyám, hogy az efféle igasságtalanságok 's illetlenségek elkésérítsenek. Én is fija vagyok az atyámnak, nem csak Jósef Öcsém. Ő minden a' háznál, én semmi nem vagyok. Ha mostohája volnék is Asszonyámnak, sok volna már a' mi velem történik. Már elébe terjesztettem Asszonyámnak, hogy én két fánál többet vagyok kéntelen vágatni, ismerem jusaimat 's bizonyosan többet fogok. Szükségből cselekszem azt 's jusaim fenn tartása miatt, nem ingerlésből. Az Öcsém lássa mit csinál; de Laczkó Jánosnak nem javaslom, hogy magát megkapattassa. Bizonyosan meg lesz vágva, hogy érezze, hogy rajtam és emberimen semmi jurisdictiója. Bízvást tehetnek jelentést, hogy az erdőt pusztitom, ha pusztitom; eddig is volt emberimre elég panasz, mint a' Regmeczi cselédekre volt előttem, hogy ők vágnak nyerszet. De strázsát állítani embereim mellé, már az több, mint a' mit eltűrni vagy tudnék, vagy akarnék.

Szakszon uj sövényt font, 's az én földemet hozta ki, azt a' nélkül hogy nekem szöllana. Jókor ért. A' sövény ki van vágva.

Bátyám Szemere László Ur engem predikatori módon és úgy a' hogy egy tiszteletre méltó emberhez illet, megdorgált, megleczkéztet, elmondván az Asszonyám panaszait. Édes Asszonyám ne légyen igasságtalan. Nem az a' dolog, hogy én Krainiknén kívül minden testvéreimet

gyűlölöm, hanem az, hogy én József és Dienes öcséimen kívül, kiket minden bizonnyal gyűlölök, mint ellenem plánum szerint askálódott, velem gazúl 's paraszt gorombasággal bánt 's minden engesztelést kereső lépéseim mellett is megátalkodva maradt embereket — egyiket sem gyűlölöm; noha igaz, hogy azt, a' ki soha sem bántott, jobban szeretem, mint a' ki valaha benn vala a' planumban, vagy a' kit tökéletesen jónak ismerek ugyan, de bántásait nem értem és meg nem foghatom. A' velem való legirtóztatóbb bánások 's a' gutával való megüttetés után is előtt is Asszm tudja mint tettem én első lépéseket a' megbékélésre, mint igyekeztem őket megszelidíteni, mint jártam esztendőig utánok. Az egy Susit kivéven, a' ki fő Mestere volt szerencsétlenségemnek 's mocskomnak, de magába szállott és velem szíves testvérséget érzett azolta, némelly testvéreimnél az én utánuk való járásom nem egyébre való volt, hanem hogy még szemtelenebbül bánjanak velem. Hogy szeressem én az ilyeneket? hogy ne gyűlöljem? Osztán miként csinálhat nékem Asszonyám vétket abból, hogy csak Klári kedves előttem, mikor neheztel érte, hogy Susival jól vagyok, 's pirit, hogy *édes kedves* Susinak nevezém levelemben. — Hogy Asszonyámat Kázmérba nem hívtam, a' lyányom keresztelésekor, az természetes. Lakodalmamra kértem, noha az szokásban sehol nincs, mert még akkor jó szomszédságban élt feleségem szülőjével. Én nem vagyok szabad az ő házakhoz kedvetlen vendéget vinni. Tudták ott 's nem felejtik, hogy Asszonyám mint mocskolta úton utfélen az egész házat 's az *eggyűgyűnek* kiáltott Napam nagyon érzi, mint fogadtatott a leánya tavaly májusban Semlyénben, (Negyedfél nap alatt hozzá nem szólla Asszonyám, 's a' mint bémentünk 's feleségem kezét csókolt, visszacsókolás nélkül 's szótlan font kinjába, 's közel 5 minutumig felénk sem fordúlt) 's hogy Asszonyám még ez idén is azt hirdeti felőle, hogy ez által nevetségessé tegye, hogy *reá kötötte magát Laczira*. — Egyik leánytestvéremről, egyik Menyemről, és most egyik unokájáról (a' Susi leányáról) még nagyobbat hirdetett Asszonyám. A' feleségemnek elég elégtétel, hogy Asszonyám Szemerénél declarálta, hogy ő Asszonyámat soha meg nem bántotta; egyéb eránt ő azt hiszi, hogy ha ő Lukács Francisca volna, *nem kötötte volna magát hijába*.

Édes Asszonyám! Az Anya és fiú közt való idegenség mindég messzebbre terjed. Az Istenért szűnjön valaha Asszonyám bántani. Én gutával megüttetett ember vagyok. Annyira ment rettegésem, hogy postán jött utolsó levelét Asszonyámnak fel nem bontva tettem félre. Egyéb eránt én fiú vagyok 's szenvedhetek: de a' mit még akkor mondtam mindég, mikor Miklós és osztán József Öcsémnek feleségeiken kívül még nem vala több idegen személy a' háznál, a' meny nem leány. Én Istent a' feleségemből nem csinálók: de ha elvettem, tartozom a' bántásoktól megőrzeni, 's tartoznám ha Maris volna is; annyival inkább tartozom, mivel nem az.

Ajánlom magamat anyai kegyességeibe, kívánok boldog innepet 's új esztendőt 's maradok *hív* tisztelettel

alázatos engedelmes fija
Ferencz.

Kazinczy levelei anyjához.¹

V á l a s z.

Széphalom, Máj. 31d. 1810.

Bdunyák azt a' hírt hozza, hogy Asszonyám nem vette leveletem és hogy rosszul van. Miként történhetett meg az hogy levelem Semlyénbe nem ért, meg nem foghatom, mert azt tulajdon magam adtam postára etc. etc. Mi úgy szándékoztunk, hogy e holnapban mind ketten lemegyünk Asszonyám tiszteletére. De Sophie az elhalálozáshoz sebesen közelítő atyját s ágyba esett anyját nem hagyhatja; én pedig a' Pataki Bibliotheca végighányására vagyok rendelve, 's ezt a' munkát az Examenig el kell végeznem. De lovaim is úgy el vannak foglalva, hogy egy nap sincs, melyben fogva ne volnának; 's e' miatt halada az is eddig, hogy az életért Ábrányba küldjek.

Restauratio — Budaházy Péter. — Emlék. —

Én meg nem tudom fogni miként lehet valaki abban örömet, hogy Asszonyámnak olly hazug híreket viszen, mintha mi a' Miklós öcsém fiainak küldött holmit maguknak a' fiúknak adtuk volna által. Mi a' zsákot Regmeczi embernek adtuk, hogy Regmeczre vigye; a' vajat akkor általadni elfelejtettük, mert be volt téve a' setét kamarába. Az olly tévedés megeshetik akarás nélkül is. De magunktól vévén észre a' botlást, a' vajnak minden illetése nélkül általadtuk Kálinak. Hogy mi a' másét, annyival inkább pedig a' mi a' Miklós öcsém fiainak adatik, meglopjuk, azt felőlünk senki sem térszi-fel, a' ki ismerni akar.

Asszonyám az elsőbb levelében megneheztelt, hogy Susit az Asszonyám levelében és az Urát, előhoztam. Sajnálom tettetés nélkül, hogy Asszonyám előtt kedvetlen dolgot tettem. Az Isten tudja, hogy vele megbántani nem akartam. Én azt hittem, hogy az Asszonyám neheztelése őrántok egészen elmúlt; ezt pedig onnan gondoltam, mert egyik levelét Asszonyámnak hozzám Susi írta, és Asszonyám valamit ollyat mondott, hogy nem tudom mikor és micsoda kolcsokat nála hagyott volt. Ha ezt nem hittem volna, nem főgtam volna cselekedni, mert keresett bosszantásnak tetszhetett volna, azt pedig más ellen sem cselekszi örömet az ember, mikor elkerülheti, annyival inkább nem illik 's nem szabad gyermeknek anyja ellen. — Azt írja Asszonyám, hogy Miklóst és engem Susi vízre vitt. Hogy mi ketten vízre vagyunk víve azt Isten és világ látja. A' Miklós szerencsétlenségét nem hozom elő, de a' magamé felől szabad szóllanom. Engem nem Susi és nem Klári vitt vízre. Olly nagy volt az én szerencsétlenségem, hogy azt érezhettem mások bizgatások nélkül is. Sem nyugalmat nem tudtam soha lelni, sem egyéb nem voltam a' háznál mint idegen. A' Regmeczi executiókor meg volt nekem mondva, hogy magamat a' dologba ne avassam, 's Asszonyám emlékezik, mint ellenzettem a' levelek közlését. Sőt azon órában, midőn

¹ Valószínűleg anyjához intézett leveleinek másolatai és egyes kikapott részei ezek, különböző időkbeli. Közülök csak az első van keltezve. A többi csak egy-egy vonallal elkülönítve folytatólagosan írta a kék füzetbe.

Munkácsról megindúltam, megvolt mondvá, hogy a' gazdaság egészen az öcsém kezében lesz, én csak a' processust folytassam. Ifjabb testvér sem fogná az illy egyenetlenséget eltűrni, nem hogy öregebb túrja. Így folytak-el esztendőök a' nélkül, hogy én legkissebbet tehettem volna. Kőnek kellett volna nékem lenni, ha ezeket nem érzetem, 's vannak, ha nem láttam volna. Kéntelen valék Asszonyámtól külön szakadni, mint Miklós, hogy valaha legalább nyugtom legyen.

Asszonyám minden nyomon bizonyítja erántam való anyai kegyességét valahol lehet azt bizonyítani, 's az engemet egészen megnyúgtat. De siralmas nékem az erőszakot látnom és érzem hogy egyformák nem vagyunk. A' Familia leveleinek az én kezeimben kellene állani, nem az öcsémében. Ő azt fogja mondani, hogy nem az övében van, hanem az Asszonyáméban. Így takarozik ő mindég Asszonyámmal, hogy ő legyen a' Mindenható. 'S István öcsém és Péter bátyám még az Asszonyám itt nem létekor is kapnak ki levelet a' ládából: én pedig Nagy Gábor Úrnak itt létekor azt a' feleletet kapom a' Menyemtől, hogy elvitte Asszonyám (vagy az Uram) a' kolcsot. Mikor Árendába adatik Regmecz, Szőlőskérőll Regmeczre hivatik Péter bátyám: de nem én Kázmérből. Az én sorsomat a' Miklós öcsém sorsát a' József öcsém határozza meg; én azt sem tudom mint áll ő; de hogy ő tudhassa az enyémet nékem az Asszonyám Álmosdi végzését le kell írnom. Édes Asszonyám, ez nekem békétlenség, nem tisztelenkedés: hanem olly fájdalom, melyet nem lehet megemészteni. Ezek vittek ki engemet az Asszonyám fedele alól, hol ezek nélkül én szintűgy meg tudtam volna maradni, mint más. Méltóztassék tehát Asszonyám nem engemet vádolni, 's ne a' két leánytestvéreimet, kik egyebet nem tettek, hanem hogy sorsomat szánták. Susi sok ideig azt hitte, hallgatásomat félre értvén, hogy én kéz alatt szívom a' ház jövedelmét. Susi egyike volt azoknak, a' kik erántam igazságtalanságot követtek-el. De Susinak kéntelen vagyok azt a' bizonyosságot adni, hogy midőn kerestem a békét, elfogadta, magába tért, 's velem testvériséget 's jótétet is éreztetett. Asszonyám a bizonyosságom, ha nem kerestem e szívesen, sokszor és sok gorombaságoknak eltűrésével a' békélést más testvéreimmal is. Még csak feleletet sem kaptam reá, 's látván, hogy a' legbékességesebb szenvedéssel sem érek semmire, letettem mindenről, 's már most többé nem keresem.

Dienes Öcsém könyvet kér. 's Asszonyám parancsolja hogy küldjek. Az Asszonyám tekintete miatt örömet megtenném: de M. tudja, hogy Februáriusban kéntelen voltam neki is azt felelni, hogy nincs csak egy is, és azzal bizonyítottam hogy nincs, mert ollyat küldtem neki, melynek széleire a' correcturákat raktam-fel. Egyéberánt nem veheti azt Dienes öcsém nekem vétkül, hogy fáj, hogy midőn a' feleségem porcelljai közzül egynehány darabot elkérített, 's a' feleségem azt neki oda adta, noha az a 3 vagy 4 cserép olly tekintetű familai reliquia, hogy azokat az anyjok a' 3 gyermek közt egyenlően tartotta méltónak felosztani, D. csak ezt sem mondta reá, *köszönöm*. Egy szippantásnyi tobak nem grácia, 's azt még is legalább 1 fejbillentés nélkül nem hagyja senki, a' ki gorombának tekintetni nem akar. D. nem 45 esztendőös korában

fogott a' gazdasághoz, 's az Isten neki gazdag jövedelmet adott az Arendák 's hosszas szolgálati iparkodás után, én pedig fogva voltam 's elsüljedtem bajaimban. Ha ő volt volna az én állapotomban 's én az övében, én vele nem bántam volna úgy. — Lásza Dienes mit csinál. Kerestem vele is a' jóllehetést, mint mindenik testvéremmel. Legalább hát azt ne vegye vétkül, hogy jól vagyok azokkal, a' kikkel jól lehetek.

Édes Asszonyám!

Asszonyám a' Péchy Imre bátyámnál való 700 ft adósságomat, melyet fogságom költségei név alatt a' Kamara által reám vetett 1000 ft-nál többől álló terhem miatt csináltam, lefizetni méltóztatott érdekével együtt; és ezt nem az én kérésemre cselekedte Asszonyám, hanem tulajdonképen anyai kegyességében, a' nélkül hogy azt valaha kértem volna. A' legszívesebb köszönettel köszönöm Asszonyámnak anyai kegyességét, mind a' magam nevében mind a' gyermekeimében. Az Isten tudja, hogy én távol vagyok annak óhajtasától, hogy Asszonyám magát a' maga jövedelmeitől megfossa 's reám vesztessen; hogy távol vagyok attól is hogy testvéreimnek károkkal engem boldogítson. De minekutána az én terhem világos, arra kérem Asszonyámat alázattal, méltóztassék olly lábra tenni, hogy valaha kezdhessek valamit. Nem álmodoztam én soha osztály felől 's annyival inkább nem most. De adjon nekem Asszonyám itt annyit, mint Jesztrebnek fele, hogy marhát tarthassak, melly nélkül nem megy a' gazdaság. Én Jesztrebre lakni nem mehetek, sem ott marhát magam nélkül nem tarthatok, azt megmutatta két esztendei próba, sem onnan szalmát 's szénát ide nem hozhatok. Méltóztassék Asszonyám össze vetni sorsomat az öcsémével, ha egy forma e az? Meg vagyok terhelve cseléddel 's nem lehetek külömben. Kiki tudja mibe kerül ez és mit könnyít az erő. Hasztalan minden iparkodásom, 's szerencsétlenségemet még gyermekeim is fogják érzni, tudni fogják honnan ered. Ez nékem minden vigasztalásom.

Ha pedig ez nem volna tetszése Asszonyámnak, azt kérem ennek helyébe, hogy méltóztassék Regmeczet már most nekem adni Arendába. Ez engem is felsegáll 's én megmutatom mint egynehány más punctumban már, hogy igaz e az ellenem tett vád, hogy nekem azért nincs, mert nem igyekszem. Én az Árendát szorosan fogom mindég fizetni; abban fogyatkozás nem lesz.

S még egy kérést: Méltóztasson Asszonyám velem tudatni, mennyibe került a' ház építése. Ne vegye Asszonyám tiszteletlen bizalmatlanságnak ezt a' kérést. Tudom én, hogy Asszonyám eránt én köszönettel tartozom, valahol önn szíve mozdultából bánhat 's bánhatott. De ennyi csapás megtaníthat, hogy magamra 's gyermekeimre légyek szükséges vigyázattal.

Hogy Asszonyám az én esztendei 200 ftomat 500-ra emelni méltóztatott, alázattal köszönöm. Ezekre nézve azt kérném alázattal, mindég szüret tájban juttatni kezemhez, mert nem csak a' szüreti költség van akkor rajtam, hanem 3000 f capitálisnak érdekét is akkor kell letennem. A' rétet hasonlóképpen alázattal köszönöm. Azt olly sok iszap és olly magosan bélepte 's annyi kő, hogy rettenetesség nézni. Lehetetlen, hogy

azt Asszonyám látta volna, 's bizonyosan nem tudja millyen. A' vett kaputrokat egy Rhédey Lajos forma növésű emberre reá adtam még azon is bugyog.

Sophie alázattal csókolja kezeit. Ha az atyját eltemeti, velem és 2 gyermekeimmel teszi tiszteletét Asszonyámnál — — —

Közli: DÉKÁNI KALMÁN.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL LIPTÓ VÁRMEGYE LEVELTÁRÁBÓL.

Liptó vármegye alispánjának készségéből alkalmam nyílt a vármegye XVI. századi jegyzőkönyveinek áttanulmányozására. Balassa Bálintot illetőleg érdekléltem e könyveket, azonban a végeredmény nem igen elégtett ki. Nem sok s nem is valami jelentékeny adatot böngészhettem össze. Igaz, hogy a jegyzőkönyvek nem teljesek, de csalódásom magyarázatát mégis inkább abban lelem, hogy Balassa vagy keveset tartózkodott a vármegyében, vagy ha ügye-baja volt is az ottani lakossággal, a minthogy bizonyára volt elég, a panaszosok nem igen mertek a vármegyéhez fordulni s bizonyára a vármegye is kereste a módját, hogy ne kellessék az erőszakos főurat a maga színe elé idézni. Egyébiránt abból, hogy a nemes urak egy ízben főispánjukul óhajtották, azt kell következtetnünk, hogy mégis volt idő, mikor Bálint úr kedves ember a vármegyében.

1580. okt. 5.

A Szentiványi nemeseknek gyarmathi Balassa Bálint és Ferencz alperesek ellen a Jaworowe Zady nevű havasok új elfoglalása miatt folyó perében Benedekfalvi Kiszél Péter, az alperesek nevében kéri az ügyet bővebb megvizsgálás végett a kir. kuriához fölterjeszteni. Felperesek képviselője Andaházy András a kérés teljesítését ellenzi, mert a kiküldött alispán és szolgabírák a helyszínen személyesen meggyőződtek a foglalás megtörténtéről s nyomban aként ítélték, hogy az elfoglalt havasok a törvényes birtokosoknak visszaállítandók; most tehát a végrehajtást eszközölni kell. — Határoztatott, hogy az ügyet föl kellene ugyan terjeszteni a kir. kuriához, de mivel az 1542-ben Pozsonyban alkotott törvényczikk az új foglalások tárgyában az alispánnak és szolgabíráknak hivataluk elvesztése terhe alatt köteleességévé teszi, hogy az új foglalásu birtokokat egy év leforgása alatt a jogos tulajdonosoknak visszaállítsák, ennél fogva a hatósági visszafoglalás haladéktalanul végrehajtandó. Felperesek ezt az ítéletet megfelelbezik a kir. kuriához. (19. v. lap.)

1580. nov. 10.

A Szentiványi Kristóf és János felperesek és Balassa Bálint és Ferencz alperesek közt a Jaworowe Zady havasok új elfoglalása miatt folyó perben megszerkesztett felelbezési irat a felek előtt kihirdtetett. (35 l.)

1581. jun. 9.

Szentiváni Szentivány János, Zsigmond és Istvánnak gyarmati Balassa János, illetőleg ennek halálával fia: Balassa Bálint ellen 12 bárány elhajtása miatt indított perökben Szentivány Zsigmond és István meg nem jelenése miatt az alperes fölmentetik, a meg nem jelent fölperesek pedig 6 királyi nehéz márkában — miből két rész a bírakat, egy rész pedig az ellenfelet illeti — elmarasztaltatnak. (85 v. 1.)

1581. jun. 22.

A Szentivány Zsigmond és István által Balassa Bálint ellen 12 bárány elhajtása miatt indított perben Balassa javára hozott fölmentő ítélet kihirdetetik. A Szentiványak képviselője Andaházy András lefektetvén a birságot, az ítélet megsemmisítését kéri azon az alapon, mert a tárgyalás nem a maga során történt. A törvényszék fentartja ítéletét. (95 l.)

1581. jul. 6.

Pándy Zsigmond nagys. Gyarmati Balassa Bálint nevében tiltakozik a királylehotai nemesek ellen, a miért ezek az ő atyjával Balassa Jánossal Liptó vármegye alispánja s más érdemes emberek előtt kötött egyezséget, mely szerint a köztük folyó pereket beszüntetik, megszüntették, a midőn Balassa Bálintot újból törvény elé idézni törekcszenek. (114 v. lap)

1581. okt. 11.

Liptó vármegye törvényes gyűlése egyhangulag elhatározza, hogy nagys. Gyarmati Balassa Bálint az újvári várat új kőfallal akarván körül kerítettetni, ebben a vármegye, a melynek a vár jó karban tartása szintén érdeke, segítségére kíván lenni s e czélból minden nemesi kuriára 25 denárt, a jobbágyokra pedig minden dica után 10 denárt kivet. A pénz 15 nap alatt az alispánnak fizetendő; a fizetni nem akarók ellen úgy fognak eljárni, mint a királyi dicák nem fizetői ellen. (119 v. 1.)

1581. okt. 12.

A Szentivány János, Zsigmond, István és Balassa Bálint közt 12 bárány elhajtása miatt folyt perben hozott fölmentő ítélet kihirdetetik. (128 l.)

1581. nov. 8.

Liptó vármegye közgyűlése a pozsonyi országgyűlésre követül küldendő alispánját okolicsnai Okolicsnay Istvánt utasítja, hogy miután a vármegyének nincs főispánja, eszközölje ki, hogy ő felsége erre a méltóságra nagys. Gyarmati Balassa Bálintot, mint a vármegye egyedüli mágását, nevezze ki. (134. v. 1.)

1583. febr. 16.

A törvényszéknek bejelentetik, hogy Gyarmati Balassa Bálint Okolicsnay Sebestyén alispán és Prusinszky Miklós szolgabíró előtt Szentmiklós városában ügyvédekett vallott az elmúlt szent Miklós napján. (160 l.)

1588. márcz. 30.

Andaházy András Balassa Bálint nevében tiltakozik Balassa András ellen, a miért ez azt az átruházási egyezséget, melyet az ujbári várban levő része iránt B. Bálinttal kötött, nem akarja betartani. Ennek folytán B. Bálint az egyezséget érvénytelennek nyilvánítja s egyben átad egy záros szekrényben 3300 ftot azzal a kéréssel, hogy az alispán szólítsa fel Szentivány Pétert, a B. András provisorát, hogy azt a pénzt vegye föl, ha pedig ő fölvenni vonakodnék, magának B. Andrásnak adja a kezébe. Az alispán azt válaszolja, hogy a törvény értelmében 100 ftnál nagyobb összeg fölvételére nincs feljogosítva. Mire Andaházy kijelenti, hogy ura nem mint alispán, hanem mint megbízható ember kezébe teszi le a pénzt s annak átvételére ismételve kérvén, az alispán átveszi. (262 l.)

1588. ápr. 28.

Az alispán a törvényszék színe előtt a Balassa Bálint által rábízott pénzes szekrényt Szentivány Péternek, Sarlay Baláznak és Prebezlai Józsefnek, Balassa András szolgáinak átadja s azok azt átveszik. Ugyanakkor az alispánnak Vizkelethy Bálint kir. személynöki ítélőmester hét zsacskó pénzt ad át, melyekben összesen 1293 ft 40 denár foglaltatott, oly czélból, hogy azt Balassa Ferencznek adja át s az alispán nyomban át is adta Potoczky Kristófnak, B. Ferencz szolgájának. Potoczky azonban visszaadta az alispánnak azzal a kéréssel, hogy a pénzt ura bizonyos adósságainak kifizetésére fordítsa. (266. l.)

1588. máj. 25.

Prusinszky Miklós szolgabíró jelenti, hogy az alispán rendeletére Benedekfalvi Kiszél Simonnal megjelent Balassa Bálint ujbári várában s Balassát odahaza találván, őt felszólította, hogy miután Balassa András nógrádi főispán birtokába akarja venni az ujbári várban levő részét, bocsássa vissza azt. B. Bálint azt felelte, hogy ő nem foglalt el B. Andrástól semmit, hanem egy transactio alapján birtokolja; a várat nem adja át, de kész kifizetni B. Andrást s a pénzt részére az alispánnál elhelyezni. (269 l.)

1588. júl. 5.

Záborszky Márton tiltakozik Balassa Bálint nevében Szentmiklósi Pongrácz László ellen, a miért jobbágynak Husti Pálnak Szentmiklóson levő házát s ingóságait hatalmasul elfoglalta. (277 l.)

1588. júl. 18.

Szentmiklósi Pongrácz Pongrácz, László, Gábor és János panaszt emelnek Balassa Bálint és Ferencz ellen, a szolgálk és jobbágyaik által Prybylyna falujokon elkövetett hatalmaskodások miatt. Kiküldetnek Rakovszky János alispán és Kubiny Dániel, hogy panaszlottakat megintsék. (278 l.)

1588. okt. 5.

Balassa András képviselője Meskó György kéri a törvényszéket, hogy a királyi személynök parancsát Ujvár visszafoglalása tárgyában Balassa Bálint és Ferencz ellen hajtsa végre. (280 l.)

1589. jan. 12.

Tótrónay Mátyás deák Balassa András nevében kiküldetést kér a Balassa Bálint és Ferencz ellen gyűjtendő tanuvallomások összeírására. Kiküldetik az alispán egy szolgabíróval és esküdttel Dovalov faluba, a helyszínére. (284 l.)

Közli: ILLÉSSY JÁNOS.

AZ ALI BASA HÁZASULÁSARÓL ÉS HALÁLÁRÓL SZÓLÓ HISTÓRIÁS ÉNEKRŐL.

A Kalajlikoz Ali budai basa házasulását és »szörnyű halálát« elbeszélő históriás éneknek immár harmadik példánya került elő és pedig a lőcsei evangélikus egyház könyvtárában. Mielőtt e harmadik példányról részletesebben szólnánk, szükségesnek látjuk az előbbi kettő adatait fel- említeni.

Az első, csonka példány lhász Gábor tulajdona volt, a ki az Akadémia könyvtárának ajándékozta. E példányon, melyet Toldi bártfai nyomtatványnak tartott, *Icon vicissitudinis humanae vitae* címet visel e históriás ének.

A második példányt id. Szinnyei József ajándékozta Szilády Áron- nak, ki örömmel fedezte fel rajta az lhász-féle névtelen históriás énekének hiányzó részét. E kiadást későbbinek tartja az első, csonka példánynál s szerinte Brewer-féle lőcsei nyomásnak látszik 1629 tájáról. Erre azért következtet, mert az Ilosvai Toldijának 1629-ben Lőcsén, Brewernél meg- jelent kiadásán használt cifrázat e nyomtatványon is meg van. Lévéen pedig ez a második példány már csupa foszlány, csupa nehezen fentart- ható törmelék, Szilády Áron közzé is tette az egész históriás éneket (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1893. 79—87.) felvilágosító bevezetéssel.

A most előkerült harmadik példányra a lőcsei evangélikus egyház könyvtárában akadtam. Ép régi kéziratok s nyomtatványok után kutatván, a könyvek fedelét is szorgosan átvizsgáltam s így akadtam rá e régi magyar verses nyomtatványra a Révay Péter-féle *Monarchia et Sacra corona regni Hungariae centuriae septem* latin krónika fedelén. A latin munka 1659-ben jelent meg, s így e verses nyomtatványt csak azután használhatták fel a könyv fedelétül. Az egész fedél ugyanazt a verses szöveget tartalmazó egész rakás ívlapból áll, úgy egymásra ragasztva, a hogy az illető nyomdában heverhetett. Az így összeragasztott ívek adták a kemény fedelet. Már ebből is azt következtettem, hogy alighanem lőcsei nyomtatvánnyal van dolgom s tekintve, hogy a latin munka 1659-ben jelent meg, valószínűleg a XVII. század első feléből való lőcsei nyomtatvány e verses szöveg. Az egyes lapfasábokat gondosan lemásol-

tam. A hol nem lehetett az enyvtől és piszoktól a szöveget kibetűzni, lemostam a felső lapot s kisegítet a többi, úgy hogy az összes laphasábokat teljesen sikerült lemásolnom. Akkor összeállítván e hasábokat az átutaló lapalatti szótagok szerint teljesen XVI. századbéli históriás éneket kaptam Kalajlikoz Ali basa házasságáról és »szörnyű halálá«-ról.

Az itt fedélnek használt ivlapok tehát valószínűleg ugyanaz a XVII. század elejéről való nyomtatvány, a melynek egyik foszlányokban levő példányáról közölte Szilády Áron e históriás éneket. Mivel mind a három példány között e harmadik példány a legteljesebb, itt mindennek előtt kiegészíttem a már közölt históriás ének hiányzó versszakát:

Az szegény Jóbot igen megkáromlám,
Hitetlenül felesége dorgálá,
Az Istent, hogy megátkozza azt mondja,
Szegény Jóbot mindenkörön bántja.

Most pedig, mivel e históriás ének szerzőjéről, többi munkáiról mindeddig nem tudunk semmit, az ez irányban esetleg tovább segítő adatokat a Sziládynál már közlöttel együtt akarom itt pontonként összefoglalni:

1. Az *Ali basa házasságáról és haláláról* szóló históriás ének valószínűleg a XVI. század végéről való, mert ismeretlen szerzője részben maga látta, tapasztalta dolgokat mond el, másrészt egykorú szemtanuktól tudakozódott, mint Ali haláláról mondja:

Ennek híre Budán futamott vala,
Mínha köz betegségben megholt volna,
De fő emberektől értettem vala,
Budán titkon nékem megmondták vala.

Már pedig Kalajlikoz vagyis Piperés Ali basa, mert csakis róla lehet itt szó, ő vette feleségül III. Murád szultánnak Eszma Khán nevű nénjét, Szokolli Mohammed pasa nagyvezírnek özvegyét,¹ 1587 február 22-én halt meg.² A fennebbieken alapján fel kell tennünk, hogy e históriás éneket szerzője még a XVI. század végén írta.

2. Az előkerült második és harmadik példány valószínűleg *lőcsei Brewer-féle nyomtatvány* a XVII. század elejéről a fent jelzett okok alapján.

3. Az énekszerző, mint igazi históriás ének írója történeti hűséggel *oly eseményeket is ír le, miket a történetírás nem ismer* s így ez irányban bizonyos fokig figyelembe veendő. A történetírás ugyanis csak arról tud, hogy Piperés Ali basa 1587 február 22-én meghalt Budán. Halálának híre azonban csak márczius 15-én érkezett Konstantinápolyba, holott már e hónap első harmadában a letételét elrendelő fermánt Budára küldték volt.³ Érdekesen egészíti ki tehát e történeti eseményeket a históriás énekmondók hitelt érdemlő történeti hűségével a mi egykorú verses krónikásunk.

¹ Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841. 12. l.

² U. o.

³ Gévay Antal. *A budai pasák*. Bécs, 1841. 12. l. V. ö. Hammer-Purgstall. *Geschichte des Osmanischen Reiches*.

4. De ismeretlen szerzőnk az Ali pasa házasságáról és haláláról szóló fennmaradt *jelen históriás éneke előtt is írt már históriás éneket*. Csak így mondhatja:

Ali Pasa dolgát mondom halljátok,
Budában magatartását láttátok,
Házasságát mégis ti halljátok,
Végre szörnyű halálát megértsetek.

Tehát Budában való magatartásáról már szólnia kellett volt, csak így hivatkozhatott rá a második sorban. *Az előbbi históriás éneke tehát szintén Aliról szólt és pedig Budán való magatartásáról.*

5. Az ének utolsó szakának első sora:

Ez énnékem *hatodik históriám*.

Ebből tehát azt is megtudjuk, hogy hány históriás éneket írt már előbb az ismeretlen szerző.

6. A második és harmadik példány cím nélkül maradt fent. Maga az énekmondó az utolsóelőtti szakban »*Ali Pasa Históriájá*«-nak mondja.

7. *Ali basa históriáját* az ismeretlen énekmondó az *egri Kaszás Bálintnak ajánlja*:

Ali Passa Históriáját adom,
Kaszás Bálint! én tenéked ajánlom.
Egzen laktál, Rab is voltál, jól tudom,
Azért másnál többet tudsz ehéz, tudom.

8. Erről a Kaszás Bálintról, a kinek ajánlotta a szerző ezt a históriás éneket, nem csak azt tudjuk, hogy Egerben lakott, hanem azt is, hogy *később Jász-Apátin lakott*. Maga a szerző mondja a históriás ének elején

Kaszások Jász-Apátin lagnak vala,
Ménés itatását elunták vala,
Bakó Jákob háza hogy pusztul vala,
Csata miatt gyakran búsulnak vala.

A második példány latin széljegyzete ¹ ezt teszi hozzá: *Patria Joannis et Valentini Kaszas. Bakó Jákobról: Locuples equis. Primarius civis Oppidi Heves*. Tehát Kaszás Jánosról és Kaszás Bálintról van szó.

9. Még azt is megtudjuk magából az énekből, hogy az ismeretlen szerző e hatodik énekét, *Ali basa históriáját Nádasd faluban kezdette el s Sátoralja-Ujhely alsó végén, a Sárospatak felől eső utczában végezte be*:

Ez énnékem hatodik Históriám,
Elkezdtem az Nádasdnak Faluján,
Elvégeztem az Ujhelynek Várossán,
Alsó végén, Patak felől Utczáján.

¹ Ha a most előkerült példány e latin széljegyzetek nélkül nyomtatott, akkor különkiadással van dolgunk. Szerk.

Nem lehetetlen tehát, hogy valami köze volt az ismeretlen énekmondónak a pataki kollegiummal. Alighanem ott járt, tanult ember lehetett. Kerestem is valami nyomot Bod Péter *Magyar Athenas*-ában, de hiába. Talán ez utóbbi adatok még nyomra vezethetnek idővel.

Végül annyi bizonyos, hogy e most előkerült harmadik példány, a lőcsei nyomtatvány a legteljesebb.

DR. PEKÁR KÁROLY.

NÉHÁNY ISMERETLEN ADAT I. PÉCZELI JÓZSEF SZÜLŐI ÉLETÉHEZ.

I. Péczeli József atyja, Péczeli Imre Lúczon volt prédikátor 1741-ben, hova azon év április 18-án vitte első nejét, Körtvélyesi P. István, Szikszó város bírójának Erzsébet nevű leányát, ki rövid idő múlva meghalt. Péczeli Imre putnoki prédikátor volt már, mikor második nejével, az 1723-ban született nemes Konok Sárával házasságra lépett, kitől született 1750-ben I. József, a későbbi jeles író. Azonban P. I. nyolcz és félévi putnoki prédikátorsága után 1755 junius elején hirtelen meghalt Szikszón. Konok Sára, férje halála után, öt éves József fiával Szikszóra költözött, újból férjhez ment s ott halt meg 1793-ban.

A fenti sorokat igazoló adataim a következők (a szikszói ev. református egyház anyakönyvéből):

I. 1741 — Mense Aprili 18.

Plurimum Reverendus et Clarissim Emericus Péczeli Minister Eccle. Lucziensis Ordinarius Nuptias Secundas Celebravit specificato die, cum Virgine Elisabeth D. D. Stephani P. Körtvélyesi, Judicis Ordinarii (olvashatlan) oppidi Sixo.

II. 1793. — Deczember 15. Ns. Konok Sára Szaniszló Jánosné temettetett prédikátcióval, 70 éves. Jegyezte Vécsey Zsigmond prédikátor.

(A putnoki ev. református egyház anyakönyvéből):

I. Péczeli Imre munkálkodott ebbe az Ecclába az Úrnak nevében 9 esztendőig fél híjján, mert midőn a Szikszói hegyen levő szőlőjének cultiváltatására lement volna aratás előtt, Szikszón megbetegedvén, ugyanott hirtelenséggel meg is halt és ugyanott el is temettetett. Péczeli Imre hozzattatott ide 1747.

Végül megjegyzem, hogy a felsorolt adatokhoz, Kálniczki Endre putnoki s Varga József szikszói ev. református lelkészeknek — az egyházi anyakönyvekből való — szíves közlésök folytán jutottam s így van jelenleg alkalmam azokat nyilvánosságra hozni.

DEZSŐ LORÁNT.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Magyar Népköltési Gyűjtemény, szerkeszti Vargha Gyula. IV. és V. kötet. (IV. kötet: Regös-énekek, gyűjtötte Dr. Sebestyén Gyula, V. kötet: A regösök, írta Dr. Sebestyén Gyula. Budapest, Athenaeum, 1902. XV + 376 és XIV + 505 l. Áruk egyenkint 6 K.)

A Kisfaludy-társaság Népköltési Gyűjteményéből hosszú szünet után ismét megjelent két kötet. Mindakettő a magyar regöléssel foglalkozik, és Sebestyén Gyula dr. nevét viseli a homlokán. Az első a *magyar regös-énekek teljes gyűjteménye*, a második a regölőknek, hivatalos nevükön *regösöknek* története, úgy a mint az összegyűjtött anyag, a történelem szórványos adatai s a folklóre bizonyosságai alapján meg volt rajzolható. Bennünket, a kik irodalomtörténeti szempontból fogtuk vizsgálat alá e két kötetet, tulajdonképen az első érdek.

Sebestyén Gyula hosszú és lelkiismeretes kutatásai kiderítették, hogy a regölés sajátos magyar népszokás, a mely hét vármegyében több mint másfél száz községben van elterjedve és három közép-pont körül csoportosul: Vas vármegye, Göcsej-Hanság és Udvarhely vármegye tulajdonképeni fészkei e szokásnak. Sebestyén kutatásai megállapították, hogy innen terjedt tovább a szomszédos vidékekre, és a mi még fontosabb, hogy a hét vármegye területén kívül sehol sem ismerik. Bár a földrajzi eloszlás és a hosszú időköz, mely megalakulásuk óta eltelt, sok változást hozott létre az énekek szövegében és a szereplők viselkedésében, bár határozottan három típus szerint három osztályba különíthetők, azért annyi a közös elemük, hogy egy töből való eredésük kétségtelen s összetartozásuk ma is, a sok kopás után is, fölismerhető.

A népszokás karácsonyi, de eredetileg évkezdő volt.¹ Karácsony és ujév között, rendszeren közvetlenül valamelyik ünnepnappal kapcsolatban, a falú legényei kisebb-nagyobb csoportokban elindulnak reglőni. Többnyire este és alakoskodó öltözetben vagy legalább nevükkel (bika, macska stb.), különös szerszámaikkal (lánczosbot, dob) és az énekszöveggel (Hajdinaszalma köntösünk, Cserfakéreg bocskorunk, Hársfakéreg topányunk) jelentve, hogy alakoskodók, köszöntik a gazdát, sok mindenféle áldást kívánnak, *regölnek* a házra és a családnak hajadon leányait, néha a legényfiúkat is összereregölik legényekkel és leányokkal, azaz

¹ A X. századig s még később is hosszú időre az évet nem január 1-vel, hanem decz. 25-vel kezdték.

házasársat jövendőnek nekik. Végül ajándékot kérnek és rendszerint jól megvendégelve távoznak. A regölésbe legtöbbször egy kis mythikus elbeszélést szőnek bele a felhőben megjelenő csodafűszarvasról, a mely azonban, mivel eredeti értelmét már nem ismerik, összefüggés nélkül, törmelékszerűen illeszkedik bele a regölésbe.

Ilyen regös-éneket gyűjtött össze Sebestyén, 52-t teljesen, száznál többől pedig a változatokat. Egy részüket úgy írták le a számára, egy-kettő megjelent nyomtatásban, a többi maga Sebestyén jegyezte le dallamukkal együtt a regösök ajkáról vagy beénekellette fonográfba. Készítettett egy pár fénykép-fölvételt is a regös-csoportokról s hangszereikről, készségeikről. A gyűjtés evvel ki van merítve, több megbízható vagy legalább is jelentős regös-ének nincs. Nagy elismerés illeti érte a gyűjtőt, hogy nem sajnálta azt a sokszor fizikai megerőltetést, melylyel az összeszedés munkája járt és ép oly dicséret illeti meg pontosságáért, megbízhatóságáért. Olvasván e gyűjteményt, lépten-nyomon érezzük, hogy az énekek valóban a nép ajkáról vannak ellesve, minden javítás, czifrázás, pótlás nélkül, úgy a mint a nép egyszerű fiai a maguk mulatságára elmondják, nincsenek megfosztva naiv színüktől, sőt még azoktól a hol tudákos, hol önkéntelen vontásoktól sem, melyeket a szájról-szájra terjedő ének az évszázadok folyamán szenvedett.

A vállalat tudós szerkesztője szerint e gyűjtemény összeállításában, bár a néprajzi érdekességnek is jutott szerep, első sorban az aesthetikai szempont volt a vezető. Nem értünk egyet vele. A Népköltési Gyűjtemény régebbi kötetei tényleg aesthetikailag is értékes anyagot nyújtottak, ezek az énekek azonban, bár egy-kettőben a tudományosan nevelt közönség ízlése gyönyörködhetik, a maguk elkoptatott, sokszor torz szövegével, melyben a gondolatok mondatbeli kifejezései is néha annyira megzavarodtak, különösen a refrainben, hogy teljesen érthetetlenek és értelmetlenek, ezek az énekek mondom, első sorban néprajzi szempontból érdekesek. Természetesen nem akarjuk tőlük elvitatni az irodalomtörténeti fontosságot sem, ellenkezőleg. Kétszeresen is érdekesek, úgy is, mint a népköltészet megnyilvánulásai s még inkább, mint egy régi kornak elváltott, de alapjában fölismerhető emlékei. A messze letűnt századok népköltészetéről még következtetések útján is halvány képünk van, itt aránylag sok, kétségtelenül régi, emlék kerül az irodalomtörténet körébe.

A kötet nagyobb része jegyzetekből telik ki. A gyűjtő nem elégedett meg az énekek pusztá rendbeállításával, hanem kiemeli a rokon változatok közös vonásait s reámutat azokra az egyező mozzanatokra, melyek két vagy több eltérő szöveget kapcsolatba hoznak. Azonkívül iparkodik mindenütt fényt deríteni a tulságosan kopott vagy homályos részletekre, megfejtí az elváltott vagy eltorzult szöveget, szóval teljes kommentárral látja el az énekeket. Az az egyetlen kifogásunk, hogy tulságosan sok a jegyzet és sok bennük az ismétlés.¹ Többször hallunk

¹ Nem értjük azonban a 39. lap jegyzetének azt az állítását, hogy nagyon ritkán azok a változatok, melyekben határozottan ki van mondva, hogy az ezer misegyertya a szarvasnak szarván gyulad meg. Mi hamarjában vagy 18 válto-

olyan megjegyzéseket (pd. a beköszöntés módja, az alakoskodás, a refrain magyarázata, a szarvas szerepe, a decz. 25-i ujév stb.), a melyeket már megtett előbb, s újra részletesen előfordulnak és megmagyaráztatnak az V. kötetben. Elég lett volna az egyezéseknek és eltéréseknek megállapítása és a szövegmagyarázat, a hozzáfűződő folklorisztikai és történeti fejtegetések bátran elmaradhattak volna tekintettel arra, hogy nekik a gyűjtő külön kötetet szentelt, az ötödiket.

Ez az V. kötet, »A regösök«, szorosan véve nem vág az irodalomtörténet körébe.

Ebben az V. kötetben Sebestyén az előbb összegyűjtött anyagból indul ki, majd fölkeresi azt a pár adatot, mely a magyar krónikákban és azt a pár nevet, mely a régi oklevelekben található, visszavezeti a regölés történetét és a regösök eredetét a honfoglalás korába. Ekkor segítségül hívja a folklorét, s a szomszédos — szláv és germán — népek hasonló jellemű és idejű népszokásait jellemzi, a melyekről kétségtelen emlékezet maradt fenn már az első évezredbeli egyházi atyák irataiban s a keresztyén egyház egykorú nyilatkozataiban. Így elér a Kr. u. IV. századig. Itt sem áll meg, hanem folytatva a történelem nyomain visszafelé haladó utat, eljut a rómaiak Mithras tiszteletéhez és alakoskodásaihoz, azután a Mithras tisztelete útmutatásával az egyiptomiak és asszírok révén egészen a szumerekig jut a 4100 esztendőhöz Kr. előtt. Náruk találja meg az eredetét a mi magyar népszokásunknak, azokban a bika és bak áldozatokban, melyek a nap győzelmét akarták symbolisálni az egyes zodiacusi csillagképeken.

A regölés történetének ez a hatezeresztendő épülete óriási tudományos apparattal, tömérdek adat segítségével és bámulatos merészséggel van fölépítve. Maga az épület azonban egész terjedelmében, nekünk, irodalomtörténettel foglalkozóknak, csak csodálatát kelti föl, érdeklődésünket nem. A magyar irodalomtörténetet, melynek legrégebbi összefüggő írott emléke a XIII. századból való és még a mondánk is az első évezred végével kezdődnek, nem foglalkozhatik azzal az ötezer éves multtal, mely hagyományainkat megelőzi. A folkloristáknak lesz kötelessége megvizsgálni, mi állja ki Sebestyén megállapításaiból a kritikát, nekünk sem elég tudományos ismeretünk, sem kellő jártasságunk nincs a kérdés irodalmában, hogy ilyen fontos dologban ítélhessünk. Azt a megjegyzésünket azonban nem hallgathatjuk el, hogy Sebestyén következtetéseiben a láncszemek sokszor igen merészen vannak egymásba kapcsolva. Sőt az egész fejtegetés tulajdonképpen sok merész, egymástól független föltevés szövedéke, és így bármilyen alapossgággal, a tudományos bizonyítások egész halmazával siet is az egyes föltevések támogatására, azért nem nyomhatjuk el aggodalmunkat, hogy ez az út, mely számtalan hypothetikus állomáson keresztül ilyen szédítő magasságba vezetett, nem egészen megbízható. Lehet, hogy csalódunk, s a folklore tudományos képviselői veünk, laikusokkal szemben, Sebestyénnek adnak igazat, de még ha nekünk volna is igazunk, akkor sem

zatot olvastunk meg, a hol ez a körülmény expressis verbis meg van, úgy, hogy a felsőduánutli változatokban majdnem szabályszerűnek tarthatjuk.

gáncsolnók Sebestyént: ilyen kérdésben csak merész föltevésekkel lehet valamit elérni. Az exact tudomány módszereivel, történelmi adatokkal itt nem boldogulhatunk, ide merészen kombináló agy kell.

Mellőzzük tehát Sebestyén kutatásainak azt a nagyobbik felét, mely a szomszéd és rokon népek karácsonyi, évkezdő illetőleg évszakkezdő mulatságaival, valamint a régi egyiptomiak, asszírok és szumerek csillagászati symbolikájának és áldozatainak kapcsolatával foglalkozik és csupán a magyar regölés történetét tárgyaló fejtegetéseinél maradunk. Vizsgálataiból kiderül, hogy a regölést, a vele egybekapcsolt szarvas és bika szerepével, mint karácsony-ujévi népszokást, a szláv kolendálásból csakis a Dunántul határain talált, székely határré lett s utóbb beolvasztott avar, gepid, szlovén népkeverék és a határőrségük folytatásul letelepedett kabar-székelység sajátította el (V : 246—247. l.). Főntartóik, illetőleg a regösök ősei, a népnek szabadon kóborló, pogány, sámánkodó (bűvölő) hagyományokat ápoló vándor énekesei voltak (V : 150. l.),¹ a kik a regölésben szereplő mythikus részleteket, jó kívánságokat és a leányoknak párokat *bűvöltek*. (V : 71. l.) Tőlük vette át a nép, de csak azokon a vidékeken, a hol avar-székely és kabar-székely határőrök laktak.

Azt hiszem, ezt az eredményt elfogadhatja az irodalomtörténet, különösen ha majd a történet végérvényesen jóváhagyja Sebestyénnek a székelyek eredetéről szóló föltevését, melyet az Etnographia régebbi évfolyamaiban sok alapossággal állított. Azonban van egy pár szavunk ahhoz a következtetéshez is, melylyel Sebestyén a mai regös-énekek tartalmából és vonatkozásaiból eljut a X. századba, a regölés megalakulásához. A sok helyes érv és bizonyság között akad egy-kettő, melynek bizonyító erejét egy vagy más körülmény megrontja. Ilyen, hogy néha nem építi elég biztos alapra a föltevését, mikor pd. csak a hegyfalvi és komárvárosi regös-énekre támaszkodva, a melyeknek szereplői arcukat bekormozzák, a kormozást, bár a többi regös-ének nem tud róla semmit, a régi regösök általános szokásának tartja, sőt egyik főbizonyáságnak hirdeti arra nézve, hogy a nép őket ördögöknek tekintette. (V. 121. l.)

A másik még jelentősebb kifogásunk a regölés időpontjára vonatkozik. A V : 9. lapján határozottan kimondja Sebestyén, hogy a regölés ideje rendszerint az *est* (25. s. 26.), két községben a kora reggel, s csak a vásáros-dombói öregek emlékeznek arra, hogy régen éjfélkor regöltek, de akkor sem a rendes regösök, hanem a házasok. Ezután közvetlenül így folytatja: »Foglalkoznunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a regölés *éjjeli*, vagy talán *éjjeli* népszokás volt. Az a körülmény, hogy a regösök eredetileg új esztendő köszöntöttek, tényleg az éjjeli regölés mellett bizonyít, mert a középkori újesztendő a december 24—25. közti éjjellel, az éjjeli mise idején kezdődött. És hogy a szarvasbőrben, bika- és ökörbőrben alakoskodó régi regösök, a kiket a nép ördögöknek tekintett, tényleg ezen az évkezdő éjjelen jelentek meg,

¹ Mint ilyeneknek szerepük az udvari regös-rendével egy forrásból eredt.

kitűnik abból a nálunk általánosan elterjedt hiedelemből, hogy az éjféli misén megjelenő boszorkányoknak szarvuk van.« (V : 9. lap.) Tehát az éjféli regölést maga Sebestyén is csak fölveti és még a három bizonyítékkal (a 179 regölő község közül egyben *emlékeznek*, hogy azelőtt éjjélkor regöltek; az ének vonatkozása az újesztendőre; a boszorkányok szarva) sem tudja kétségtelenné tenni, sőt megvalljuk, előttünk még csak valószínűvé sem tenni. Mégis Sebestyén elbeszélése további fonálán az éjféli regölést nemcsak bebizonyított valóságnak veszi,¹ hanem új, merész következtetéseket von le belőlük.²

Ha majd a történettudomány és a folklorisztika Sebestyén hypothesisainak és a reájuk épített elméletnek igazságot szolgáltat és beigazolja mindannak valóságát, a mit fejteget, akkor az irodalomtörténet is örömmel fogja regisztrálni a föltárt eredményeket. Addig is nagy köszönettel tartozunk a regös-énekek érdekes anyagaért és azokért a mélyreható, a regölés történetére fényt derítő kutatásokért, melyekkel a mai népszokás és az Árpád-kori regösök között a nagy távolságot áthidalta.

L. M. R.

¹ Pd.: Mivel a regösök megjelenése decz. 24—25. közti éjjélre esett (V. 15.); énekmondóink az ó- és újévet elválasztó éjféli órákban sorba láto-gatták a házakat (V : 185 l.) stb.

² A regösök ördög voltát a decz. 24—25-i éjféli megjelenésen kívül semmi sem támogatja (V : 25.) stb.

REPERTORIUM.

- Babik József.* Ligvándi Fr. Zosimus, a hittudomány magyar nyelvének első úttörője. Hittud. folyóir. 180—192. 382—389. l.
- Bárdos Artur.* Két ösvény. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 152. sz.
- Bársony István.* Visszhang. Ism. Budap. Hírl. 203. sz. 10. l.
- Bausz Teodorik.* Kultsár, mint hírlapíró. Komáromi Ujs. 28. sz.
- Bayer József.* Az első magyar nyelvű színi előadás. Aradi Közl. 172. sz.
- Berzeviczy Albert.* Gróf Széchenyi Istvánról. Magy. Nemzet 126. sz.
- Berzeviczy Albert dr.* Tompa Mihályról. Eperjesi Széchenyi Kör 1902. Évkönyve. 3—9. l.
- Bodnár Zsigmond ifj.* Madách és a forradalom. Magy. Pestalozzi 15. sz.
- Brassay Károly.* Geleji Katona István élete és munkái. H. Nánási ref. gym. értes. 3—44. l.
- Dombi Márk dr.* Az irodalom és nemzeti újjászületésünk. Bajai Hírl. 12. sz.
- Endrődy Sándor.* Kurucz nóták. Ism. dr. Perényi József. Zemplén 49—50. sz.
- Erdősi Szilveszter János.* Budap. Hírl. 148. sz.
- Fülei Sz. Lajos.* Petőfi és a székelyek. Székely-Udvarhely 12. sz.
- Gombosné Miklóssy Ilona.* Déryné sírjánál. Miskolczi Napló 67. sz.
- Gyulai Pál.* Emlékbeszéd. Ism. Krenner Miklós. Erd. Múz. 268—271. l.
- Hegedűs Sándor.* Néhány szó a »Bánk bán« történetéből. Új Világ 5. sz.
- Herczeg Ferencz.* Andor és András. Ism. Dr. Mikes Lajos. Magy. Geniusz 224. sz.
- Imre Sándor.* Széchenyi és a testi nevelés. Magy. Paedagogia 336—352. l.
- Kanyaró Ferencz.* Bogáthi magyar szabású zsoltárai. Kereszt. Magvető 96—104. l.
- Kardos Samu dr.* Bárány Wesselényi Miklós ifjúságáról. Szilágy 8. sz.
- Maderspach Olivérné.* Vörösmarthy és a magyar uri hölgyek. Közérdek 6. 7. sz.
- Malonyay Dezső.* Katóka kegyelmes asszony. Ism. Hajniki. Magy. Szemle 24. sz.
- Máriássy Béla dr.* Tompa Mihály Eperjesen. Eperjesi Széchenyi Kör 1902. évkönyve. 16—37. l.
- Móricz Zsigmond.* Bajza nagy problémái. Uránia 4. 5. sz.
- Morvay Győző dr.* Galánthai gróf Fekete János. Torontál 115. sz.
- Németh Sámuel.* A korszellem Kis János elbeszéléseiben. Egyetem 287—298. l.
- Orbók Gizella.* Az Ember Tragédiájáról. Kisküküllő 8. sz.
- Pap Ferencz.* Petőfi Szalk-Szent-Mártonban. I. ker. főgym. értes. 3—11 l.
- Pásztor Árpád.* Veszzelei Károly. Budap. Napló 166. sz.
- Pázmány Péter* összes munkái. VI. köt. Ism. Türi. Alkotmány 146. sz.
- Pekár Gyula.* Pasztellek. Ism. g. i. Magy. Szemle 23. sz.

lt

- Pekár Gyula.* Rokoko idyllek. Ism. Londesz Elek. P. Napló 195. sz.
- Perényi József dr.* Dugonics András színművei. S. A. Ujhelyi kegyesr. gymn. értes. 3—57. l.
- Perényi József dr.* Régi magyar dalok és dalszerzők. Zemplén 64—65. sz.
- Perényi József dr.* A Rákóczi-nóta. U. o. 61. sz.
- Perényi József dr.* Szász Béla élete és költészete. Erdélyi Múz. 285—300. l.
- Prónai Antal.* Dugonics András életrajza. Ism. b. j. Magy. Szemle 25. sz.
- Ravasz László.* Mefisztó és Lucifer. Kolozsv. Egyet. Lapok VII. évf. 10. sz.
- Révay (Ulrich) József.* Dalok könyve. Versek. Ism. Krausz Ede. Dél-magyar. Közl. 105. sz.
- Révai Sándor dr.* Káldi György biblia-fordítása. Pécsi főreálisk. értes. 9—32. l.
- Ró. Vajda János* festő költészete. Kolozsv. egyet. lapok VII. évf. 10. sz.
- Sas Ede.* Ilyen az élet. Ism. Londesz Elek. P. Napló 195. sz.
- Széchenyi István* politikája. Budap. Hírl. 147. sz. vezérczikk.
- Szélyes Dénes.* Baróti Szabó Dávid. Brassói kath. főgim. értes. 3—65. l.
- Szentkláray Jenő dr.* Nevezetes magyar grammatika a XVIII. századból. (Meliböi.) Délmagyar. Közl. 116. sz.
- Szöke Lőrincz.* Gyöngyösi István. Irodalom-történeti tanulmány. Kaposvári főgym. értes. 3—46 l.
- Teleki Pál.* Ihász Dániel mint költő. Tolnamegy. közl. 18. sz.
- Toldi Ferencz és Kilián Adorján.* Abauj-Kassai közl. 68. sz.
- Tóth Béla.* Petőfi Zoltán. P. Hírl. 181. sz.
- (Tóth Sándor).* Petőfi költészete. Eperjesi kath. főgym. értes. 1—21. l.
- Vajda János.* Ferenczy Terézről. Hazánk 163. sz.
- Vázsonyi Izidor.* A tapolczai névtelen. Tapolczai Lapok mutattv. sz. (1764... pasquillus-generalis.)
- Veszelei Károly.* Melódiák. Ism. Borsodi Lajos. Nagybecsker. Hírl. 141. sz.
- Werner Gyula.* A beszterczei diákok. Ism. Magy. Szemle 22. sz.
- Zöldi Márton.* Bűnös emberek. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 144. sz.
- Zoványi Jenő.* Valami a Pilarikok családjáról és irodalmi működéséről. Protest. Szemle 271—276. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizennegyedik kötet. 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új akíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztályfőtktár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXI. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gondtal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti **Szinnyei József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földelésére vagyis tudományos megfektetésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar
Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából
szerkeszti *Simonyi Zsigmond*.

A Nyelvőr a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.